

**In memoriam
Versegly Ferenc
3.**

EMLÉKKÖNYV

**a Szolnokon 1987. március 27-28-án lezajlott
anyanyelv heti országos megnyitó és
Versegly-tudományos ülészek anyagából**

Szolnok, 1988.

Szerkesztette: Szurmay Ernő

Lektorálta: Győri Gyula

Borítólap: Gácsi Mihály linómetszete

Készült: a Versegly Ferenc Megyei Könyvtár sokszorosító műhelyében 300 pld-ban, B/5-ös méretben

Felelős kiadó: dr. Horváth Károly

Szolnok, 1988. május hó

ISBN 963-7612 97 1

Ny. sz.: 63

Előszó

1987 tavaszán – immár harmadik alkalommal – tudományos ülészek tárgyalta Versegly Ferenc munkásságát. A tisztelgés a 230 évvel ezelőtt született és 165 évvel ezelőtt elhunyt költőnek, városunk szülöttének szólt.

Az évforduló arra is lehetőséget adott, hogy városunk kapja az anyanyelv hete országos ünneppsorozatának megnyitóját. A Versegly Ferenc Megyei Könyvtár és a TIT Szolnok Megyei Szervezete által rendezett ünneppsorozatot Dr. Csehák Judit miniszterelnök-helyettes emlékezetes szavai vezették be, majd országosan ismert tudósok, gyakorlati szakemberek tartottak előadást.

Az In memoriam Versegly Ferenc 3. című jelen kötet tartalmazza a megnyitón elhangzottakat, az azt követő kétnapos tudományos ülés előadásait, továbbá a Magyar Rádió 3. műsorában 1987. március 30-án elhangzott, Versegly nyelvészeti munkásságával összefüggő kerekasztal-beszélgetés anyagát.

A szerkesztő az anyag összeállításában megtartotta ugyan a hármas tagolódást, de a rádióban elhangzott beszélgetés anyagát függelékként csatolta. A tudományos ülés előadásainak szövegét az előadások sorrendjében közli.

E szimpozion fontos sajátosságaként említendő, hogy az egy folyamat része: könyvtárunk 1972-ben és 1982-ben is tudós kutatók és a nagyközönség bevonásával elemezte névadójának sokirányú, de főleg irodalmi és nyelvészeti tevékenységét, s a tudós költő hagyatékának kutatását továbbra is megtisztelő feladatának tekinti. A jövő nyelvapoló teendőit célozza meg a megyei könyvtár azzal is, hogy az ülészekkel egyidőben országossá tesz egy Versegly névéhez kötött – általános iskolásoknak szóló nyelvművelő versenyt.

A tudományos ülészek anyagának kiadása a Versegly-életműkutatás újabb eredményeinek feltárásán túl szervesen illik bele a Versegly Ferenc Megyei Könyvtár által másfél évtizede vállalt feladat teljesítésébe: műveinek lefordításába, kiadásába illetve újra kiadásába.

A szimpozion anyagával is teljesebbé váló Versegly-kép így szolgálja a könyvtár célját: olvasók és kutatók magasabb szintű kiszolgálását.

Illesse köszönet az anyanyelv hete és a tudományos ülészek előadóinak munkáját azért is, hogy rendelkezésünkre bocsátották előadásaik anyagát.

Dr. Horváth Károly

Dr. Ürmössy Ildikónak, a Szolnok Megyei Tanács elnökhelyettesének köszöntője

Kedves Vendégeink!

A 21. alkalommal megrendezett anyanyelv hete ünnepségsorozatának országos megnyitója alkalmából a Szolnok Megyei Tanács nevében szeretettel köszöntöm valamennyiüket.

A TIT Országos Nyelvi Választmánya kezdeményezésére minden év tavaszán más megye kapja a megtisztelő feladatot, hogy rendezvényei segítsék a magyar nyelv, az anyanyelv ápolását, országos propagandáját.

Ezúttal a TIT Szolnok megyei szervezetének ügyszerető nyelvművelői vállalkoztak arra, hogy a március 27-től április végéig tartó időszakban kisebb-nagyobb rendezvénnyel tovább gyarapítsák az anyanyelvüket szeretettel és tudatosan ápolók taborát, bővítsék és elmélyítsék anyanyelvi ismereteinket. Nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk annak, hogy az anyanyelvi rendezvények szervezéséből a hivatásos művelődési szakemberek mellett részt vállaltak a Hazafias Népfront, a KISZ, a Megyei Úttörőelnökség, a Szolnok Megyei Néplap vezetői, munkatársai is.

Különös gondot fordítottunk arra, hogy a városokon kívül a megye legkisebb településein is, iskolákban, művelődési házakban, klubokban hallhassanak majd előadásokat a tanulók, pedagógusok, munkások, szövetkezeti dolgozók.

Az anyanyelv hetének rendezvényei ezúttal három fő eseménysor keretében zajlanak. A nyelvi kultúra ápolását szolgáló előadások mellett sor kerül a Verseggy tudományos ülésszak megtartására, valamint a Verseggy nyelvművelő verseny országos döntőjére is. Úgy gondoljuk, a felsoroltak olyan eseményeket jelentenek, amelyek túlnőnek Szolnok megye határain, s valóban a nyelvápolás mozgalommá válását szolgálják.

Kedves Vendégeink!

Ezekben a napokban sokat fognak hallani Verseggy Ferencről, Szolnok város szülőttéről. Mi, Szolnok megyeiek kötelességünknek tekintjük a költő, bölcsész és gondolkodó Verseggy szellemi hagyatékának ápolását.

A Verseggy Ferenc Megyei Könyvtár mindent megtesz, hogy névadójának életművét a legszélesebb körben közkinccsé tegye. Ezt szolgálja a már említett tudományos ülésszak és országos nyelvművelő verseny is. Nagy és nemes célkitűzésünk, hogy a szép magyar beszéd ápolásában, népszerűsítésében élenjárók legyünk. S erre nemcsak a Verseggy hagyományok ösztönöznek bennünket, hanem napjaink politikai-, társadalmi-, gazdasági követelményei is. Azok a követelmények, amelyeket Déry Tibor így fogalmazott meg:

„A nyelv az egyetlen szellemi tényező, amelynek anyagi, s gyakorlati ereje s szerepe is van, s ezért hatalmas, s ezért esendő. A nyelv adománya nélkül nem lehet sem kereskedni, sem országot igazgatni. De aki hibásan beszél, írja, az a szellem és anyag csodálatos cserefogalma révén hibásan is gondolkodik...

Minél több szavunk van, minél hajlékonyabb szófűzésünk, árnyalatosabb a mondatunk, annál pontosabban gondolkodunk, annál eredményesebben küzdhetünk a létért, a kenyerünkért, és az eszméinkért.”

Kedves Vendégeink!

Mindaz, amiről szóltam, s megyénk – szándékaink szerint egyre sokszínűbbé váló – szellemi-kulturális élete sarkalltak bennünket arra, hogy az anyanyelv hetének országos megnyitóját elvállaljuk, s a felkérésben megnyilvánuló bizalom megőrzéséért mindent megtegyünk.

Őszintén reméljük, hogy a programfüzetben felsorolt gazdag rendezvényeket áttekintve látják a rendezőknek azt az igyekezetét, hogy az anyanyelvi kultúra ápolását szolgáló korábbi ünnepeknek, rendezvényeknek Szolnok megye is méltó folytatója legyen. Ez a folytatás azonban számunkra nemcsak ezt a három napos programot jelenti, hanem egy folyamat részét – a mindennapi életünkben egyre nagyobb szerepet játszó nyelvművelő mozgalom terebélyesedését szolgálja. Ennek a mozgalomnak a megye oktatási és művelődési intézményei elkötelezett és egyre felkészültebb letéteményesei.

Elkötelezetteknek kell lenniük, mert az anyanyelv nem lehet pusztán eszköz, sokkal többet kell jelentenie számunkra. S hogy mi ez a többlet, azt Kosztolányi Dezső utánozhatatlanul formálta mondatokká az anyanyelvről vallva:

„Benne van a múltam, a jelenem és a jövőm. Benne van az életem. Benne van a halálom is. Benne van a sorsom!”

Ezzel a vallomással kívánok valamennyi jelenlévőnek, szépen és tisztán beszélő hallgatónak eredményes tanácskozást abban a reményben, hogy nyelvművelő, nyelvápoló munkájukban továbbra is sok örömet fognak találni.

Dr. Csehák Judit miniszterelnök-helyettes megnyitó beszéde

Tisztelt Hallgatóim!

Az anyanyelv hete immár hagyományos eseményeinek az idén Szolnok város ad méltó otthont. Kivételes az alkalom, hogy a nagy szülött, Verseggy Ferenc emlékének adózva, munkásságának szellemében élő anyanyelvünket is ünnepelhetjük. Nem kelhetünk versenyre – és nekem sincs szándékomban rivalizálni – rendezvényünk tudós előadóival Verseggy tevékenységének elemzésében, a magyar felvilágosodás jelentőségének méltatásában. Nagy nyelvészünk néhány gondolatával, a korszak szellemiségével azonban kell, hogy azonosuljunk. Kell, hogy valljuk a nyelv és a gondolkodás szoros kölcsönhatását, azt, hogy a nyelv szinte páratlan eszköze a művelődésnek. Értvén művelődésen mindazt, amit az ember valaha is teremtett és teremt, gondolatot és tárgyat egyaránt.

Kell, hogy megértsük, miként is vált a nyelv művelésének ügye máig ható programmá, a 18. századi tudósok, irodalmárok ügyéből politikusok ügyévé, egy fejlődni vágyó nemzet közös óhajává.

Mivel Bárczi Géza az „élőnyelv lelkes harcosának” nevezte Verseggyt, emlékének adózunk azzal is, ha arról szólunk, miért fontos számunkra ma a magyar nyelv gondozása.

Napjainkban, amikor a gazdaság, a közélet megújítása olyannyira szükségszerű – egyebek között a nyíltság és a nyilvánosság erősítésével – alapvető fontosságú, hogy jól értsük egymást, hogy egy nyelven beszéljünk. És nemcsak átvitt értelemben. A váltás és változás nem nélkülözheti az egységes akaratot, azt a nemzeti közmegegyezést, amelyre eddigi eredményeink épültek.

De vajon meg tudjuk-e fogalmazni igényeinket, törekvéseinket, véleményünket, ha nem birtokoljuk a nyelvet teljes pompájában? Vajon képesek vagyunk-e azonosulni a célokkal és feladatokkal, ha nyelvi pontatlanságok és pongyolaságok is nehezítik egymás megértését? Vajon az érdekegyesítés fórumai lehetnek-e demokratikusak, ha kifejezéseinket szegényesség jellemzi, és elképzeléseink megrekednek bennük, mert nem találjuk a szavakat? Egyáltalán, lehetnek-e rokontörekvéseink, ha hibásan dadogjuk le azt, ami bennünket foglalkoztat?

Nem szónokinak szántam kérdéseimet. Nem a válaszok egyértelműsége miatt soroltam el valamennyit. Csupán társadalmunknak – a szocializmus mai állásának, ahogyan József Attila fogalmazta – az anyanyelvvvel is összefüggő gondjaira kívántam rámutatni.

Hiszen azzal is számolnunk kell, hogy a váltásnak és változásnak lesznek súlyos konfliktusai, sőt érintettjei is. Nem szabad, hogy a terheket a nyelvi kiszolgáltatottság is súlyosbítsa, hogy egyeseknek halmozott hátrányt jelentsen.

Az ellentmondások enyhíthetők, és a gondok is könnyebben megoldhatók, ha pontosan tájékoztatjuk egymást, ha legalább a félreértéseken alapuló ellenérzéseket sikerül csökkentenünk. Akár csak a használt nyelv, a fogalmak értelmezésének közelítésével, vitakultúránk fejlesztésével. De nem csak a politikusnak van feladata

a kölcsönös megértés elősegítésében. Anyanyelvünket kisgyermekként tanuljuk és gazdagítására, bővítésére a tanulóévek a legalkalmasabbak.

A családi együttlét meghitt beszélgetéseit nem pótolhatják az élvezetes televíziós műsorok, miként a képregények sem helyettesítik az értékes olvasmányok felemelő élményeit. A legtökéletesebb távirányítós és elektronikus játékok sem tanítják meg gyermekeinket – az édesanyák vagy édesapák helyett – a szép magyar beszédre, az érzelmek és gondolatok változatos kifejezésére. Az iskola mulasztásaira sincs felmentő szavunk. A röpdolgozatokkal, a tesztekkel és a számítógépes feleltetésekkel időt ugyan nyerhetünk, de ez a sajátos „gazdaságosság” még sokba kerülhet társadalmunknak, ha a jövő állampolgárai az anyanyelvükben szegényednek el, ha a különböző generációk között nemcsak fogalmi-gondolkodásbeli szakadék mélyül, hanem érzelmi és nyelvi is. Mindannyiunk vesztesége, ha a fiatal vagy az idős ember beilleszkedése kisebb-nagyobb közösségeinkbe a használt nyelven is múlhat.

Jövönket fenyegeti nyelvünk színtelenedése és durvulása is. Egyre többen egyre kevesebb és tisztátalanabb szóval illetjük egymást, máskor kedvünket és lendületünket veszítjük az órákon át tartó szóözönben.

Minél gyakrabban élünk a mozgalmi – vagy hivatali „divat-nyelvek” sablonjaival, annál inkább szürkülhetnek gondolataink, kapcsolataink. Mennél inkább egy-egy útszéli kifejezésbe tömörítjük érzelmeinket vagy véleményünket, annál jobban fenyeget, hogy mi magunk is durvábbá, kegyetlenebbé, egymáshoz egyre közömbösebbé válunk.

Tisztelt Hallgatóim!

Nekem a nyelv – az anyanyelvem – nagyon sokat jelentett és jelent. A szülői házban tanult szavakkal érttettem meg magamat szűkebb és tágabb környezetemmel. Anyanyelvemben találtam rá az önkifejezés, sőt az önmegvalósítás mással nem pótolható eszközére. És sok más szál mellett ma is az „otthoni” nyelv az a legerősebb kötelék, amelyik összefűz egy kisebb tájjal, egy szűkebb közösséggel. Azzal és azokkal, akiket először tanultam meg szeretni, tisztelni, hogy majd ezen a szereteten és tiszteleten át magyarságom, sőt emberségem értelmét és értékét is becsülni tudjam. Lehet, hogy annak a szűkebb tájnak a nyelvi muzsikája már alig érződik beszédemen. Lehet, hogy annak a kisebb közösségnek a szavai – a tájszavak – már fogyatkoznak bennem. De az a nyelv ma is az a biztos alap, amelyre gondolkodásom és önkifejezésem épül. Nélküle szegényebb lennék, mint ahogy a tájnyelvek pusztulásával a magyar nyelv is szegényedik.

Nem az élőnyelv törvényszerű fejlődését akarom tagadni ezzel. Még csak nem is a nosztalgia szól belőlem. Az értékmentés és az értékőrzés késztet csupán. Jól tudom, hogy az élőnyelv egyben életnyelv is. Életidegen szabályozással, mesterkéltné bezárással nem lehet útját állni törekvéseinek. Mindez nagyon sok tapintatot kíván önkéntől, nyelvtudósoktól is. Tapintatot és tapasztalatot annak megítélésében, hogy meddig jogos az őrzés, a szabályozás, a konok kötöttség, és mettől lehet kaput tárni, hogy a 20. század nem magyar fogantatású fogalmai, kifejezései – alkalmanként világnyelvektől kölcsönzött nyelvi formulái – hozzásimulhassanak anyanyelvünkhöz.

Verseghy korából és korától ismerős ez a gond. Akkor is igaz volt, ma is igaz: a magyar nyelv minden színessége és hajlékonysága ellenére nem mondhat le a

megújulásról. Sem szókinccsének, sem nyelvtani rendszerének gyarapodásáról. Különböző új fogalmak és új viszonylatok magunkévá tételéről is lemondhatunk. Talán elég, ha csak emlékeztetünk a számítógépek világára, amelynek nyelvi hatásait sem kerülhetjük ki. Kellő érzékenységgel azonban elérhetjük, hogy az elektronika térhódítása ne szegényítse, hanem gazdagítsa anyanyelvünket. Akárcsak a világnyelvek öröndetes terjedésével és a világjárás gyakoriságával egyenes arányban szaporodó, ma már jobbra nemzetközivé vált idegen szavak. A túlzó és a józanságot nélkülöző magyarítás – vagy inkább magyarosítás?! – értelmetlenségére elég példát kínál történelmünk. A magyar nyelv története is. Miként azt is ez a történelem tanította meg nekünk, hogy nemzeti összetartozásunk erősítésére, elmélyítésére csakis hagyományokban gazdag, nyitott, árnyalt és a változásokra érzékeny anyanyelvünk ismeretében, birtokában vagyunk csak képesek.

Tisztelt Hallgatóim!

Mi azt tartjuk, hogy hívebb és hasznosabb állampolgára lesz az a hazának, aki szabadon művelheti nemzeti-nemzetiségi nyelvét, kultúráját. Illyés Gyulától tanult felelős, szép kifejezéssel óhajtjuk „hogy a magyarul beszélők – bárhol laknak, élnek is – mindenütt könnyedén, vidáman, természetesen használhassák a ma nyelvét.” Mert egy ország is annál gazdagabbá válik, minél inkább virágoznak területén a különböző nemzetiségi nyelvek és kultúrák.

Éppen ezért az anyanyelv hetén nemcsak a magyar nyelv ápolására buzdítunk, hanem a hazánkban élő nemzetiségeket is saját anyanyelvük őrzésére, gazdagítására bátorítjuk.

Végezetül a tudósok eszmecsereje előtt hadd idézzem Verseghy Ferencről a ma is időszerű, szónoki kérdést: „Az legyen-e nyelvünknek – hogy ne mondjam, kultúránknak – örökké sorsa, hogy kicsinységeken vetekedvén, s az öszve-munkálkodás helyett egymást üldöztetvén és nagyobb munkától tartóztatván, a fő célt elmúlassuk?!”

A helyes válasz közös kialakításában bizakodva az anyanyelv hetét ezennel megnyitom.

Fábián Pál: Verseghy nyelvművelő felfogásának korszerűsége

1. Immár régi hagyományként kerül sor idén tavasszal is a magyar nyelv hetének eseményeire. És nem túlzás ezt a szót használni a hivataloskodó „rendezvényei” helyett, mert az ilyenkor elhangzó előadásokon ünnepi lélekkel vesz részt – ma már joggal mondhatjuk – az egész ország. Megértettük ugyanis, hogy anyanyelvünk jóval több egy megszokott, mindennapos használati eszköznél: ez az, ami bennünket emberre tesz, és ugyanakkor egy kisebb közösség tagjává is: magyarrá. És ráébredünk arra is, hogy anyanyelvünkért mindannyian felelősek vagyunk, hogy a nyelv csak akkor tud jól szolgálni bennünket, ha ápoljuk és gondozzuk, ha szüntelenül csiszoljuk.

A magyar nyelv hetének minden évben van egy központi gondolata, mely állandó motívumként jelen van az ország minden megyéjében rendezett előadásokon. Ebben az évben az elődökre emlékeztetünk: arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a középkori kódexíró barátoktól kezdve minden nemzedék megtette a maga kötelességét, vállalva a nyelv fejlesztésének, ápolásának, védelmének a munkáját.

E megnyitó ülés alkalmával voltaképpen akkor lennénk igazságosak, ha arra törekednénk, hogy áttekintsük a magyar nyelvművelés évszázadait, hogy méltassuk elődeink cselekedeteit, nyelvünk első tudatos megfigyelőjétől, Sylvester Jánostól kezdve egészen a magunk koráig. Ez azonban lehetetlen: nyelvművelésünk egész története nem sűríthető néhány percre úgy, hogy mindenkiről érdeme szerint szólhassunk. E képtelen vállalkozás helyett csak egyetlen, de messzire világító példát elemezhetünk: Verseghy Ferencet és vele együtt a felvilágosodás koráét, amelyben Szolnok város nagy hírű fia élt és alkotott.

2. Ez időben, a nagy európai változások idején ébredt rá a magyarság fennmaradása zálogának, nemzeti nyelvének fontosságára, anyanyelve iránti kötelességeire: és megindult a világ nyelveinek történetében is páratlan nyelvbővítő és nyelvjavító munka: a nyelvújítás.

A „nyelvújítás” szónak nyelvünkben három értelme van: 1. tágabb, általános értelemben a nyelv fejlődésébe való tudatos beavatkozás /azaz nyelvfejlesztés, nyelvművelés/: 2. szűkebb értelemben valamely korszak, amelyben a nyelvfejlődés folyamatának tudatos befolyásolása nagyobb a szokásos, átlagos méreteknél: 3. a magyar nyelvtörténetnek 1772-től 1867-ig terjedő szakasza.

Mint az első jelentés mutatja, a nyelvújítás nem valamiféle sajátos magyar jelenség: nyelvünk megújítására, kiművelésére más népek is törekcszenek. – A második jelentés is általános érvényű: minden közösségnek, illetőleg nyelvének életében több olyan szakasz szokott lenni, amely alatt a nyelvváltoztatás, nyelvfejlesztés igénye az átlagosnál nagyobb, s ennek következtében /gyakran szervezett mozgalomtól is támogatva/ a nyelvi újítások, a neologizmusok száma jelentősen megsaporodik. – Hogy nyelvünkben a „nyelvújítás” szónak harmadik, nyelvtörténeti korszak jelentése is kifejlődött, annak oka a XVIII. század végi és XIX. századi magyar nyelvújító törekvéseknek sajátos társadalmi szerepében és a hasonló közép-európai mozgalmakénál jóval nagyobb mértékében rejlik.

3. Nyelvújításunk sajátos vonásait keresve elsőként annak erős politikai kötöttségét szokás kiemelni, nevezetesen azt, hogy a nyelv megújítására irányuló törekvések szorosan kapcsolódnak a magyar polgári demokratikus mozgalmakhoz. Nálunk a nyelv ügye kezdettől fogva a feudalizmus elleni harc egyik formája volt, a küzdelem a nemzeté levés előfeltételéért, az egységes nyelvért folyt. Nem véletlen hát, hogy az ország akkori szellemi közvéleménye a legélénkebb figyelemmel kísérte. A nyelvújítás körüli harc egész nyíltan, mint a „haladók” és a „maradiak” közötti küzdelem zajlott. Ezen túl az egész nyelvkérdés, s benne a nyelvújítás erős politikai töltést kapott attól is, hogy a nemzeti függetlenség, önállóság szimbóluma, kifejezője lett. A nyelv gondozása, fejlesztése később is az osztrák elnyomás elleni küzdelemnek, a magyarság fennmaradásának fontos fegyvere maradt.

A magyar nyelvújításnak második, a politikainál lényegesebb, mélyebb kényszerítő oka az volt, hogy gazdasági és társadalmi berendezkedésünk, műveltségünk, tudományosságunk messze elmaradt Európa fejlettebb nemzeteitől, még a szomszédos Ausztriától, Csehországtól is. Ahhoz, hogy a polgári társadalmat Magyarországon is meg lehessen teremteni, hogy művészet és tudomány magyarul szólhasson a nép nagy tömegeihez, hatalmas méretű nyelvbővítés, új szók tömege kellett. Elmaradottságunk volt az oka annak, hogy a kor minden írója és gondolkodója nyelvünk szűk voltát panaszolta: s az anyanyelvnek a művelődésben, a tudományok elsajátításában játszott szerepe magyarázza azt, hogy felismerték és kimondták: „tsupán idegen nyelven soha még egy Nemzet is e földön, a maga Anya nyelvét meg vetvén, böltsességre, tudományokra nem emeltetett” /Bessenyei, Holmi 241/.

E fenti két, régóta számon tartott és részletesen taglalt okon kívül én még egy harmadik, igen fontos rugóját látom a magyar nyelvújításnak: nyelvünket. – Ismeretes, hogy a magyar szókincsben viszonylag nagy számban található úgynevezett „világos” /azaz motivált/ szavak. Ez nem véletlen, hanem abból következik, hogy nyelvi gondolkodásunk /nyelvünk finnugor jellegének, ragozóragasztó, vagyis úgynevezett agglutináló voltának következtében/ erősen szóelemző. Azokat a szavakat kedveljük, amelyeknek értelmét ismert szóelemekből /morfémákból/ meg tudjuk fejteni, össze tudjuk rakni. pl. új-ság-ír-ás, fel-nőtt-ok-tat-ás: s kevésbé szívesen fogadjuk be a nyelvérzékünk számára „homályos” /motiválatlan/ szavakat: zszurnalisztika, andragógia stb. A felvilágosodás korában /és később is/ az új fogalmak tömegével együtt természetesen idegen szavak légiója árasztotta el nyelvünket, amelyek mind „homályos” elemek voltak a magyar nyelvérzék számára: értelmüket vagy ismerte valaki, vagy nem. A nyelvújítók akkor, amikor a magyar gondolkodás számára akadályt jelentő új /és régebbi/ idegen szavak befogadása /vagy megtartása helyett nemzeti nyelvűeket alkottak, belső nyelvi törvénynek is engedelmessé váltak: s azon túl, hogy meggyorsították az új fogalmak birtokbavételének folyamatát, továbbra is biztosították szókincsünk „világos” /motivált/ jellegét és finnugor alapú rendszerét.

4. Nyelvújításunk végső soron a felvilágosodás kori nyelvfilozófiának nyelvkeletkezési elméleteiben gyökerezik. Ezeknek közös lényege az, hogy a nyelv nem valami emberen kívüli dolog, nem isteni adomány, hanem emberi mű. Hogy a nyelv miképpen jött létre, a tekintetben már megoszlottak a vélemények. Verseghy például – miként azt Csetri Lajos kimutatta /vö. In memoriam Verseghy Ferenc 1972.: Emlékkönyv 26-7.: Szolnok, 1973./-- azt a herderi felfogást vallotta, amely szerint a nyelvet a primitív emberek szükséglete hozta létre. Egyesek hozzá hasonlóan, mások eltérő módon vélekedtek. Ezeknek a nézetkülönbségeknek az

elemzése azonban most nem a mi feladatunk. A mi szempontunkból az a fontos, hogy a nyelv emberi alkotás voltából logikusan következett az embernek a nyelv életébe való beavatkozási joga, illetőleg az abban való hit, hogy a nyelven képesek vagyunk változtatni, hogy fejlődésének más irányt tudunk szabni. Ez a meggyőződés fűtötte az óvatosabb és a merészebb nyelvújítókat egyaránt, ez utóbbiak közül például Folnesics Lajost, aki 1807-ben megjelentetett Alvinájában a nyelvtani nemeket a magyarban is meg akarta honosítani: ő, valaki /férfiről/ – őné, valakiné /nőről/ stb.

A nyelvünkön való ilyen erőszaktevéseket persze a mérsékeltbb neológusok is visszautasították és még inkább az olyan személyiségek, mint Verseggy. 1816-ban megjelent latin nyelvű *Analyticájából* idézem a szolnoki munkaközösség fordításában: „Ha az emberi nyelv fő célja a fogalmak és ítéletek közlése,... mit gondoljunk az olyanok nyelvéről, akik művecskéiket olyan új szavakkal tűzdelik tele, amelyeket honfitársaink, bármennyire képzettek is, nem hogy első hallásra nem értenek meg – ahogyan kellene –, de még gondos tanulmányozás árán sem. Kérdezem, kinek írnak az ilyen szerzők, kikhez szólnak? Saját maguknak bizonyára, és nem másoknak... De vajon azt gondolják ezek a jó emberek, hogy az ő tekintélyük és a szótáríróké elégséges lesz ahhoz, hogy az egész nemzet eltérjen a maga szóképzési szabályaitól, vagy elhagyja azokat a szavakat, amelyeket úgyszólván a nemzet születése óta közmegegyezéssel elfogadott és felkarolja azokat a szavakat, amelyek önmagukban semmit sem jelentenek, és egyes-egyedül csak néhány író véleménye szerint van értelmük? Ezen felül figyelembe kell venni, hogy bármely nemzet nyelvét úgy kell kiművelni, hogy éppen a köznép számára könnyen érthető maradjon, ellenkező esetben ugyanis nem a nemzet nyelve tökéletesedik, hanem új nyelv teremődik” /Pars I: Etymologia linguae hungaricae: a szolnoki Verseggy Ferenc Megyei Könyvtár kiadásában 48-9. lap/.

A logikus, világos okfejtéssel előadott gondolatok közül én a leglényegesebbnek ezt vélem: „/lehetetlen/, hogy az egész nemzet eltérjen a maga szóképzési szabályaitól,... és felkarolja azokat a szavakat, amelyek önmagukban semmit sem jelentenek, és egyedül csak néhány író véleménye szerint van értelmük.” Azt mondja ki itt ugyanis Verseggy, amivel én is fentebb jellemezni igyekeztem a magyar szókinccset: a szabályosan alkotott szavak illenek csak nyelvünkbe, mert ezeket mindenki megérti. A szabálytalan, a korcs szavakra – még ha nem idegenek is, hanem honi gyártmányok – semmi szükségünk sincs, mert ezek éppen úgy értelmetlenek, „homályosak” a magyar nyelvérzék számára, mintha idegen szavak lennének. Verseggy tehát, amikor a nyelvi szabálytalanságok ellen küzdött – Bárcki Géza szép kifejezésével élve – „anyanyelvünk magyarságát” védelmezte, nem pedig szűk látókörű maradiság állította szembe a túlzó neológusokkal. Ezekkel egyébként Verseggy ellenfelei, például Kazinczy és Révai is szemben állottak, ők sem akarták a magyar nyelv „génuszát” – megsérteni. Illetőleg: Verseggy sem volt az ésszerű újítások ellensége, maga is alkotott új szavakat, elsősorban nyelvtani műszókat.

5. Számos érintkezési pont ellenére miért bonyolódott mégis Verseggy szenvedélyes vitába Révaival meg Horváth Istvánnal? Miért nem tudott erősebben hatni kortársaira? Miért felejtették el olyan hamar és méltatlanul a halála után? – Az okok Verseggy nyelvfilozófiájában keresendők, miként arra már többen rámutattak.

A kor nagy nyelvészeti felfedezése a nyelv változékonyságának a felismerése volt, vagyis annak meglátása, hogy a nyelveknek is van történetük. A nyelvek életét az ember sorsához hasonlóan képzelték el, amelyben a gyermekkort /a kialakulás, a

keletkezés idejét/ az ifjúkor /a kibontakozás, az érés kora/ követi, amely után a nyelvek is férfikorukba /a legnagyobb kiteljesedés, a tökéletesedés szakaszába/ érkeznek. Végigjárva ezeket a fejlődési fokozatokat, a nyelvek is, miként az ember, romlásnak, hanyatlásnak indulnak, s végül elenyésznek. Révai úgy vélte, hogy a magyar nyelv a 16-17. században jutott el férfikorába, s azóta a hanyatlás jelei mutatkoznak rajta. Verseghy ezzel szemben azt a meggyőződését hirdette, hogy nyelvünk a 18. században, az ő idejünkben jutott csak el a férfikorába, vagyis fejlődött, tökéletesedett a korábbi nyelvallapothoz képest. Ezért ütköztek össze az ikes ragozás kérdésében.

Révai a magyar nyelv bűváráként felderítette az ikes ragozás egykori, a saját idejénél jóval teljesebb /bár régebben sem tökéletesen megvalósuló/ rendszerét, s hogy a magyar nyelvet a romlástól mentse, az ikes ragozás visszaállítására törekedett. Verseghy ellenben az akkori élő magyar nyelv kiváló ismerőjeként azt bizonyította, hogy az ikes ragozásért már felesleges küzdeni, annyira kiszorult a nyelvből, s az egész folyamatban nem nyelvünk el-korcsosulásának, hanem csak változásának jelét látta. Kovács Ferenc helyesen mutatott rá az 1972-es szolnoki Verseghy-ülésszakon arra, hogy a magyar nyelv közeli elenyészését jósló herderi megállapítással szemben Verseghy felfogása volt az optimista, a jövőben bízó álláspont /i. m. 35./ kortársak mégsem neki adtak igazat, hanem megindították a harcot az ikes ragozás visszahozataláért.

Verseghyt egyébként nem a nyelvfilozófia vezette rá annak vallására, hogy a magyar nyelv csak az ő idejünkben érkezett el férfikorába /vagyis a régebbinél tökéletesebb állapotába/. A dolog – szerintem – fordítva áll: következetesen szinkrón nyelvszemlélete miatt hitt a férfikorba érkezés elméletében: arról volt meggyőződve, hogy egy élő nyelv rendszerének szabályait, normáit nem lehet valamiféle múltbeli, egy rekonstruált ideál képére formálni, hanem az éppen érvényes szokás alapján lehet és kell a követendő nyelvi törvényeket megfogalmazni. Az úzus, az élő nyelv szokás pontos megfigyelésére számtalan példát lehetne tőle idézni, én itt most csak az összetett szavakkal kapcsolatos véleményére utalhatok.

6. Az akadémiai helyesírás előzményeit kutatva, a felvilágosodás korának nyelvтанait böngészve feltűnt, hogy akkori grammatikáink milyen röviden intézik el a különírás-egybeírás-kötőjeles írás ügyeit, amelyek pedig manapság a legtöbb gondot okozzák a helyesírás gondozóinak és gyakorlóinak egyaránt. A tüzetesebb vizsgálatkor kitudt, hogy ennek az volt az oka, hogy akkor még viszonylag kevés volt nyelvünkben az összetett szavak száma, amit jól bizonyít például az, hogy 18 nyomtatott oldalnyi szövegből összesen csak 114 összetett közszót jegyezhettem ki. S még szembetűnőbb az összetételek relatív ritkasága, ha tekintetbe vesszük, hogy a 114-ből 68 igekötős ige, s csak 46 a más szó. Nem volt hát különösebben érdemes írásuk mikéntjére sok szót vesztegetni. Kiderült viszont az is, hogy a jó szemű debreceni grammatikusok is, Kazinczy is, Verseghy is, mások is észrevették az összetételekben rejlő, még kiaknázatlan lehetőségeket, és új összetett szavak alkotására buzdítottak. Verseghy például ezt írta: „a helyes öfzvetevés vífzontag legalkalmasabb sokszor a tudományos könyvekben a mesterséges fjavaknak értelmes fordítására, mint Termézfzetnyomozás, Physika, Naturlehre: Érzéstudomány, Aesthetica, s' a1 t'' /Felelet 83/. Az összetétel-pártolók közül Verseghy magasan kiemelkedett. Minden művében visszatért erre az előnyösnek látszó, akkor még kevésbé megterhelt szóalkotási módra, az összetételeket nyelvтani felépítésük szerint csoportosította, és meggyőzően érvelt egybeírásuk mellett, általában ugyanazokban a típusokban, amelyeket ma is egybeírunk: lágymeleg, sárgafehér, aranyláncz, fakanál, borleves, marhahús, képiró, rézmetsző,

tútartó, lúdtojás, házfödél, falhasadás stb. /Ezekre nézve 1. AkHELózm. 181., 183., 186., 193./ Révai viszont az összetételek tekintetében a tagadás álláspontjára helyezkedett: csak az éjszak, éjféli, atyafi, hazafi stb. típusú szavakat ismerte el összetetteknek /tehát csak a szinte már elhomályosultakat/, a többi – akkor már általában egybe vagy kötőjellel írt szót „képzelt /imaginárius/ összetételnek” minősítette. Elmélete szerint Révai különírta az efféléket: vers írás, leg nevezetesebb, mással hangzó, anya nyelv, had vezér, fő ispán stb. /V. ö. AkHELózm. 164-5./ Akkoriban még az ilyen írásmódok sem mentek ugyan ritkaságszámba, de tudjuk, hogy az idő nem Révainak adott igazat, hanem azoknak – köztük Verseghegynek –, akik merészebben éltek az új összetett, s ezért egybeírt szavak alkotásának lehetőségével.

Mégsem a leíró, hanem a történeti szemléletű nyelvtudomány vált uralkodóvá. Ennek okát egyrészt abban az általános érdeklődésben láthatjuk, amely a frissen felfedezett és merész kalandokra csábító nyelvtörténeti stúdiumok iránt Európa-szerte megnyilvánult, s amelyet a nemzeti múlt iránti általános érdeklődés minden európai népnél jelentősen fokozott. Külföldön is, nálunk is a nyelvtörténet lett a modern, a korszerű irányzat, s mellette a leíró nyelvészetnek csak mellékes szerep jutott. Másrészt a magyar nyelv általános megújításának érdeke miatt nem lehetett megelégedni az élő, a valóban koránt sem kiegészítő nyelv szokás passzív elfogadásával, hanem a javító változtatást kellett nemzeti programmá tenni. Ebbe a stratégiába például az ikes ragozás régi, teljes formáinak visszaállítása inkább illett, mint a „romlott”, „pórias” alakoknak a szokás okán való elfogadása. Ezért nem érthettek egyet Verseghegy felfogásával nyelvművelésünk akkori irányítói.

7. Nyelvszemléleti különbségek miatt került szembe Verseghegy Révaival és híveivel a helyesírás kérdésében is. Vitájkukat – valójában nem csak az ő kettőjükét, hanem két nagy táborét – mint jottista-ipszilonista háborút tartja számon a helyesírás-történet. Az elnevezés onnan ered, hogy Révai a várja, kérje, hajója, epéje stb. alakok végén tisztán jelentkező -ja/je ragokat, illetőleg ezeknek j elemét fel kívánta tüntetni az adja, látja, falja, kenje, földje, kínja stb. szóalakok végén, vagyis j-vel /jottával/ írt, ahogyan az a magyar írásgyakorlat egy részében már régóta szokásban volt, különösen a protestánsok körében. /Az „aggya”, „láltya”, „kennye”, „kínnya” stb. ejtismódok helyességét persze Révai sem vitatta!/ Verseghegy ezzel szemben úgy vélekedett, hogy nemcsak a -ja/je ragunk van, hanem ennek -gya/gye, -tya/tye, -lya/lye, -nya/nye változatai is élnek: tehát ír+ja, kér+je, de: ad+gya, lát+tya, fal+lya, ken+nye, föld+gye, kín+nya stb. a szóalakok nyelvi fölépítése és leírásuknak a kiejtést is híven tükröző „módgya”. Ennek az y-t tartalmazó /ezért ipszilonista/ írásmódnak is nagy hagyománya volt a magyar helyesírás múltjában és számos követője a korabeli írásgyakorlatban, főképp a katolikusok körében.

Verseghegy a helyesírásban is csatát veszített: a közvélemény az etimologizáló írásmód mellé állt. Az adja, látja, falja, kenje, földje, kínja stb. írásmód egyrészt /mint az ikes ragozás is/ megfelelt az akkor diadalútjára induló történeti szemléletnek: másrészt jóval egyszerűbb volt a Verseghegytől pártolt, több ragváltozatra épülő adgya, láltya, fallya, kennye, földgye, kínnya stb. rendszerénél. Helyes döntés volt tehát, hogy az akadémiai helyesírás megalkotásakor /1832-ben/ a tudós testület nem ezt az utóbbit választotta. /A jottista-ipszilonista háború történetét részletesen megírtam: vö. AkHELózm. 123– 45./

8. Az y-háború és még számtalan más helyesírási egyenetlenség miatt általános óhaj volt a 18. és a 19. század fordulóján, hogy a nemzet valahogyan jusson végre „közakaratra” a helyesírás dolgában. A kívánság érthető: a helyesírási tarkaság

egyre kényelmetlenebb lett az oktatásban, a könyvnyomtatásban, az ügyvitelben stb., az egységes helyesírás viszont célszerűségén túl kifejezte volna a nemzeti egységet is. A célt két úton akarták elérni.

Az általánosan elterjedt és helyeselt felfogás szerint megalakítandó tudóstársaság feladata lesz a nyelvhasználati és helyesírási normák meghatározása. Szinte nincs olyan, a nyelvről szóló munka, amelyik ne ezt tekintené a tudóstársaság legsürgősebb feladatának. /Vö.: Deme László: RefNy. 41.: Benkő Loránd: FelvÍr. 340-2./ Többen azonban más, radikálisabb és egyszerűbb utat ajánlottak. Például Czinke Ferenc /Révai utódja/ egyetemi székfoglalójában azt javasolta, hogy a tudóstársaságtól kidolgozott egységes helyesírást az országgyűlés törvénnyel tegye kötelezővé, ahogyan ez a forradalmi Franciaországban történt. Verseghy is „közakarattal” vagy „országos parancsolattal” akarta egységesíteni a helyesírást /TisztMsg. 23., Felelet 346./, Kolmár József is „valamelly Tudós Társaságnak Királyi hatalommal gyámolított tekintetével” óhajtotta végét vetni a helyesírási különbözősékek /Prób. 113/.

Az állami beavatkozásnak Verseghytől is felvetett gondolata nem talált visszhangra. Ez a későbbi fejleményekből is kitűnt: az első szabályzatot az Akadémia, nem az országgyűlés adta ki. Okát Kazinczytól tudjuk: ezt írja ugyanis egyik levelében: „Verseghy javaslatát esmerem, esmerem Aglajáját s ortographiáját is. Mentsenek az egek olly törvényszéktől minden nyelvet. Szerentsénkre nints mit félnünk tőle: az országgló hatalomnak sem ideje, sem kedve nintsen ollyasmibe avatkozni” /KazLev. XVII, 299: 1820./ – Meg aztán: joggal tartott mindenki az államhatalomtól, melynek beavatkozását a nyelvi ügyekbe II. József alatt oly keservesen tapasztalta a magyarság. Ezért inkább vártak /mondhatnám így is: kihúzták az időt/ a Magyar Tudós Társaság megalakulásáig, hogy az államhatalmi beavatkozást elkerüljék. Ez a történeti oka annak, hogy a helyesírás gondozásának joga és kötelessége az Akadémiára szállt.

9. A 18. és 19. század fordulója a magyar nyelvtanirodalom hirtelen és nagy arányú felvirágzását hozta. Ennek két fő okát szokás adni. – Az egyik indíték az a gyakorlati cél, hogy a külföldieknek és a nem magyar anyanyelvű országlakosoknak a kezébe olyan gyakorlati /többnyire német, olykor latin nyelvű nyelvtanító könyveket adjanak, amelyekből magyarul tanulhatnak. Van ezek között tömör áttekintés is, meg részletező rendszerezés is. A nem magyar anyanyelvűeknek szánt magyar nyelvtanok sorában megemlíthető Farkas Jánosnak számos kiadást megért Ungarische Grammatik für Deutsche c. könyve /a 9. kiadás 1816-ban jelent meg/: ebbe a típusba sorolandók Márton Józsefnek, a bécsi egyetem magyar professzorának a nyelvkönyvei is /vö. Míkó Pálné: Márton József a magyar nyelvért: A Nyelvtudomány és Nyelvoktatás múhelyéből c. ELTE-sorozatban: Bp., 1982. 7-8/. Verseghynek is van egy Neuvervasste Ungarische Sprachlehrje /Pest, 1805./, sőt még Vörösmarty is írt egy Kurzgevasste Ungrische Sprachlehrét /Pest, 1832./, nyilván pénzkereseti céllal. – A nyelvtanok másik csoportjába a tudományos célú, általában terjedelmes rendszerezések tartoznak. Ilyen Gyarmathi Sámuel Okoskodva Tanító Magyar Nyelvmestere /Kolozsvár, 1794/, ilyen a Magyar Grammatika, melyet készített Debrecenbenn egy magyar társaság /Bécs, 1795/, vagyis a híres-hírhedt Debreceni grammatika és még több más könyv. A nyelvtanítás-történet joggal és okkal ezek közé sorolja Verseghy grammatikáit is, mivel ezek avatott, szakértő tudóstól kidolgozott, részletes és magas színvonalú nyelvreírások.

Van azonban egy mozzanat, amely Verseghy grammatikáit megkülönbözteti a többtől: tanügyi indíttatásuk. A Helytartótanács 1814-ben tette feladatává

Verseghynek, hogy a magyar iskolák számára nyelvtanokat írjon. Így került sor 1816-ban az *Epitome Institutionum Grammaticarum Linguae Hungaricae* című, a II-VI. osztálynak szóló nyelvtan kidolgozására; ezt követte, szintén 1816-ban, az *Exercitationes. idiomatis hungarici in usum gymnasiorum regni Hungarici* című, vagyis a gimnáziumok számára írt magyar nyelvgyakorló könyv: majd 1816-1817-ben az *Analyticae institutionum Linguae Hungaricae* következett, amely három részben / alaktan, mondattan, Retorika/ az előzőknél bővebben fejti ki a magyar nyelv rendszerét: végül *Magyar Grammatika*, avagy *nyelvtudomány* címmel 1818-ban a „nemzeti oskolák” számára magyar nyelvű összefoglalás is készült.

Meg kell adni, a Helytartótanács illetékes ügyintézői igen tisztán látó férfiak voltak! Felismerték ugyanis, hogy az akkori jelen magyar nyelvét kutató és feltáró Verseghy kiválóan alkalmas személy iskolai nyelvtanok írására: az iskolákban ma is a szinkrón nyelvrendszer megismertetése a fő feladat. E grammatikák latinnyelvűsége a Helytartótanácsnak arra a szándékára is figyelmeztet, hogy Verseghy nyelvtanai a „tanító uraknak” szóltak, ahogyan ezt a szerző könyveinek előszavaiban megírja, tehát ezek a nagy terjedelmű könyvek tudományos háttérkötetek voltak a magyar nyelvtan gyakorlati oktatásához. Ezért, nem pedig a túlságosan magasra állított iskolai követelmények miatt voltak ezek részletesek és tudományos színvonalúak. Az utoljára megírt magyar nyelvű változat szólt csak a diákoknak is.

Úgy vélem, a sokirányú Verseghy-kutatásban ez az oktatási-művelődéspolitikai szempont még nincs kellőképpen elmélyítve, pedig nyilvánvaló, hogy a tartalom a nyelvi rendszer leírása mellett a műfaj, a tankönyv-, illetve segédkönyv-jelleg sem közömbös. Verseghy kiváló pedagógusnak, és tudománynépszerűsítőnek bizonyul bennük! S ezeknek a műveknek a hatását is fontos lenne egyszer lemérni, hisz az állami iskolákban végső soron mindenki, tanító és diák egyaránt Verseghy tanítványa volt, amíg csak grammatikáit használták.

Kiszabott időmnek a végére értem, s annak beismerésével kell előadásomat berekesztenem, hogy a címben jelzett témához éppen csak hozzákezdtam. A felvilágosodás korának nyelvi küzdelmeiről, az olykor kíméletlen vitákról, Verseghy nyelvművelő és helyesírási nézeteiről és törekvéseiről, a sikereiről és kudarcairól felvázolt mozzanatok mégis elégségeseknek látszanak két tanulság levonásához.

Az egyik Verseghy személyét illeti. Remélem, a tőlem röviden előadottakból is kiderült, hogy a kor, amelyben élt, volt az oka annak, hogy nem Verseghy látásmódja vált az irányító felfogássá, pedig az idő több dologban őt igazolta, mindenekelőtt éppen a lényegben, az egyidejű, a leíró nyelvszemlélet jogosságában és az ezen alapuló nyelvművelői magatartás helyességében. Abban lett igaza, hogy a jelen nyelvét elsősorban a mai úzus, a mostani szokás alapján kell csiszolnunk, javítanunk. Az ikes ragozás tekintetében is feléje billen ma a mérleg nyelve: az összetett szavakra vonatkozó jóslata is igazolódott /szinte már sok is a jóból, annyi összetételünk van/: igaza lett abban is /sajnos!/, hogy a jottista írásmód ártani fog a jó magyar kiejtésnek, mert ad-ja, lát-ja stb. betűejtésre csábít. S hosszan lehetne még sorolni Verseghynek azokat a nézeteit, véleményeit, amelyek miatt ma talán közelebb áll hozzánk, mint egykor a történeti nyelvszemlélet bűvkörében élő kortársaihoz. Helytelen lenne azonban azt latolgatni, miben tévedett ő, miben mások. A szándékukat kell nézni, a magyar nyelv ügyéért égő buzgalmukat, mert ebben mind egyek voltak. Ebben kell nekünk is egynek lenni velük, akkor leszünk méltó örököseik.

A másik tanulság nyelvünkre vonatkozik. Kétszáz évvel ezelőtt, nyelvünk szorongatott állapotának idején a nemzethalál víziójának felvillantásával és a dicső múlt felidézésével, korholással és buzdítással egyaránt az ébresztés és az ébren tartás volt a cél. Verseghy a buzdító, a bizakodó gondolkodók közé tartozott: úgy látta, amint arról már szó volt, hogy nyelvünk képes arra, hogy lépést tartson a korról, amelyben társadalmunkat szolgálja. A szép szimbólumnak, a férfikorba érkezésnek – Verseghy hitének – ez az alapja. Minket is ez tölthet el bizakodással. Mai magyar nyelvünk, bár nem hibátlan, ha szüksége van is a gondozásra, tele van étellel és erővel. Irodalmunk nyelvének csodálatos hajlékonysága éppúgy bizonyítja ezt, mint az az eléggé nem méltatható teljesítmény, hogy a szaktudományok nyelve lépést tudott tartani az úgynevezett nagy nyelvekkel, hogy magyarul tudunk művelni csillagászatot és őslénytant, atomfizikát és közgazdaság-tudományt, orvostudományt és általános nyelvészetet. De hozzáteszem, nemcsak csodálatos nyelvünk érdeméből örvendhetünk ennek, hanem azért is, mert a nyelvünk fejlesztését célzó tudatos törekvés, vagyis a nyelvművelés, Verseghyék kora óta mindig társadalmunk közös gondja volt. S hogy elődeink örökségének hű megtartói, sőt gyarapítói óhajtunk lenni, ezt a mai ünnep is bizonyítja.

Lengyel Boldizsárnak, a Szolnok Városi Tanács Elnökhelyettesének a Verseggy tudományos ülésszakot üdvözlő szavai

Kedves Vendégeink!

Az elmúlt évtizedekben szerénynek mondható házi könyvtáram állományával ellentmondásos viszonyt alakítottam ki. Valamennyi kötet érdeklődésem, kíváncsiságom, szükségletem ösztökélésére, saját elhatározásom eredményeként került a polcokra. Divatból, műveltséget fitogtatandó, soha nem nyúltam könyv után. A nemes szándékkal verbuvált könyvekkel mégis más-más érzelmi töltésű kapcsolat állandósult az évek folyamán. Néhány íróval naponta együtt élek, mint egy elháríthatatlan gondolattal. Valamiféle olyan írt tartalmaznak, amely nélkül egyetlen napot sem lehet élni, bölcsességükkel mindig, minden helyzetben szolgálni tudnak. Ezeket a köteteket nem kell keresni, azonnal szembetűnnek, bármikor kéz alá esnek, tartalmukban játszi könnyedséggel eligazodom.

Vannak bizonyos alkotók, akiket csak alkalmyszerűen keresek. Szemem gyakran percekig kutató utánuk, gazdag tárházukban nem érzem igazán otthon magam, újra kell lapoznom őket oldalról oldalra, hogy áttekinthetővé váljanak.

Vannak mostoha sorsú könyvek is gyűjteményemben. A különböző szempontú válogatások mindig háttérbe szorították őket, és a mai napig arra várnak, hogy olvasásukkal megbirkózzam. Könyvtáram néhány Verseggy-kötete sajnos erre a sorsra jutott. Azok is, melyeket még egyetemista koromban antikváriumból vásároltam, azok is, amelyek a Verseggy Könyvtár jóvoltából kerültek hozzám.

Aligha lehet nyugodt a lelkiismeretem. Verseggy az egyetlen nagyjaink közül, akit szoros szálak fűznek Szolnokhoz. Szobra áll a Tisza-parton, amelyet nap nap után látok. Rendszeres látogatója vagyok a róla elnevezett könyvtárnak, gyakran sétálok a még mindig jó hírnévnek örvendő Verseggy Ferenc Gimnázium előtt. Állandó zsúritag lettem a Verseggy Diáknapokon. Többet kellene tudnom róla, többet, mint amit az egyetemi vizsgákra megtanultam. Alaposabban kellene ismernem forradalmi elveit, gyakorlati okosságát, merész kezdeményezéseit, termékeny kísérleteit a nyelvészet, a muzsika, a filozófia birodalmában. Kellene? Persze megint a kötelességek, a muszáj tünetei. Sajnos, senki sem gazdálkodhat az idő végtelenségével. A végesség érzésének szorításában be kell osztani az időt, meg kell válogatni az elolvasandó könyveket. De Verseggyre a közeljövőben mégis időt kell szakítanom. Természetesen nem úgy, mint a tudományos ülés előadói, felszólalói, akik tudományos kutatómunkájuk egy részét a Verseggy életműnek szentelték. De a magam számára mindenképpen újra kell gondolnom emberi, művészi szerepét, jelentőségét. Szállást kell adnom magamban Verseggy Ferencnek.

Meggyőződésem, ebben segítségemre lesz a mai tanácskozás is, hiszen annak az alkotónak szentelnek itt néhány órát, aki ha élne, sorra meg tudná nevezni azokat a sürgető egyéni és történelmi problémákat, melyeknek megoldása nem tűr halasztást.

Ma is a kíváncsiság megszállottjaként vágna neki irodalomnak, zenének, filozófiának. A mai reformokért folytatott harcban sem maradna semleges, a haladás érdekében vállalná a küzdelmet minden áron. Véleményem szerint

napjainkban minden használható tapasztalatra, tanulságra szükség van, még akkor is, ha tudjuk, a példát milyen nehéz gyakorlattá tenni, hogy bonyolult feladat hazai megújulásunk szolgálatára fordítani, amit lehet és szükséges: illúziók és önámítások nélkül.

Szolnok Város Tanácsa, a város értelmisége, a fiatalság, a hagyományokat őrző és ápoló lakosság nevében köszöntöm a Verseggy tudományos ülészak résztvevőit, az irodalomtörténészeket, a tudományos kutatókat. Köszöntöm azokat a vendégeinket, akik érdeklődésből, a tiszteletadás szándékával jöttek el.

Meggyőződésem, tanácskozásunk újabb lendületet ad a Verseggy-értékek feltárásának.

A szülőváros mindig meleg szívvel várja és fogadja az emlékezésre megjelent vendégeket. Eredményes tanácskozást kívánok.

Wéber Antal elnöki megnyitója

A szolnoki tudományos ülészak, amely Verseghy tevékenységével foglalkozik, korántsem valami alkalmi esemény, hanem egy viszonylag hosszú múltra visszatekintő folyamatos munkálkodás újabb eredményének ígérkezik. Önmagában véve is tiszteletre méltó vonás a hagyomány ápolása. Egy város vagy település a hagyományt nyilván nem maga választja meg, a tényleges tradícióval kell gazdálkodnia. S ezt akkor teszi jól, ha nem pusztán ünnepi aktusokra korlátozza megemlékezéseit, s még ha ilyenek adódnak is, az emlékezésre méltó személyiség tevékenységének ered nyomába, azt igyekszik tisztázni, elemezni, szakszerűn, tárgyilagosan és ezáltal meggyőzően és eredményesen. Pontosan ez történik Szolnokon Verseghy munkásságával kapcsolatosan, valóságos műhely alakult ki e fáradozás nyomán, amelyet ma már méltán tart számon a szaktudomány is.

Mondhatnók persze, hogy Verseghy azonban mégsem sorolható a legnagyobbak közé. Igazunk lenne ugyan ezzel a korántsem meglepő állítással, de a dolgok mélyén mégis tévednénk valahol, mégpedig alaposan. Az a rossz szokásunk, amely szintén egyfajta tradíció, hogy tekintetünket úgy vagyunk hajlamosak a nemzeti kultúra kiemelkedő monumentumaira szegezni, hogy azok árnyékában szinte minden más eltűnik, s a tisztas munka, a megbecsülendő érdem feledésbe merül – nem kis mértékben jellemzi közműveltségünk állapotát. Ezért kell örülnünk annak az értékmentő tevékenységnek, amely Verseghy munkásságának feldolgozása kapcsán e városban folyik.

Verseghy a költők és tudósok ama nemzedékébe tartozik, amely örökségként vette a tudomány és a művészet egyetemességének gondolatát. Ezért tartjuk számon az esztétika és az irodalomelmélet művelői sorában csakúgy, mint a stúdiumok alkalmazói között, mint a ritmika jeles szakértőjét, a nem mindennapi elmélyült zeneértőt. Az e területen megmutatkozó szakértelem – amely manapság már külön intézményekre tagolódik – Verseghy működésének csak egyik része, mondhatni szelete. Költészete is jelentős, lírája megbecsülésre méltó, helyenként modern, szellemes, sőt merész. Az a tény, hogy nyelvész is volt, szintén nem egyedülálló eset a tudás már említett egyetemessége szemszögéből. Ortográfiája és grammatikája nem kis teljesítmény. Az a tény, hogy a kor vitáiban különböző tényezők egybeesése következtében Révai Miklós koncepciója győzedelmeskedett, korántsem csökkenti Verseghy érdemeit. Sőt ma már nyilvánvaló, hogy Verseghy nyelvszemléletében csakúgy megtalálhatók a gyakorlatiasság elemei, mint a filozófiai (nyelvfilozófiai) megalapozottság. E téren a meglehetősen késői igazságtétel a tudomány egyik feladata.

Pap és szabadgondolkodó, köztársaságpárti összeesküvő, a Marseillaise és Kotzebue fordítója, filozofikus és erotikus versek költője, elkeserítő viták középpontjában álló személyiség, nevelő és szerény megbízásokon tengődő férfiú, sokszor – és ellenszenvet kiváltó nyugtalan figura – egy korántsem irigylésre méltó, s mégis milyen színes, sokoldalú alkotó egyéniség a múltból. S milyen gazdag szellemi hagyatéka, amely feldolgozásra, korszerű analízisre vár.

A most kezdődő tudományos ülészak éppen e faladatból veszi ki a maga részét, reményünk szerint jó eredménnyel. E gondolatok jegyében nyitom meg tudományos ülészakunkat.

Éder Zoltán:

Verseghy Ferenc nyelvművelő kézikönyve

1. Mielőtt a téma tulajdonképpeni fejtegetésébe kezdenék, előjáróban néhány szót kell ejtenem előadásomnak címeről, közelebbről pedig a benne szereplő nyelvművelő kézikönyv fogalmáról.

Akik figyelemmel kísérik korunk nyelvművelő irodalmát, tudják, honnan kölcsönöztem a kifejezést. Ez a címe ugyanis annak a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében készült, Grétsy László és Kovalovszky Miklós (fő)szerkesztette két kötetes műnek (I. kötete 1980-ban, a II. 1985-ben jelent meg), amely enciklopédikusan tárgyalja a magyar nyelvhasználat elvi és gyakorlati kérdéseit. Bevezetője ekképp körvonalazza a kézikönyv mibenlétét:

„A NyKk. [=Nyelvművelő Kézikönyv/ tehát jellegét, szerkezetét és formáját tekintve olyan lexikon, amelyben elvi (elméleti), tárgyi és összefoglaló fejezetek, valamint szavak, kifejezések használatát megvilágító szótárszerű cikkek /.../ váltakoznak az ábécérend egymásutánjában A-tól Zs-ig.” Ugyancsak a bevezető felsorolja a kézikönyv előképeit, vagyis alaki mintáit, és a mintegy száz évre visszamenő előzmények közül időrendben az elsőnek Simonyi Zsigmond 1879-ben napvilágot látott Antibarbarusát jelöli meg.

A kézikönyvről adott meghatározás lényegében ráillik arra a „lexicon”-ra, előadásom tárgyára, amely egy félévszázaddal előzte meg az Antibarbarust, s amely bizonyára csak azért nem szerepel a NyKk. „előképei” között, illetőleg általában is azért került el a nyelvművelők figyelmét, mert a nyelvészeti irodalom szakszótárként tartja számon.

Verseghy Ferenc posztumusz művéről beszélek, amely ezt a kettős – latin és magyar – címet viseli: *Lexicon Terminorum Technicorum /az az/ Tudományos Mesterszókönyv /Próbaképpen készítették /Némelly Magyar nyelv szeretők. /Budánn/ A' Királyi Magyar Universitas betűivel és költségével/1826. / (XXIV+520 1.)*

2. A XIX. század elején nálunk a nyelvészetnek mint szaktudománynak önállósulásán két nagy egyéniség munkálkodott: Révai Miklós és Verseghy Ferenc. Mint ismeretes, számos kérdésben szöges ellentétben álltak egymással, mert a nyelv törvényeinek megállapításában és szerkezetének leírásában eltérő felfogás vezérelte őket. Kettejük eltérő törekvéseiben a leglényegesebb mozzanatot alighanem abban jelölhetjük meg, hogy Révai történeti alapokra, a régi írók tekintélyére és nyelvállapotára építette grammatikáját, Verseghy viszont a korabeli művelt nyelvhasználat, az élő nyelvsvizsgálás alapján írta le a magyar nyelvet és alkotta meg nyelvi rendszerét.

Révai szemléletét és módszerét bírálva, Verseghy a maga felfogását először 1805-ben „A tiszta magyarság” című munkájában fejtette ki, és ennek során egyebek között szembeállította a régi írók hibás nyelvhasználatát az akkori jelen virágzó nyelvvel a következőképpen: „Káldirúl, Pázmánrúl, s egyálttallyában a' magyar íróknak seregérül azt mondgya [Révai] in *Antiq. Litt. hung.* § 172, hogy az etimológiával nem sokat gondoltak a' mi az ő nyelvén annyit tesz, hogy magyarul nem elég tisztán írtak. Ő maga megvallya tehát, hogy a' legrégiebb halotti beszédektül fogva egész a' mostani korig egyg kézírásunk, egyg nyomtatott

könyvünk sincs, melyben nyelvbéli hibák ne találtak volna. De ha ez igaz, miképp élhet ő ugyan ezen kézírásoknak és nyomtatott könyveknek tekintetével arra, hogy most virágzó nyelvünköt kezeinkből kifacsarja és hasonlóvá tegye azokhoz, kik még az ő ítélete szerint is hibásan írtak?” (I. m. 8)

Ezekben a sorokban fölmerül már a régi magyar irodalom nyelvi örökségének a kritikai számbavétele, amit Verseggy másfél évtized múltán épp abban a művében végez el, amellyel ennek az előadásnak a keretében szólni kívánunk.

A „Tudományos Mesterszókönyv”-vel – mint szakszótárt méltatva – érdemben egyedül Gáldi László foglalkozott „A magyar szótáriródalom a felvilágosodás korában és a reformkorban” (Budapest, 1957) című nagy monográfiájában (l. még uo.: Nyr. 81, 1957, 271-273). Részben az ő nyomán, részben saját vizsgálódásaink alapján előbb a legszükségesebb tudnivalókat vázoljuk a szótár egészéről, hogy azután, amennyire lehetséges, témánk szempontjából részletesebben mutassuk be a művet.

3. A tudós veszprémi kanonok, az első katolikus teológiai folyóirat, az „Egyházi Értekezések és Tudósítások” megindítója és szerkesztője, Horváth János 1819. januárjában közös barátjuk, Sággy Ferenc, az egyetemi nyomda gondnoka útján kérte föl az akkor hatvanharmadik életéhez közeledő, de még teljes szellemi frissességgel és bámulatos munkabírással dolgozó nyelvtudóst egy olyan egyházi szótár megalkotására, amely korszerű magyar teológiai nyelvezet kialakításának céljából a régebbi irodalomban található műszavakat is fölhasználja. Verseggy lelkesedéssel vállalkozott a feladatra, de – előrehaladott korára való tekintettel – a régi írók műveiből történő anyaggyűjtés munkáját a veszprémi katolikus papokra bízta, maga pedig az így felhalmozott nyelvi anyag szerkesztését, a szócikkek megszövegezését végezte el. Kezén a teológiai indult lexikon filozófiai jelleget kapott, Gáldi szavaival élve, nem egyéb, mint „ügyesen teológiai szótárnak álcázott filozófiai műszótár”, amely egyházi köntösben bátran hirdeti a kanti tanítás alaptételeit.

Az anyaggyűjtés meglehetősen széleskörű volt, és az alábbi írókra terjedt ki. A XVI. századból Monoszlai András és Telegdi Miklós; a XVI-XVII. század határán álló Szenczi Molnár Albert; a XVII. századból Lethenyi István, Debreceni Ember Pál, Apáczai Csere János, Medgyesi Pál, Illyés András, Káldi György, Pázmány Péter, Veresmarti Mihály, Szilágyi Márton; a XVIII. századból Faludi Ferenc, Gánóczi Antal, Padányi Bíró Márton, Molnár János, Márton István, Sárváry Pál, Fehér György egyes munkáiból merítettek. A mű – az írói idézetek felhasználásával – 479 lapon mintegy 2800 latin filozófiai, pszichológiai és teológiai műszó magyarátát adja.

Joggal tehető most már föl a kérdés: milyen alapon minősítjük ezt a filozófiai-teológiai szakszótárt egyben nyelvművelő lexikonnak? Azon az alapon, hogy Verseggy az írók műveiből kijegyzett szavakat, kifejezéseket, szövegrészleteket sajátosan értékesíti. Sajátosan, mert az idézeteket csupán igen csekély mértékben használja az értelmezések egyszerű illusztrálására. Az adatok nagyobb részét kritika alá veti, s ha hibát talál bennük, bírálja és helyesbíti őket – sokszor a címszó jelentésétől függetlenül is –, és ennek nyomán adja meg a szerinte helyes magyar változat(k)at. Valamennyi szerzővel szemben így jár el Verseggy, de legfeltűnőbb – bizonyára az idézetek túlnyomó többsége miatt – Pázmány nyelvének kritikai megítélése. Bírálatainak szilárd alapja természetesen saját nyelvtudományi rendszere (egy-egy nyelvi jelenség bővebb magyarátára nemegyszer valamelyik munkájához utasítja az olvasót). Szigorúan szinkronikus

alapon állva és a korabeli nyelvszokást tartva a helyesség normájának, erről az álláspontonról ítéli meg és ritkábban elfogadja, gyakrabban pedig kifogásolja az elékerülő nyelvtörténeti adatokat.

Miként a Nyelvművelő Kézikönyvben, Verseghy munkájában is találunk egyrészt elvi és tárgyi összefoglalásokat, másrészt szavak, kifejezések, szerkezetek, mondatok használatával foglalkozó, ezek helyességét, illetőleg hibás voltát mérlegelő szócikkeket. Mindebből ezúttal természetesen csupán ízelítőt nyújthatunk.

(A szócikkek a latin címszavak ábécérendjében követik egymást. A latin szó után következik a magyar értelmezés, majd a német megfelelő; ez utóbbit, hacsak nem nyújt a megértéshez jelentősebb segítséget; elhagytuk. A rövidebb idézetek többnyire a magyar értelmezéshez kapcsolódnak vagy épp azt alkotják; hosszabb szövegrészek rendszerint a német megfelelő után következnek. Az idézetek szerzőségét Verseghy az író (sokszor rövidített alakú) nevének feltüntetésével adja; Pázmány esetében a forrás megjelöléseként használt Pázm(án) Hod. v. Hodeg. (Hodoe-gus) rövidítése az „Isteni igazságra vezérlő kalauz”-ra, a Pázm(án) Pred. v. Predik. pedig „A római anyaszentegyház szokásából minden vasárnapokra és ünnepnapokra rendelt evangéliumokról prédikációk” című műre vonatkozik. Az idézetekben kerek zárójel közé ékelt szövegek Verseghynek rendszerint külön megjegyzés nélküli, az azt megelőző szövegrészt helyesbítő szövegváltozatai. Az idézetek helyesírása Verseghytől való.)

4. Elvi megnyilatkozásai közül azokból szemelgetünk, amelyek nyelvtudományának és nyelvművelő szótárának is egyik alappilléret alkotják, vagyis amelyek a régiségről szóló felfogást fejezik ki. A Typus című szócikkben például Debreceni Ember Pál egyik mondatában azt kifogásolja, hogy az egyik számnév után egyes, a másik után meg többes szám áll, fölteszi a szónoki kérdést: „Lehet e vallyon a Syntaxisban, és a Grammaticában a régi könyvek utánn indulni?” A Finis című szócikkben így szól: „Ama közmondás: minden botnak a végénn a feje, olly alacsony, hogy szígyenlenék vele élni. Illy alacsony közmondás pedig nyelvünkben nagyon sok van, mellyek még annak félvad korában támadván, csinosabb állapotjához nem illenek.” A Flagellantes szóra Gánóczitól ezt idézi: „Az ostorozók tévelygő eretneksége az Egyházi Történetekben ösmeretes”, majd így kommentálja a példamondatot: „Vegyük észre a régebbi írásmódnak duzmadtságát, melly a haszontalan szavakat olly buzgón kereste. Lehetségese vallyon olly eretnekség, melly tévelygő ne legyen? Ezen adjectivum tehát valóságos tautológia, szószaporítás.” A Heres című szócikkben ugyancsak egy Gánóczitól vett példamondat szerkezetét kifogásolja, majd a hibát kijavítva, ekképp vélekedik: „Az ilyen hibákat nem tulajdoníthatom én mindazáltal vétékül a’ mi régi Magyar íróinknak, kik a reformációnak alkalmatosságával kezdettek csak számasodni: mert a’ nyelvre nekik a religyióbéli vetekedések miatt sürgető szükségek volt és így művelésével, s tisztogatásával nem bajlódhattak. A’ katona, kinek háta megett áll már kivontt karddal az ellenség, nem köszörüli meg előbb csorba és rozsdás fegyverét, hanem csak úgy védi magát vele, ammint van. A mostani írók ellenben hangos gúnyolást érdemelnek, ha a’ régi könyvekből akarják a’ nyelvművelésnek reguláit kivonogatni, és Magyarul olly hibáson írnak, mint Deákul a’ Parvisták, kik még sem Grammaticát, sem synataxist nem tanúltak.”

Verseghy, ahol csak teheti, megragadja tehát az alkalmat, hogy egy-egy ötlettel, egy-egy érveléssel megerősítse nyelvtudományi rendszerének egyik talpkövét. Ám ezeknél a megnyilatkozásoknál fontosabb, hogy a szócikkek nagy részében tekintélyes mennyiségű nyelvi anyagot vonultat föl és rostál meg, konkrét

példákban állítva szembe a régi nyelvéllapotot a korabeli nyelvhasználattal abból a célból, hogy igazolja korábbi munkáiban kifejtett elvi álláspontját, nevezetesen azt, hogy a régi íróknak s köztük még a legnagyobbnak, Pázmány Péternek a nyelve sem lehet irányadó a jelenre nézve. A Tudományos Mesterszókönyv tehát nemcsak mint kora legjobb szakszótára, hanem mint nyelvművelő kézikönyv is szerves része Verseyhy nyelvtudományi munkásságának.

5. Lássuk most már mi is a nyelvtényeket! Az idő szabta korlátok miatt válogatnunk kell köztük. Először is felsoroljuk azokat a nyelvi jelenségeket, amelyekkel Verseyhy leggyakrabban foglalkozik.

A szóhasználat köréből nagy teret szentel az idegenszerűségnek, különösen a latinizmusoknak, ahogy ő nevezi, a „deák:majmozás”-nak, de kitér a germanizmusokra is. Ugyancsak jelentős helyet foglalnak el könyvében a szóképzéssel kapcsolatos hibák. Nyelvhelyességi cikkeinek fontos részét alkotja az igehasználat s azzal összefüggésben az igék vonzatának, valamint az igekötőknek a kérdésköre. A mondattan területén nagy figyelmet fordít a szórend ellen elkövetett vétségekre. Igen gyakran stilisztikailag is mérlegeli a nyelvi kifejezéseket, mégpedig mind szótani, mind pedig mondattani szempontból.

A felsorolt témák közül vessünk először egy pillantást stilisztikai megjegyzéseire. A nyelvművelő Verseyhy egyik legfőbb törekvése, hogy a stílus világos és pontos, a szöveg első olvasásra (vagy hallásra) érthető legyen. Éppen ezért küzd a homályosság minden megnyilvánulása ellen, így egyrészt a képzavar, másrészt a pongyolaság mindkét válfaja, a bőbeszédűség és a szűkszavúság ellen.

A metaforákban általa bemutatott képzavarokról akár egy külön tanulmányt is készíthetnénk. Ezúttal egyetlen szócikkből idézünk, amelyben a „deák:majmozás”-ból eredő hibát kifogásolja:

Calcar, sarkantyú. Metaphorice ösztön, inger, biztatás. Calcar addere: ösztönözni, biztatni. Mert vastagon sarkantyúzza és ösztönözi a' keresztény lelket az a' gondolat. Pázm. Pred. Fő regula az, hogy a' metaphorák közönséges szokásban legyenek mert a' mi az egyik nyelvben metaphora, az a' másikban nem mindenkor, sőt felette ritkán érdemi meg e nevet. Kicsoda ne kaczagja ki azt, a' ki a' Magyarban így szól: a' vasnak feküdt, ferro incubuit, e' helyett: megölte magát. A' léleknek sarkantyúzása illetlen kifejezés, a' vastagon pedig nagyon alacsony. Erősen, hatalmasan, hathatósan sürgeti, ösztönözi, készletti, mennyivel kellemetesebb kifejezések! (Vö. „Dissertatio de versioné Hungarica Scripturae Sacrae” 215.1.: „Metaphorae ex aliis linguis petitaе, nisi etiam in vernacula consvetae sint, universim male adhibentur a' vasra feküdt, pro ferro incubuit, aut a' hegynek lába pro pes montis, Hungaro dictiones sunt, quae aut nihil, aut longe aliud significant.”)

Azt már hallottuk, hogy Verseyhy miképp ostromozta a régiek írásmódjának a „duzmadtság”-át, vagyis dagályosságát. A bőbeszédűség ellen máskor is kikel, már ő is harcolt ennek egyik csírája, a terpeszkedő kifejezés ellen. Például így:

Confiteri, vallani, megvallani... Magáru' vallást téssen, hogy része van a' bűnben. Pázmán Pred., de miért nem rövidebben és szebben is: megvallya magáru', hogy s'a't.

Gaudium a.: Molnár Albertnél olvassuk: örömmel lenni; melly az örülni helyett valóságos szószaporítás, melly azonfelül minden nemzetiség nélkül is szűkölködik.

A következő példákban viszont a szűkszavúságból eredő kétértelműséget teszi szóvá:

Incarnatio a.: Az[t] tanította Urunk testesüléséről. Pázm. Hodeg. Lehetetlen itt fel nem jegyezni, hogy e' mondásban az Urunk szó nominativus is lehet, genitivus is. Az első esetben értelme ez: Dominus noster docet de sua incarnatione; a' másokban pedig ez: de incarnatione Domini nostri quispiam docet. Ha genitivus, tegyük Urunknak, hogy az értelmességet a rövidségnek kedvéért meg ne sértsük.

Gyakran szólal föl a szórend pongyolasága mint olyan hiba ellen, amely a megértést nehezíti. Általánosságban (persze egy példából kiindulva) így:

Dignitas a.: Az Isten fia meg nem csalatik (csalatkozik), és böcsületét (talán böcsét), méltóságát, hasznát tudgya mindeneknek. Pázm. Pred. Nem magyarosabb volna ezt így ejteni: 's mindennek böcsét, méltóságát és hasznát tudgya. Ritkán világosok az olyan mondások, mellyekben az író a szavakat rendtartás nélkül szinte csak villával szórja, keveset gondolván vele, akárhová essenek.

Szórendi hibák okozzák a pillanatnyi bizonytalanságot a mondanivaló megértésében Verseghy szerint az alábbi idézetekben is:

Oratio a.: A' hirtelen szóllás (beszéd) tellyes (hiúságokkal)"] Pázm. Pred. Én a praedicatumnak fő részét, a' tellyes szót, nagyobb értelmességnek okáért az utolsó helyre tenném; egyébaránt, mivel adjectivum, azt gondolhatta hamarjában a' hallgató, vagy olvasó, hogy a' hiúság névnek szorosabb meghatározására szolgál.

Kifejezetten Pázmány mondatszerkesztését marasztalja el a következőkben:

Desiderabilis a.: Sokszor (az) emberrel az életét meguntatták és kívántatták a' halált vele. Pázm. Pred. Több ízben tapasztalni azt Pázmánban, hogy az antitheziseknek, avvagy ellentételeknek igéit, mint itt a' meguntatták, kívántatták, az és kapcsolattal, minekelőtte az ellentételeknek tárgyait megnevezze, mint itt az életet és halált, úgy öszvefüggeszti, hogy olvasás közben az embernek szükségképpen meg kell az értelem miatt hökkenni; a' mi az ékesen szóllásnak felséges czéllyával nem eggyezhet.[...]

A két utóbbi szócikkben alighanem az első megfogalmazását találjuk annak a gondolatnak, amelyet Kosztolányi így fejezett ki: „Úgy kell írni, hogy azonnal megértsék, mit akarunk mondani”, illetőleg: „Az olvasót egy másodperc ezredrészéig sem szabad bizonytalanságban tartanunk.” (K.D.: „Erős várunk a nyelv”, 1940, 53, 54, ill.: K.D.: „Nyelv és lélek”, 1971, 69, 70)

Az igehasználattal ellen elkövetett és a kézikönyvben felrótt vétségek ismertetésére ezúttal nincs lehetőségünk. Annyit mégis megemlíthetünk, hogy Verseghy még a tárgyias ragozás eltévesztésére is talál adatot a régi irodalomban, mégpedig mind Pázmánynál, mind Káldinál:

Genaratio a.: Sem ember, sem ördög, nem szült, hogy böcsületeseb lenne a nagy Proféta nemzése, mondnak. Pázm. [...] A' mondnak nagy soloecismus, mellyel Káldi Bibliája is tele van, a mondgyák helyett, mivel e' verbumhoz a Magyar mindenkor accusativust függeszt gondolattjában. Azért sohasem szóllunk így:

mondanak, hogy meghalt; vagy elérkezett, ammint az emberek mondanak [...] helyett: azt mondgyák, hogy meghalt; elérkezett, ammint az emberek mondgyák, hol az első mondás elérkezett accusativus helyett áll: mondgyák tudni illik az emberek azt, hogy elérkezett.

Ezt a részt azért is idéztük, hogy felhívjuk a figyelmet a Tudományos Mesterszókönyv és a „Dissertatio de versioné Hungarica Scripturae Sacrae” közti szoros összefüggésre. Mindkettő Verseghy utolsó nagy korszakához tartozik, és közös bennük a régiség nyelvének revíziója. Éppen ezért sok helyütt felelnek vagy épp megfelelnek egymásnak, illetőleg kiegészítik egymást. A Dissertatio-ban Káldi igekötő-használatát megrovó-helyesbítő alábbi megjegyzéseiből:

Káldi: Mikor azért el-nyúgott volna a' nap... és füstölgő kementze jelenék (79) – Verseghy: Pro vitioso el-nyúgott ponendum lenyugodott. Pro jelenék, apparebam ponendum megjelent, apparuit. (80)

Káldi: és fölötte igen meg-haraguék Kain, és meg-esék az ő ortzája. (40) – Verseghy: Pro meg-esék ponendum est perfectum Vulgatae concidit, beesett... (43)

Káldi: És nem ismeri vala ötöt mig az ő első-szülött fiát szülé... (198) -- Verseghy: hic igitur praefixum meg male negligitur; nam ösmerni nihil nisi noscere notat. (202)

És ezzel elérkeztem előadásomnak utolsó kérdéséhez, ahhoz tudniillik, hogy mit mond Verseghy az ő nyelvművelő kézikönyvében az igekötők használatáról.

6. Ha szem előtt tartjuk azt, hogy az igekötő szófaji besorolásának-meghatározásának történetében Verseghynek úttörő érdeme van, amennyiben azt a szemléletet juttatta érvényre, amely szerint az igekötőknek a határozószók között van a helye (1. erre: Jakab I., A magyar igekötő szófajtani útja. Bp. 1982. 21, 36, 42-43), és hogy már 1805-ben (tehát nem 1816-ban, mint Jakab írja, i. m. 42-3) „A tiszta magyarság”-ban (40) és a „Neuverfaßte ungarische Sprachlehre”-ben (14) az általa tágabb értelemben vett praefixumokat, mégpedig az át, be, el, fel, ki, le, öszve, szét, vissza előszócskákat a határozószók közé sorolta – mondom, ha ezt szem előtt tartjuk, várakozással lapozhatjuk föl e szempontból is nyelvművelő kézikönyvét, s várakozásunkban nem is csalódunk. Az egyes nyelvi jelenségek közül ugyanis épp az igekötő-használat nyelvhelyességi kérdéseivel foglalkozik a legtöbbet.

Apáczai Csere Jánosnál a distributio megfelelőjeként a megoszlás és megosztás szavakat találva a „szokottabb” felosztás vagy elosztás helyett, általánosságban leszögezi: „A' meg praefixummal, valamint a' többiekkel is, az igéknél kényünk szerint nem élhetünk.” Majd a destruere szóra Pázmány mondatát idézve: Ez a' tanítás az embernek szabad akarattját felbontya, a következőkre hívja föl a figyelmet: „A' levágott barmot vagy baromfit felbontani a hurkot, a varrást felbontani; vagy az épületről szétbontani, az ágyrúl lebontani: ezek a szokott szójárások. Az akaratról e metaphora alacsony a megrontya vagy lerontya helyett.” Márton Istvánnak a paragaphus magyarítására alkotott kikezdet szavát bírálva pedig arra figyelmeztet, hogy az egyes igékhez nem lehet tetszés szerint bármely igekötőt hozzákapcsolni: „A' kikezdet névben azonnkivül a ki szokatlan, mert a' kezd igével csak az el és meg szokott öszveteteni, olly annyira, hogy az én vélekedésem szerint az át, be, fel, ki, le, öszve, szét és vissza előszócskákat a kezd igétől, még a józan Logica is eltiltya.”

A nyelvszokásokra hivatkozva helyesbíti az igekötő használatát a következő esetekben:

Obstinari. Pázmánál elátalkodni. Pred. De a' megátalkodni jobb és szokottabb.

Adimplere a.: Mikor ígérését meg akará tellyesíteni Krisztus. Pázm. Hodeg. A' meg előszócska ezen ige előtt szokatlan a' be vagy a' puszta ige járatos.

Officium a. Officium suum exequi: hivatalyában járn. Pázm. Pred. Az eljárn szokottabb, és Magyar idiotizmus.

Ineffabilis a.: Mondhatatlan vígassággal megújúlnak. Pázmán Pred. A' kimondhatatlan szokottabb és helyesebb.

Abradare a.: A' ki elvakar valamit a' Király levelében. Pázmán. Ide a' kivakar, eradiť, jobban illene.

Defendere a.: Az igazság mellett kitámadni. Pázm. Hodeg. A' támad ige a' ki előszócskával szokatlan. Ezen esetben a' Magyar a kikelni igével szeret élni.

Rámutat Verseggy nemegyszer arra is, hogy ugyanannak az igének más lesz a vonzata, ha igekötő nélkül és más, ha igekötővel használjuk. Ilyenek például az alábbi esetek:

Acceptare a.: Ki tilthat minket, hogy a' jót a' pogányok írásibúl ki ne szedgyük? [Pázmán] [...] a tílt ige nem a' személynek, hanem a' dolognak Accusativussával construáltatik: tíltya neki a játékoť. Az eltílt ellenben a' személynek Accusativussát kívánnya: eltíltya őtet a' játéktúl. Itt is tehát vagy így kell szöllanunk: ki tilthat el minket attúl, hogy: vagy imigy: ki tilthattya nekünk azt, hogy.

Crucifigere, keresztre feszíteni, felfeszíteni. Pázmánál megfeszíteni. Predik., de ez annyi, mint tendere, intendere. Suffixum re sublativum in keresztre praefixum fel postulat. A' re ragaszték, melly emelést jelent a' keresztre szóban, az ige előtt a' fel előszócskát kívánnya.

Jól tudja persze Verseggy azt is, hogy ha az ikes igékhez igekötő járul, akkor nem az ikes, hanem a tárgyias forma szerint ragozzuk. Nem is hagyja ki az ikes ragozás elleni küzdelmének fegyvertárából:

Generare a.: Még az iszik, eszik igék sem tartják meg az ik silabát, [!] mihelyt accusativussal construáltatnak: szaladgy! mert megesz a' farkas; nem pedig megeszik. Ilyenek a' következők is [...] Sokakot fel[ül]múl, nem pedig múlik. Sok rosszat megszok az ember, nem szokik. Sok tejet kiszop egyszerre, nem szopik.... Széles árkot ugor át, nem ugrik. E' különböztetést nyelvünkben a' józan Logica kívánnya.

Tisztában van természetesen Verseggy azzal is, hogy az igekötő egyik fő funkciója a jelentésváltoztatás, a jelentésmódosítás, vagyis azzal, hogy „A praefixumok szoros értelemben olly előhangok, mellyek magokban semmit sem tesznek, de a szónak értelmét, ha elejébe tetetnek, megváltoztattják” („A' tiszta magyarság”, 1805. 40). Korábban azonban ezt a szerepet az igekötők közül a meg-re korlátozta, és a perfektiváló funkcióval azonosította. „A' tiszta magyarság”-ban írja azt is, hogy a meg „a' cselekvés-jelentő verbumokból cselekedet-jelentőköt csinál, mint: öl, megöl”. (Hasonlóképpen: Analyticae 1, 1816, 49 „Magyar Grammatika” 1818, 77) A kézikönyvben előforduló és ide vonható példái viszont azt mutatják, hogy a

meg mellett az el, ki, le igekötők esetében is számon tartja azok jelentésmódosító szerepét. Mindannyiszor szóvá teszi ugyanis, ha az eléje kerülő nyelvi mondatokban, a szövegösszefüggés szerint, hiányzik az igekötő, s rámutat az igekötős és igekötő nélküli változat jelentés-különbségére. Mint ahogy ezt az alábbi példák jól érzékeltetik, megjegyzései az élő nyelvhasználat pontos megfigyelésén, az igekötő és az alapige kapcsolódásában tapasztalt szabályszerűségek megragadásán alapulnak:

Spoliari, fosztatni. Pázm. A' fosztatni ige helytelen és szokatlan a' meg praefixum nélkül. Megfosztatni: beraubt werden.

Lucerna a.: Égő lámpás lévén, sokakat tanításával világosított. Pázm. Pred. A' Magyar constructio rend ez: tanításával sokakat megvilágított. A' világosít annyi, mint lucidum reddit.

Trangere a.: Megszegetik az Úr' vacsorájában a' kenyér, úgymond Molnár Albert. A' szegni annyi, mint scindere, s mikor a' Magyar az egész kenyérből az első karajt levágja, akkor mondgya, hogy a' kenyeret megszegte. Az Úr' vacsorájánál Krisztus példája szerint a kenyeret törjük.

Obsidio a.: De harmincz napig való szállással semmit nem (sem) tehete Bécsnek. Pázmán. A' megszállás az igaz kifejezés, mert szállani a' meg praefixum nélkül nem annyi, mint obsidere.

Illudere a.: A' fogatkozott vén embereket ne tréfállyuk. Pázm. Pred. A' tréfál nem művelő ige, és így accusativus-sal (embereket) nem állhat. Megtréfálni valakit már művelő, de annyit tesz, mint rá szedni, megcsalni. [...]

Desponsare a.: Hogy vérenek zsengejével magának jegyezne lelkünköt. Pázm. Pred. Eljegyezne, mert el nélkül a' jegyezni csak annyi, mint signaret.

Deus a.: A Deo avulsus: Istentől szakadtt, úgymond Pázm. Pred., de ez annyit tesz, mint ab aliquo ortus, progenitus, mint nagy ágból szakadtt; szakasztott olyan, mint az atya. A Deo avulsus tehát annyi, mint az Istentől el-szakasztott, elpártolt.

Adventus a.: Pázmán már jövetelnek, már jövesnek nevezi. Jövetelkor, úgymond, elvetetik a' birodalom. Hod. A' Deák ad prepositio miatt az eljövetel pontosabb és helyesebb. Urunk jövése előtt a' világ nagy része (az) ördögnek szolgált. Itt is jobb az eljövetel: mert a' jöves inkább adventio.

Administrare, kiszolgáltatni. Pázmán Hodeg. A' ki előszócskát elhaggya: a' szentségeket szolgáltatni. De a szolgált műveltető ige annyi, mint servire facit, és a ki nélkül az administrare szónak meg nem felel.

Abluere. Lemosni. Pázmán a' mosogatni frequentativummal él, és így a' Deák igének ab előszócskáját ki nem fejezi, mert a' szennyet mosogatni, és a' szennyet lemosni között nagy a különbség. Szent Vére hullásával mosogató bűneink rútságát. Pred.

A felsorolt példákban, kimondatlanul is, jórészt az igekötő perfektiváló szerepének elmulasztását kifogásolja Verseghy. Expressis verbis is ezt hiányolja a következőkben:

Absolvere a.: Pázmán már az oldozni, már a' megoldozni igével él. Az igaz pásztoroktól oldoztatnak' s bűneik' bocsánatnyát nyerik. Hodeg. A'

házasságtörésbe esett asszonyt megoldozá. Pred. Az oldozni magában csak annyi mint solvere, és így valamint a' nyerik ige is meg vagy el előszócska nélkül csak cselekvést, nem pedig végbevitt cselekedetet tesz. A' feloldozni nemcsak szokottabb mint megoldozni, hanem azonkívül az igaz értelmet erősebben is kifejezi. [!]

Már az eddigiek során is megfigyelhettük, hogy Verseggy nyelvűvelő könyvében továbbfejlesztette az igekötőkre vonatkozó nézeteit. Ám még ennél is tovább ment, amikor egyes igekötőkhöz „értelmet”, „jelentést” rendelt, amint a következő szócikkek tanúsítják:

Obstinatus a.: Pázmánnál elátalkodott. Hodeg. De a' megátalkodott természetesebb és szokottabb, mert az el praefixum mozgást, változást jelent, melly a' megátalkodásnak ideájával meg nem fér.

Judex a.: Judex controversiarum. E' két törvénytévő bírók előtt magokat el nem vonhatták, úgymond Veresmarthy. E' mondásban [...] az el praefixum miatt az előtt helytelen, mert ez fekvést tesz, az el pedig mozgást, az elől tehát ezen esetben a' helyes névhatározó, avvagy postpositio.

Exsurgere a.: Minekutánna egyszer felállapodott, a' világ végéig le nem omol. Pázmán. A' felállapodott ige ellenkezést foglal magában, mert állapodni helyzetetést (situm) jelent; elejébe tehát a' fel, melly mozgást (motum) tesz, tellyességgel nem illik. E' mondásban a' helyes ige a' felépült, vagy lábra kelt volna.

Az idézett sorokból az tűnik ki: Verseggy felismerte, hogy egyes igekötők – a példákban az el és fel – meghatározott irányban módosítják az ige jelentését. Ebben az észrevételben egy olyan felfogás csíráját fedezhetjük fel, amely csupán a legutóbbi időkben bontakozott ki az igekötő mibenlétéről. Az ti., hogy az igekötők korlátlan számú kapcsolódása az igékhez képzőszerű tulajdonság (l. Pais D., Az igekötők mivoltához és keletkezéséhez. Mny. 55, 1959, 183; Károly S., A lexikológiai egységek fejezete a generatív grammatikában, ÁNyT. 4, 1966, 93); valamint az, hogy az igekötők az igékhez kapcsolódva nem állandó jelentéssel vesznek részt új igék alkotásában, hanem a különböző jelentéstípusú igékhez járulva más-más jelentésmozzanatot olvasztanak magukba (1. erre: Szili K., Az igekötő és az igekötős ige mibenlétéről. Bp. 1985. Dolgozatok a magyar mint idegen nyelv és a hungarológia köréből 7.sz.).

Hogy ilyesfajta felfogás csírájával van dolgunk, azt még az eddigieknél is jobban példázza az alábbi szócikk, amelyben az el igekötő értelmét nem nevezi meg konkrétan Verseggy, hanem csak utal arra, hogy az általa javasolt elszülés összetételben hasonló – de nem azonos! – jelentésmozzanatot fog felvenni az ige, mint az elfőtt, elsúlt (étel) esetében, vagyis amikor az igekötő igéjével kb. a valaminek v. valakinek romlását, tönkremenését fejezi ki:

Abortus a.: Abortus inferre: a méhgyümölcsöt elveszteni, a' gyermeket a' méhből elúzni. [...] A barmokrúl az elvetelés névvel élünk: nem mondhatnánk-e az emberrúl elszülésnek? [...] Hasonló értelmet az el szócskának másszor is tulajdonítunk, mint amikor azt mondjuk, hogy az étel elfőtt, elsúlt.

Verseggynek az igekötő használatára tett észrevételeit az igekötő szórendjére vonatkozó nyelvhelyességi megjegyzésével zárjuk. Az alábbi szócikkben Szenczi

Molnár egyik mondatát ugyanis ilyen szempontból tartotta szükségesnek megigazítani:

Occultare a.: Az Isten akarta az ítélet idejét ... tőlünk eltitkolni. Molnár Albert. Ez nekünk szép példát nyújt annak átlátására, hogy a' mondásban, avvagy a constructióban a' szavaknak rendgye nem lehet olyan, mint a' Deákban, az értelemnek rövidsége nélkül. Molnárnak e' mondása azt az ideát támasztja bennünk, mintha az Istenenn kívül más is akarhatta volna ezt előlünk eltitkolni. Az igaz értelem akkor áll elő, ha az el praefixumot a' titkolni igétől elválasztjuk, és az akarta szolgálgaie elejébe tesszük imigy: az Isten el akarta az ítélet napját előlünk titkolni. Bár melly kicsinységeknek tessenek az ilyen szórendtartások, csak fontosak még is az olyan nyelvben, melly praecisióval akar szólni.

Igen, ez Verseghy alapállása: semmi sem lényegtelen a nyelvben – még ha kicsinységnek látszik is – annak a számára, aki pontosan, helyesen és szépen akar szólni. Ennek jegyében folytatta egész nyelvészeti munkásságát. A kor kívánalmainak megfelelő „rendbeszedett és csinos magyar nyelv” megalkotása lebegett szemei előtt, ésszerű szabályokon alapuló, szilárd nyelvi rendszer felépítésén fáradozott. Annál is inkább, mert az általa művelt tudományt, a beszéllő mesterséget, az ékesenszóllást az emberi boldogulás kulcsának tartotta, amint erről oly meggyőző erővel vallott a „Tudományos Mesterszókönyv”-ben:

Facundia, beszédség: Beredsamkeit. Olly beszéllő mesterség tudni illik, melly az értelemnek foglatosságát a' képző tehetségnek szabad játéka gyanánt úzi. Ha a' beszédség a' beszélő mesterség hiteget, azaz szép szín alatt csábít, tévelygésre vezet, hitető mesterségnek nevezetik (ars persuadendi, Ueberredungskunst). Ha csupán csak gyönyörködtetni akar, és így tárgyának csak ama részét keresi elő, melly mulat, és külsőképen tetszik, akkor kedvesenszóllásnak, mondatik (suaviloquentia, Wohlredenheit). Ha végtére a' végből, hogy az olvasóknak, vagy hallgatóknak szíveit, kik nem elég gyakorlott eszűek arra, hogy az igazságokat és kötelességeket tudományosan átlássák, az igaznak elfogadására és a' jónak tellyesítésére birja, érzékenyítő beszéddel a képző tehetséget felhevíti azért, hogy az eszt és a szívet az imént említett nemes czélokra indítsa és szinte elragadgya, akkor ékesenszóllásnak nevezetik, (eloquentia, Redekunst, die edle Beredsamkeit). Ezen ékesenszóllás, melly a' könyvekben és a' társaságos életben számlálhatatlan és felette drága hasznokot hajt, a' nyilvánvaló egyházi és helyes célú világi beszédekben szónoki mesterségnek mondatik, (ars oratoria, Rednerkunst). Az, hogy némelly szónokok és könyvszerzők az ékesenszóllással a hitetésre, csábításra, vagy hiú gyönyörködtetésre visszaélnek, nem lehet a szónoki mesterségnek, vagy ékesenszóllásnak tulajdonítani. A' mély tudományú férjfiaknak nem kellene tehát sem erre, sem a' költő mesterségére megvetéssel tekinteni, annyival is inkább, mivel a' mély tudományok még egy nemzetet sem boldogítottak meg széles e' világon, sőt a' köz csendességet már több ízben meg is zavarták; az ékesenszóllásnak pedig és a' költő mesterségnek olly ereje volt a világ elejétől fogva az emberi szívre, hogy az egész emberi nemzetnek culturáját majdnem csak ezeknek köszönhettyük. De még e' hálálhatatlan jótéteménynek folytatását is csak e két mesterségtől várhattuk; mert ha ezek a mély tudományok által kinyomozott igazságokat és kötelességeket meg nem érzékenyítik, az emberi elmébe és szívébe közönséges bemenetelt nem találnak és így a' haszontalan drága kövekhez hasonlítanak.

Íme, ez Verseghy Ferencnek posztumusz művéből hozzánk szóló végső üzenete.

Margócsy István: A Révai–Verseghy vita eszme- és kultúrtörténeti vonatkozásai

A Révai Miklós és Verseghy Ferenc között lefolyt nagy nyelvészeti vitát, amely az 1800-as évek első évtizedének irodalmi életében alighanem a legfontosabb /s egyben a leglátványosabb, leghangosabb/ esemény volt, a szakirodalom – elsősorban nyelvi-grammatikai szempontból – már sokszor, s igen kimerítően tárgyalta, s az egyes nyelvészeti szakkérdéseknek megnyugtató értékelését is megadta. Részletes bemutatást nyertek mindkét félnek rendszerezési alapelvei, módszertani megoldásai, s tüzetesen megvizsgálták azt is: milyen nyelvi anyagon, milyen terjedelmű, s hogyan minősített adathalmazon mutatták be a szerzők grammatikai elképzeléseiket. Jóval kevésbé foglalkoztak azonban a tudománytörténészek azzal a kérdéssel: milyen nyelvszemlélet /és irodalomszemlélet/ határozta meg a szembenálló felek álláspontjait: milyen nagyobb összefüggések vezettek oda, hogy a vita épp így, s ilyen eredménnyel folyt és zárult le: s szinte alig érintették ama problémát: mi volt e vitának funkciója a magyar irodalom és nyelvtudomány történetében. Éppen ezért jelen dolgozatomban – ismertnek tételezvé fel a vitának történeti lefolyását, s a megvitatott kérdéseknek grammatikai tartalmát – e kérdést próbálnám meg körüljárni, elsősorban nem a vita egyes elemeire, hanem magára a vitára mint jelenségre, mint egységes szellemi aktusra figyelmeztetve. Feltevésem szerint ugyanis e vita oly értelemben tekinthető történelmi jelentőségűnek, valamint eszmetörténeti, nyelv- és irodalomszemléleti határkönek, hogy általa nyert meghatározást /és hosszú időre elhatározást/: mi is a modern értelemben vett nyelvtudománynak a tárgya. E szempont érvényesítése érdekében tehát értelmezni kívánnám a történeteket, s nem tekintem feladatommak, hogy a vita során felhasznált és mozgatott nyelvi ismereteknek akár mennyiségi, akár minőségi szempontú karakterisztikáját megadjam.

* * *

Magyarországon a Révai-Verseghy vitát megelőző időben, még a 18. század utolsó harmadában is, mikor a nyelvvel foglalkozó írásoknak mennyisége ugrásszerűen megnőtt, a speciális nyelvi-grammatikai kérdésselvetések – a későbbiekhez viszonyítva – jóval szélesebb kontextusban jelentek meg: a nyelvi leírás elszakíthatatlan volt a nyelv használatának, az irodalomnak, korabeli kategóriával szólva a literatúrának leírásától. A grammatikai alapozású /s lényegében a grammatikára szorító/ nyelvi szabályozás és a literatúrabéli alkalmazás mint ugyanannak a jelenségnek két oldala jelentkezett csupán: azaz a grammatikai leírásnak ugyanazt a tudós, írói nyelvhasználatot kellett formálisan rögzítenie, melynek tartalmi aspektusait a literatúra más ágazatai részletezték. Emiatt természetesen a nyelvi jelenségeknek nemcsak leírása, hanem egyszerű, tényekre szorító elkülönítése is – mai szemmel nézve – problémaként jelenik meg: a mai felosztás szerinti nyelvi és irodalmi kérdések állandóan átmoszák egymást. Így az, amit ma irodalomnak tekintünk, a nyelv leírásának részeként jelenik meg: akár a nyelvvel való élés, a nyelvhasználat normatív szabályozásában /gondoljunk pl. a retorikák közkedveltségére, vagy arra, hogy a verstan még a 18. század utolsó évtizedének egyik legmodernebb irodalmára, Földi János számára is a grammatika részeként fogalmazódik meg/, akár történeti áttekintés formájában, a nyelvi jelenlét dokumentálásaként /mint pl. Révai könyvében: A magyar deáki történetben, vagy

Pápay Sámuel kézikönyvében: A magyar literatúra esméretében/. Ugyanakkor jeles mennyiségű, tisztán grammatikai probléma csak akkor nyeri el megfogalmazását /sőt nem egy esetben csak akkor vétetik először és alaposan szemügyre/, mikor irodalmi jellegű témák megvitatására kerül sor: így pl. a szótagolás, szótagmérés, magánhangzó-hosszúság, a magánhangzók időtartamának ingadozása stb. csak az időmértékes verselés poétikájának kialakulása során kapja meg kimerítő tárgyalását /először pl. Rájnis József és Baróti Szabó Dávid vitájában. A literátor – azaz a nyelvet anyagaként alkalmazó – tudós író e körben azonos a grammatikát életre keltő – s nem egy esetben ténylegesen megfogalmazó – nyelvtudóssal: aki írónak /literátornak/ tekintetik, az fogalmából következően nyelvésznek is számít, s megfordítva. Rendkívül jellemző emez osztatlan szemléletre pl. az a paradox tény, hogy ama történeti leírások, melyek a 19. század elején már csak a magyar nyelvű irodalmat veszik számba, s a magyarországi irodalomtörténetből mind a latin, mind a más nyelvű magyarországi alkotásokat kitudják, a magyar nyelvvel való foglalkozás okán kivételt tesznek a latin nyelven íródott magyar grammatikákkal – a nyelvvel való foglalkozásnak gesztusa ugyanis erősebb vonzást jelent számukra, mint a megfogalmazásnak más nyelvű elkülönülése. /Így pl. Pápay Sámuelnél, sőt még Kazinczynál is megtörténik, hogy Janus Pannonius mint költő, mint literátor, bár tudása elismertetik, latinsága miatt elmellőztetik, s az irodalomtörténetben csak – egyébként helytelenül – feltételezett magyar grammatikája révén kaphat tárgyalást./

Emez osztatlan nyelv- és irodalomszemlélet, s az igen régi múltra visszatekintő literatúra-fogalom Magyarországon azonban éppen ebben az időben szenved a végső válságát: a 19. század második évtizedére lényegében csak ókonzervatívnek tekinthető körökben lelhetőek fel zárványkörű maradványai. Az irodalom /a literatúra/ kettéválásával, a tudományos és a szép irodalom fogalmi jellegű elkülönülésével, a tudósnak /vagy a nyelvésznek/ és a poétának /azaz a nyelvművésznek/ szembekerülésével nemcsak az irodalomhoz való viszony változik ugyanis meg /mint ahogy ezt a szakirodalom általában rögzíteni szokta/, hanem elkülönül a nyelvnek önálló szférája is, s – megszabadulva a literatúra sok tartalmi kötöttségétől – művektől és megfogalmazásoktól függetlenül, önmagában vizsgálható és vizsgálendő területként kínálja fel magát egy diszciplinárisan is elkülönítendő szemléleti mód számára.

Ez az elkülönülés persze nemcsak – sőt elsősorban nem – azt jelenti, hogy a nyelvi vizsgálatokból elhagyhatók lesznek a retorikai, poétikai, frazeológiai jelenségek, hogy a grammatika már valóban formálisan ragadhatja meg a nyelvi tényeket, hanem azt /sőt talán kiváltképpen azt/, hogy a vizsgálat most már nem a nyelv használatára, hanem működésére lesz kíváncsi, hogy a nyelvi kutatás most már nem a tudós nyelvhasználatra s annak teljes körű aspektusaira, hanem a nyelv egészére fog irányulni. A tudományos módszertani változás mögött a nyelvre irányuló szemlélet átalakulása tapintható ki: nem a műveknek a nyelve lesz a továbbiakban fontos, hanem a beszélő közösségnek a művek határait messze meghaladó nyelvisége. A nagy változás abban áll, hogy ezentúl mást tekintenek a nyelv hordozójának: a továbbiakban úgy tűnik fel, hogy a nyelvet nem a tudós művek konstituálják, hanem a népek. Míg a hagyományos literatúra-felfogás a nyelv és a művek kapcsolatát tulajdonképpen bármely nyelv esetében azonosnak, s azonos szintűnek tartotta, e változott szemlélet számára lényegében kizárólagosként fog jelentkezni a közösségnek saját nyelvisége: vagyis az elvileg, idealizáltan elképzelt /bár természetesen mindig konkrét megjelenési formában megjelenített/ nyelvet felváltja az anyanyelv kategóriája.

Az anyanyelv kultuszának kialakulását itt csupán egyetlen, a diszciplináris megoszlás szempontjából érdekes aspektusból jártuk körül: szándékosan választván az induktív felvezetést annak érdekében, hogy szemléletesebben kimutassuk, milyen tudományos következményekhez vezetett /vagy milyen tudományos módszertannal járt együtt/ az az ideológiai mozgalom, mely – itt most nem tárgyalandó társadalmi-politikai fejlődés eredőjeként – a magyarnyelvűséget emelte a kultúra és nemzetépítés kulcsmozzanatává. Az a 18-19. század fordulóján uralomra jutott nyelvi ideológia ugyanis, amely a nyelvnek szubsztanciális szerepet tulajdonít, amely a közösségnek /a nemzetnek/ leglényegesebb vonásait a nyelvben találja fel, illetve a nyelvre vezeti vissza /gondoljunk csak arra a fejlődési sorra, amely Péczeli József kijelentésétől: „Egy a nyelv és egy a nemzet” a teljesen általánosan elfogadott jelszói: „Nyelvében él a nemzet”, vezet!/, nemcsak ideológiai méltóságát emeli meg a nyelvnek, hanem működésének is egészen más területet szab. Míg a hagyományos literatúrán belül a nyelvnek instrumentális szemlélete volt uralkodó /amely szerint a nyelv csupán eszközként képezi le gondolatainkat, s így nem a nyelvi megfogalmazás sajátosságai, hanem a nyelven keresztül elsajátított vagy kifejezett gondolatiság az elsőrendűen fontos – vö. pl. Bessenyei, Báróczy s mások egyértelmű megfogalmazásait!/, addig ez az anyanyelvi szemlélet a nyelvi megfogalmazásban a /beszélő/ közösséghez tartozásnak lényegi feltételét, tágasabban értelmezve: a beszélő közösség nemzeti létének jelét látja, s ezért nem a gondolatiság általános tartalmaira, hanem a nyelvi forma speciális, elkülönült nemzeti sajátosságaira fog figyelni. Természetesen nem kell azt gondolnunk, hogy ez az átmenet hirtelen, netalán forradalmi módon következett be: ellenkezőleg: a két szemléletmód különbsége a kortársak számára látványos összeütközésekben nem fogalmazódott meg /pl. Révai, aki a magyar – azaz anyai – nyelvűségre alapozott nemzetkoncepciónak volt egyik legelső és legharcosabb bajnoka, saját törekvéseit Bessenyei György kezdeményeinek folytatásaként tekintette, holott Bessenyei számára a magyar nyelvűség csak praktikus fontossággal bírt az általános tudományosság felé vezető úton, s a kultúrának sajátos nemzeti szemlélete mindvégig idegen maradt tőle. E két nagy gondolati áramlat együttes hatása alatt alakul ki a nyelvtudománynak amaz értelmezése, mely a Révai és Verseghy közti vitának alapjául, hozzátenném: közös alapjául szolgál. Hiszen a vita élességének és kíméletlenségének az volt, az lehetett az oka és feltétele, hogy mindkét fél lényegében azonos szemlélettel nyúljon tárgyhöz, hogy az egyes részletkérdéseknek eltérése a közös háttér előtt nyerjen megfogalmazást. Szemléletük összetevői közül elsőként az ideológiai szükségletet kell megemlítenünk: az anyanyelv különös és egyedi jellegének kidomborítása végett el kell szakítani a magyar nyelv leírását mind a latin grammatikai rendszerezés hagyományozódott hatásától, mind pedig az általános grammatikák univerzalizmusának vonzásától, s az empirikus vizsgálatokat kell a leírás központjába helyezni. Emiatt nő meg oly hatalmas mértékben pl. grammatikáinknak már csak terjedelme is /a megelőző próbálkozások vázaltszerűségével szemben/: a megismerendő sajátosságoknak sokfélesége, a nyelvgyakorlat tapasztalásának gazdagsága szükségszerű részét fogja alkotni ama konstrukciónak, mely minden elemével az anyanyelv különállását, s különállásából következő sajátlagos értékét kívánja érvényesíteni. A nyelv mint a nemzeti különösség speciális jele –: a grammatika fogalmaira visszavezetve nem más jelent ez, mint az elemekre lebontott különösségnek az állítását. Az ideológia mint a tüzetes nyelvvizsgálat külső mozgatója /sőt: létrehozója!/ működik itt, kívülről határozván meg, hogyan, s milyen keretek közt kell hozzányúlni a vizsgált anyaghoz.

Más oldalról nézve ugyanis mind Révai, mind pedig Verseghy megőrizték a nyelv instrumentális felfogásának belső meghatározottságait, s a nyelvnek csak egészét

és rendszerszerűségét tekintették a nemzetiség jelének. A nyelv mint az általános kultúra, mint a gondolatrendszer lenyomata, eszközként funkcionál kezünkben: ami újszerű, s döntően újszerű felfogásukban, az csupán e koncepciónak anyanyelvre konkretizálása. Emiatt teszik meg mindketten /s mindketten rendkívüli szigorral!/ azt a gesztust, hogy hatalmas empirikus anyagukat – az anyag minden ellenállásának dacára is – racionális rendszerbe öntik, s a nyelv működését sokszor csak nagyon mereven működő logikai törvényeknek szellemében óhajtják szabályozni. A kívülről, a nyelv határain túlról érkező ideológiai nyomás az empiria felé szorítja állandóan szerzőinket – az instrumentális nyelvfelfogás belső összetevői viszont folyamatos racionalizálási törekvéseket szülnek: hiszen az alapfeltételezés szerint a nyelv funkcionálisan akkor működtethető zavarok nélkül, ha szabályozása minden szinten egyértelmű, s a lehetőségek határain belül kivételek nélküli is.

Verseghy és Révai, mikor a magyar nyelvnek speciális jelleget írnak le és emelik ki /nemegyszer nyíltan szembesítve is más nyelvek megoldásaival/, a nyelvi megnyilvánulások köréből diszciplináris megfontolásokból zárják ki a literatúrát érintő vonatkozásokat. Bár mindketten – mint literátorok, azaz a literatúra minden ágazatában alkotó írók – foglalkoznak irodalommal, az irodalomnak nyelvi aspektusaival /gondoljunk pl. Verseghy Analyticájára, amely esztétikát, műfajelméletet stb. is foglal magába, vagy Révai retorikai alapozású stilisztikájára, A magyar szép tollra/, ezt mindig úgy teszik, hogy közben – természetesen nem mindig tudatosan, kivált nem mindig megfogalmazottan – éreztetik a vizsgált területek különbségeit, a határok meglétét is. A nyelvi vita – annak megfelelően, ahogy az alpművek vagyis Révai Elaboratio Grammaticája, Antiquitates... c. Halotti Beszéd-elemzése, Verseghy német nyelvű magyar nyelvtana vagy Tiszta magyarság című tanulmánya, illetve a Verseghy-ellenes kötetecskek is, elkerülik a magasabb szintű nyelvi megnyilatkozások elemzését, s a retorikai jellegű kérdések felvetésétől távol tartják magukat – a nyelvnek tisztán nyelvtanilag elképzelt alapszerkezetét járja körül: azaz a beszélő közösség nyelvi kompetenciájának grammatikai ideálját kívánja meghatározni, illetve tisztázni. Épp ezért a központi kérdés a nyelvi adottságokra irányul /vagyis a nyelv szerkezetének a tudatosítására/, s mindaz, ami a nyelv használatát érintené /akár a beszélő közösség ténylegesen működő beszédaktusait, a nyelvi variánsokat, dialektusokat tekintjük, akár a szépírói megnyilvánulásokat/, a tudományos grammatikai vizsgálatok határain kívül esőnek minősítetik, esetleg el is utasítatják. Így a tudományos nyelvreírás számára aztán lényegében csak két terület marad – két olyan terület, melyen a korszak nyelvészei rendkívül nagy energiákat fektettek be, s igen számottevő eredményeket is produkáltak: a szótárszerkesztés és a grammatizálás. A nyelvreírás e két ágazata azért érhet el nagy sikert, s azért léphet fel a teljesség igényével, mert a nyelv rendszerének állandóságát és stabilitását hirdette: azt sugallták, hogy a nyelvnek mind anyaga felmérhető /gondoljunk csak a „magyar nyelv teljes szótára” jellegű vállalkozásokra/, mind pedig működése megfogalmazható általánosítható szabályokban. A szótári és nyelvtani adottságok kimerítő rögzítése azonban az idealizált nyelvallapotnak /azaz a kikövetkeztetett helyes nyelvallapotnak/ abszolutizálásához, a nyelvi változások és változatok, a szinkron és diakron jellegű nyelvi mozgások eliminálásához vezet. Ennek lesz következménye az a kérlelhetetlen könyörtelenség, amely a vita mindkét részvevője, de kivált Révai részéről az egyes grammatikai megoldások kizárólagosságát hirdeti: illetve az a törekvés, mely a grammatikusok által megteremtett rendszert a beszélő közösség minden tagjára kötelező jellegűnek szerette volna elfogadtatni /ismeretes, hogy mind Révai, mind Verseghy, de más kortársaik is szerették volna a nyelvhelyességi normákat országgyűlési törvények által szentesíteni/.

Mindennek megfelelően a nyelvszemléleten és a nyelvéírásen belül kettős, ellentétes irányú, de egymásnak szinte tükörszerűen megfeleltethető mozgást figyelhetünk meg: amilyen mértékben megszabadítja magát a nyelvtudomány a literatúra rendszerétől, s leépíti a most már nem nyelvtaninak, csak nyelvhasználatnak tekintett részdiszciplínákat, olyan mértékben építi fel saját grammatikai rendszerét, s alkotja meg a nyelv működésének törvényeit. A grammatikus a nyelv adottságaitól a nyelv törvényeiig jut el, illetve a nyelv adottságaiból a nyelvnek törvényeit vonatkoztatja el: ezeket a törvényeket aztán a beszélő közösségnek mintegy fölébe helyezi, s a beszélőket kívánja e törvényekhez hozzáigazítani vagy hozzánevelni. Ezen összefüggés-rendszeren belül világosodik meg igazán ama paradoxnak tűnő állítás, melyet Révai Miklós egyetemi előadásainak, magyar nyelvészeti óráinak jelmondataként kiáltott el: „nem tudunk magyarul”: illetve ezen háttér előtt érthetjük meg azt az indulatot, mellyel pl. Verseghy a töredékesnek ismert, tehát hibásnak feltételezett ikes ragozást a nyelvhasználatból teljes mértékben ki akarta volna iktatni. A beszélő közösségnek ugyanis a tökéletesnek állított grammatikai rendszerhez kell, a lehetőségekhez képest tudatosan, igazodni: az empirikusan szemlélt nyelvi anyagból összeállított racionális rendszer mint ideológiai megfontolásoktól indított erkölcsi parancs fog a beszélőkre visszahatni.

A nyelvtudomány ezen önmeghatározási folyamata azonban a literatúra-szemlélet bomlásának természetes következményeként – egybeesett azzal a folyamattal, melynek során a szépirodalom is megteremtette a maga autonómiáját, s a fent leírt mozgással ellentétes irányban lefosztotta önmagáról a régies grammatikális kötöttségeket. A literatúra ezredéves együttes nyelv- és irodalomszemlélete kétfelé bomlott: s amint a kialakuló nyelvtudomány irodalomnélkülivé vált, úgy vált a modern szépirodalom grammatikaellenessé. Az a nyelvszemléleti koncepció, mely feltételezvé a nyelv szubsztanciális jellegét, a modern anyanyelvi nyelvtudomány ideológiájává nőtte ki magát, az autonómiára törő szépírók kezén radikálisan, s a nyelv belső működésére is hatóan fejlődött tovább. Ha ugyanis a nyelv nem csak instrumentuma, eszköze gondolatainknak, hanem jelentésteremtő, karaktert meghatározó, szubsztanciális létező, akkor használata, azaz irodalmisága nem egyszerűen adottságaira, hanem különösen képességeire kell, hogy alapozódjék. Hiszen a jelentésteremtés ez esetben már nem a nyelvi rendszer egészéből, hanem az egyes nyelvi megnyilatkozások természetéből fog következni: a nyelvnek tehát nem rendszeralkotó törvényszerűsége, hanem a nyelvi aktusokban megnyilatkozó aktuális szabadsága kell, hogy hangsúlyoztassék. A nyelv szubsztancialitásának nagy gondolata tehát a nyelvtudós számára mint külső ideológiai mozgó fog fellépni – ám a szépírók nyelvteremtő gesztusai révén a nyelv belső működésének alapmozzanataként ragadtatik meg s épül ki, s ezáltal teremti meg a költői nyelvhasználatnak a mindennapi beszédétől elkülönülő szféráját, a mozgó és teremtődő, szubjektivizált, s változatokban élő nyelvnek ideálját.

A Kazinczy által képviselt /illetve az ő neve által jelölt/ új irodalmi irányzat, mely e lényegében herderiánus felfogást tette költői nyelvszemlélete alapjául, éppen ezért a nyelvben rejtőző, de aktív közreműködés révén kibontakoztatható képességekre fog a nyelvéírás során figyelni, s a rendszer egésze helyett az elemi összetevők specialitását, különösségét fogja kiemelni. A Kazinczy-féle nyelvmegközelítés így a grammatika egész kérdésselvetési körét kétségbe vonja /tudjuk pl., hogy milyen súlyos fenntartásokkal élt Kazinczy még Adelung vagy a személyesen mélyen tisztelt Révai grammatikáit illetően is, s az is közismert, hogy élete végéig dédelgette egy – sajnos, közelebbről nem ismeretes, milyen – esztétikai grammatika tervezetét/, s a költői nyelv rétegszerű különállásából következően a költő nyelvteremtő /sőt nemegyszer konvenció-alkotó/ jogát is magának

tulajdonítja. E ponton kerül szembe egymással ismét a grammatikus és a szépíró. Közismert tény, hogy Versegly pl. a Kazinczy-féle nyelvújítás ellenzői közé tartozott, s az is, hogy Révai pl. A magyar szép toll c. művében igen erőteljes kirohanásokat intézett az írók nyelvi önkényével szemben. Holott ha közelebbről megnézzük: a Kazinczy-féle nyelvújítás nem a nyelv általános megújítását tűzte ki célul /illetve e téren nem volt lényeges különbség Kazinczy és a grammatikusok álláspontja között/, hanem a szépirodalom szféráját, a költői nyelv rétegét tekintette már függetlennek a grammatikusok szabályozó és korlátozó törvényeitől. Míg ugyanis a nyelvtudós a nyelv törvényeit állandó és mozdulatlan rendszerbe foglalta össze, az író /a szépíró/ a nyelvet /azaz a költői nyelvet/, szubsztancialitása révén, abszolutizálhatatlannak és változónak fogta fel, történetileg és egyénileg egyaránt, s emiatt saját kompetenciáját /illetve ennek szubjektívizmusát/ a nyelv rétegzettségének csúcsát képviselő költőiségnek szférájában kétségbevonhatatlannak, s másokra nézve példaszerűnek tarthatta. Kazinczy, mikor írói újításai során az írókat tekintette a nyelv bírójának, másként fogta fel a törvény kategóriáját, mint a grammatikusok: nem az általa teremtett egyszeri nyelvi aktusokat kívánta kodifikálni /mint ahogy a grammatikus tenné: ami nála rögzítve van, az másokra is ugyanúgy érvényes!/, hanem a nyelvhez való viszonyának szubjektív, ízléshez kötött szabadságát hirdeti meg, s épp e viszonyának grammatikális rögzíthetlenségét propagálja. A grammatikus álláspont ezzel szemben – előzetes önkorlátozása okán – más szinten közelített ehhez az alapproblémához: s ehhez a radikálisan újító nyelvi gesztusrendszerhez kellő kategóriáknak híján képtelen volt viszonyulni: ellenállása épp ezért még részletező ellenségeskedése révén sem tudott lényeges módosulást elérni.

A szembenállást hadd illusztráljuk egy szinte anekdotikus érdekességű idézettel, mely a nyelv szubsztanciális felfogásának leghíresebb, Magyarországon legbefolyásosabb képviselőjének, Herdernek befogadástörténetét is árnyalhatja. Az egyik idézet Verseglytől származik, a másik Kazinczytól – mindketten ugyanazt idézik Herdertől önmaguk igazolására, csak hogy mindketten gyökeresen mást látnak bele a szóról szóra azonosan ismételt gondolatba. Versegly Ferenc, aki Magyarországon az elsők között népszerűsítette Herder tanait, 1793-ban megjelent Proludium című nyelvelméleti és grammatikus könyvében latinra fordítja, s teljes egyetértéssel közli Herdertől az *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* nyelvelméleti alaptételét: a nyelv és a tudás, a nyelv és a kultúra azáltal függenek össze, hogy a nyelv szavai nem magukat a dolgokat jelentik, hanem csupán nevek, melyek nem az objektív adottságokat, hanem csak a dolgok absztrakt karakterét fejezik ki, s emiatt ha egy nép, egy nyelvközösség nyelvéből egy adott név /szó/ hiányzik, akkor az a nép magával az eszmével, illetve ebből következően magával a dologgal sem rendelkezik /németül: „Ein Volk, das das Wort nicht hat, hat auch die Idee und die Sache nicht“, Versegly Ferenc latin fordításában: „quamlibet gentem idea illa simpliciter carere, cujus nomine caret“/ Ugyanez a tétel hangzik el aztán a következő évtizedben többször is, már német eredeti formájában idézve, Kazinczy Ferenc szájából is, a nyelvújítási mozgalomnak szinte mottójaként.

Az idézés azonossága mögötti különbségeket első szinten az értelmező kontextus veti fel: a két nagy literátor merőben más következtetést vont le ugyanabból az elméleti állításból. Versegly ugyanis, elismerve, hogy a nemzeti nyelvek szavainak ideái tehát különbözhetnek, s így egy feltételezett abszolút érvényű jel- /és idea/ rendszer szemszögéből nézve bizonytalanságot eredményezhetnek, racionális rendszerének megfelelően az ideák állandóságának és egységének biztosítását kívánja, s a fennálló különbségek kiküszöbölése végett egy tökéletes szótár megalkotását szorgalmazza. A szótár ugyanis megszüntetné a nyelvi

különbségekből fakadó gondolkodásbeli különbségeket, s rögzítené az egyes szavak jelentését, továbbá bővítené a meglévő szavak halmazát, s ezáltal – bővítvén a használatos ideák körét is /akár idegen szavak átvétele révén is/ – a nemzet egyetemes kultúralódását segítené elő. Kazinczy ezzel szemben majd éppen a nevek /szavak/ alkotásának szabadságát hangsúlyozza: nála a nyelv szavait nem az ideáknak feltételezett rendje szabja meg és szabályozza, hanem az író speciális és nem rendszerezhető esztétikai célkitűzése: az író nyelvi gesztusai és manőverei nem egyszerűen az ideák világának egyeteméhez való kulturális közeledést segítik elő, hanem visszahatásként új minőségek, új ideák kialakulását serkenthetik. Verseghy a racionális rendszerek vonzásában lezárja a Herder által nyitott utakat, s szótárában visszavonja a nevek világának mozgását, Kazinczy viszont e nominalizmus által kínált elvi lehetőségeket arra használja fel, hogy a nyelvalkotásnak szubjektivistikus oldalát erősítse föl, s a nyelvvel való alkotói-írói /esztétikai/ foglalkozást elszakítsa a nyelv objektívnek vélt, s Verseghyék által rendszerezett alapjaitól, azaz a grammatikától. Verseghy ideologikusan értelmezi Herdert, s grammatikájának, egész nyelvi alkotmányának külső biztosítékeként kezeli: ám grammatikáján belülre, azaz a nyelv elemei közé már nem engedi be azokat a következtetéseket, melyeket pedig a herderi gondolatmenet implicite tartalmazott, s melyeket Kazinczy, meglehet, túlfeszítve az eredeti intenciókat, saját működésének és új típusú irodalmiságnak alapmozzanataiként tüntetett fel. Számunkra pedig most ez az illusztráció talán jobban megvilágíthatja a nyelvhez való viszonyt e korban működő alapvető hármasságát: a nyelvi-nemzeti ideológiai mozgatóknak állandó külső jelenlétét és nyomását, s emellett a nyelvleírás immár kiengesztelhetetlen kettősségét: a grammatikusságot és a szépírói szubjektivitást.

Befejezésként némi összefoglaló kitekintést: a 19. század első évtizedeinek során a nyelvtudomány és a szépirodalom nyelvhez való viszonya teljesen elszakadt egymástól – az ellenségeskedést lassan a teljes közöny állapota váltotta fel. Ha egyes íróink továbbra is foglalkoznak nyelvtudománnyal /pl. Kölcsey, Vörösmarty stb./, ezt már úgy teszik, hogy különágú tevékenységeik semmilyen szinten nem érintkeznek egymással. A Révai-Verseghy vita résztvevőinek kortárs megítélésében is megfigyelhető, hogy a szemlélők másként nyilatkoznak róluk mint literátorról s mint grammatikusról: a szétválást tehát az egyes alkotók életművén, illetve ezeknek befogadó értékelésén belül is kimutathatnánk. A helyzet pedig továbbra is, s egyre inkább úgy alakul: a grammatika szigorúan, némi rosszállással, de a komoly beavatkozás igénye nélkül használja fel az írói megnyilatkozásokat a nyelvleírás dokumentumai között, s legfeljebb sóvárogva gondolhat az írói kilengések megszabályozására: az irodalom viszont magabiztosan hessenti el magától a grammatika akadékoskodását, s teljes mértékben függetlennek véli magát a nyelvtudomány kötöttségeitől. Toldy Ferenc az 1820-as években már igen szigorú göggel mondhatta ki az újabb irodalom véleményét a nyelvtudomány irodalomnélküliségéről, mikor együttesen utasította el a két nagy vitapartner, Révait és Verseghyt, így fogalmazván: „Ki gondol manapság már a nyelvi vitákkal?”

Szabó G. Zoltán: Elméleti viták – gyakorlati nyelvtanok

/Verseghy és Vörösmarty német nyelvű magyar nyelvkönyvei/

Tudvalevő, hogy a magyar nyelv kiművelése a XVIII/XIX. század fordulóján, még inkább az 1800-as évek elején mindenekelőtt hazafias, nemzeti ügy volt. Szépen fogalmazza ezt meg Mindennapijában Horvát István hiányolva egy tökéletes magyar nyelvtant, mert – írja – „soha sem készül el az épület, soha sem dicsekedhetünk fényes palotájáról nyelvünknek.”¹ S valószínűleg a közhangulatot fejezi ki az az epigramma, mely a Hazai Tudósítások VI. számában jelent meg 1806-ban Kis mécs címmel:

Pislog ezen kis mécs

Élete várja kegyes Gondviselője kezét.

E kiháló kis mécs – megvalljam? – mi Hazza nyelvünk;

Hív segedelmet vár a Hazza Nagygyaitól.

De idézhetnénk ugyanígy ódát „A Magyar Nyelvről Szólló Törvénynek Eszközlőihöz”, vagy dalt „A Magyar Nyelv Hajnalára” címűt ugyanonnan.² Ezt a jogos és természetes igényt nemcsak a haza nagyjai, hanem a kicsinyei is példás buzgalommal próbálták kielégíteni. Sorra jelentek meg magyar nyelvtanok neves és kevésbé neves szerzőktől egyaránt.³ Mindenesetre a mindenről frissen tájékozott literátor, Kazinczy ezzel kapcsolatban azt írta 1808-ban Prónay Sándornak, hogy az „asztalomat ellepték Révai, Debrecen, Gyarmati és Versegi Grammatikájik.”⁴ Mi hozzátehetnénk még Fogarasi János és Pápay Sámuel könyveit, mely utóbbi szintén az évben jelent meg – csak a nevesebbeket említve. Így tehát érthető, hogy tíz egynéhány évvel a fenti panasz után Verseghy már ezzel a mondattal köszöntötte az olvasót a Magyar grammatikájában: „Az egymással ellenkező rideg szokások és önkényes vélemények úgy öszveavarták egynéhány esztendőül fogva nyelvünköt, hogy Grammaticáinak száma már harmincnál is többre megy, mellyek egymástól több mivolti dologban különböznek.” Tehát az új nyelvtanok megszületésén érzett tiszteletteljes örömet a szakszerű s egyre élesebb kritika váltotta fel. Mindez hasznos, és voltaképpen a normális szellemi élet jele lenne, lehetne, ha nem két olyan nagy tudású, termékeny és egymással nehezen egyező magyar tudós nem tűnik – szinte egy időben – fel, mint Révai és Verseghy. Itt az azonosság-különbség érdekes összjátéka áll elő. Mindketten Herder és Adelung követői, mindketten kidolgoztak egy rendszeres, a teljesség igényét célzó magyar nyelvtant, ugyanakkor az egykori nyelvi, nyelvészeti viták kettejük nézetkülönbségéből indultak ki vagy oda vezettek. Verseghynek még egy németnyelvű magyar nyelvtana is megjelent, a Neufferfasste ungarische Sprachlehre, mely – ha a párhuzamokat keressük – majd a Révait követő Vörösmarty hasonló művéhez, a Kurzgefasste ungrische Sprachlehre-hez

¹ Horvát István: Mindennapi. Bp. 1967. i. h. 89. l.

² Hazai Tudósítások. 1806. I.sz. 11. l. és XV. sz. 128. l. Továbbá figyelemre méltóak a magyar nyelv bevezetéséről szóló 1792-i törvény végrehajtásával foglalkozó tudósítások.

³ Sági István: A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. Bp. 1922. E mű szerint 1800 és 1810 között 5 nyelvtan jelent meg, 1810 és 1830 között 10 /néhányik több kiadásban is/, német nyelvű magyar nyelvtan majdnem ugyanennyi, s néhány egyéb nyelveken is. Ehhez az utóbbi adathoz csak megjegyzésképp annyit, hogy a magyar nyelv ügye azért nemcsak nemzeti, hanem politikai ügy is volt, hiszen a nemzetiségek magyarosodásának elengedhetetlen feltétele volt a megfelelő magyar nyelvkönyv.

⁴ KazLev V. köt. 1894. 340. l.

kapcsolható, melyről még később szó lesz. A Révai-Verseghy vita tényeivel, igazságaival a nyelvtudomány-történet ha nem is eleget, de foglalkozott. Itt számunkra két tényező megvilágítása fontos: 1. ez a szembenállás és elméleti-gyakorlati polémia még sokáig nem volt teljesen eldöntött, noha eredménye már 1825 után sejthető volt, a végleges döntést majd az akadémiai nyelvtan megjelenése jelentette 2. ez a vita a személyeskedéstől a legáltalánosabb nyelvfilozófiai alapvetésekig ívelt, tehát különböző szinteken újra s újra fellángolt, s ennek utolsó szakasza éppen Vörösmarty nevéhez fűződik. S épp ez utóbbi teszi Verseghy szerepére és munkásságára vonatkozó ismereteinket újra vagy más alapról ismét és különösen érdekessé.

Vörösmarty későn és mint „a harcok kényszerültje” került bele ebbe a vitába, de ő is rögtön „két szinten” kapcsolódott, az elmélet és a gyakorlat szintjén, azaz a teoretikus fejtegetések és az alkalmazás, a gyakorlati nyelvkönyvek vonatkozásában. Erről az utóbbi konfrontációról és tanulságairól szeretnék szólni.

Mielőtt erre rátérnék, szeretnék visszatérni még az alapelvekhez, ill. a bevezetőben említett motivációkhoz. A nemzeti nyelv koncepciója – mint ezt Thienemann Tivadar meggyőzően bizonyította⁵ – J. K. Adelung felfogásán alapul, mely a latin grammatika hatásától elszakadó nyelvelméletet, nyelvleírást jelenti, s ennek legkövetkezetesebb híve valószínűleg Verseghy volt. Legszókimondóbban ő fogalmaz, mikor a korábbi és az új nyelvtanok különbségére utalva írja, hogy ezt csak „az ítélni meg voltaképpen, ki a napnyugoti és a napkeleti elvek között való mivolti különbségeket átlátni s mindenik emberi nyelvben a nemzeti részt az emberi nyelvnek mivoltához tartozó résztül helyesen megválasztani tudgya.”⁶ Ezt a különbséget a syntaxisban véli felfedezni, „melly mindenik emberi nyelvnek nemzeti lelke.” /uo./ Az ilyen felfogáson alapuló akkor divatos és általános gyökszó-elmélettel kapcsolatban nyelvi normaként Verseghy kizárólag az élő nyelvet ismerte el, kissé túlzottan tapadva Herdernek a nyelvek fejlődéséről kifejtett teóriájához, szemben Révai nyelvtörténeti alapú meg gondolásaival. Ez köztudott. De Nagy János, Kresznerics István sőt Czuczor gyökszó-felfogásával szemben Verseghy megállapításai a helytállóbbak, hiszen a szabad etimologizálás révén kikövetkeztetett hatalmas holt szótó-mennyiséggel az említett szerzők – érthető módon – nem tudtak mit kezdeni. Ezzel kapcsolatban Erdélyi János fogalmazta meg – sajnos kéziratban maradt feljegyzéseiben – kételyeit szintén elméleti alapon, nagyon egyértelműen és határozottan. „Némely író – írja -igen örül a magyar nyelv véglen hajthatóságának. Én nem annyira. Mit nyerünk mi 5000 formával, ha nem tanulja más, csak mi magunk? Ez úton lehet, hogy egy szóból ezret csinálhatván nem is lesz szükség különféle szavakra, s öt-hat gyökből millió szavunk lesz. Mi egyéb, mint grammatikai elsőség.”⁷ Verseghy is kezdetben helyesnek tartotta a szendergő gyökök életre keltését, később elrettent a túlzók gyakorlatától, s a Magyar Grammatikában koncepciójának megfelelően – az etimológia szerepét csak „a származékszavaknak saját gyökerükből való eredetének” kinyomozására korlátozta, kizárva ugyanakkor az idegen nyelvekből való származtatás kutatását, mellyel kapcsolatban Vörösmartynak is megvoltak a maga fenntartásai, hogy Arany Jánosig ne kövessük ezt a tartózkodást, noha mindketten nem annyira kategorikus-elutasítóan tették, mint Verseghy, aki mindezt a rossz nyelvújítás elkerülése végett tartotta szükségesnek. S ebben van logika. Legalábbis, ha – mint Verseghy vallja – csak a nyelvművelést tekintjük

⁵ Thienemann Tivadar: Német és magyar nyelvújító törekvések. EPHK 1912. 78-138. l.

⁶ Verseghy Ferenc: Magyar grammatika. Buda. 1818. V. l. Ugyanezen szempont alapján dicséri Erdélyi János Gondol Dániel magyar nyelvkönyvét 1845-ben /Irodalmi Őr 7. sz. 74. l./, s tételesen kifejtve megtalálhatjuk Fogarasi János Művelt magyar nyelvtanának előszavában is /1843/

⁷ Erdélyi Tár 19. köt. 16. lev.

kizárólagos feladatunknak. Így a tövek, képzők kiokoskodott, gazdag, mondhatnánk buja tömegében szelekcióval, logikával rendet tudott teremteni, jobbat, mint a többiek. De ez nem volt vitatéma. A különbözés – mint ismert – az orthographia és a paradigmák kérdésében volt a legélesebb. A következetes és makacs Versegghy kíméletlen és ugyancsak következetes ellenfélre akadt. Révai halálával azonban Versegghy hatása és teóriájának esélyei nagyobbak lettek. Nem volt a halott Révain kívül méltó ellenfele. Ezt a megnövekedett hatást észlelhette Vörösmarty, amikor 1826-ban közzétette írását az ikes igék védelméről. Hiszen Versegghy műveinek többsége 1807 után jelent meg: az *Exercitationes...* 1816.; *Analytica...* 1817.; *Ungarische Sprachlehre* 1817.; *Magyar Grammatika* 1818.; *A filozófiának talpigazságaira épített felelet* szintén 1818. stb. majd 1825-ben Ságghy Sándor gondozásában Versegghy maradványai, melyek nem nyelvészeti írások ugyan, de a hozzákapcsolt életrajza a magyar nyelvről vallott nézeteinek elég részletes és bő kivonatát tartalmazza.

1805-ben, amikor a Tiszta magyarság megjelent, melyben Versegghy – Kazinczy kifejezésével élve – „Révait kefélni kezdé”, nagyon gyorsan, még ugyanazon évben /illetve Horvát Istváné 1806-ban/ közreadták az ál Révai-tanítványok /illetve Horvát István/ válaszaikat, melyekben – ismét a jó szemű s tájékozott Kazinczyt idézve – „a Révai által tett plánum szerint igen vastag pennával költek ki Versegi ellen.”⁸ A későbbi nagyszámú Versegghy-munkákra viszont már csak elvélve és évek múlva jelent meg reflexió, voltaképpen csak Versegghy halála után. Ezek az írások ugyan Révai felfogását követik, de személyeskedő felhang és Révai intranszigienciája nélkül, ámbár – legalábbis Czuczor esetében még így is erősebb az ellenérzés, mint a megértésre való törekvés. Ez már egy ifjabb generáció, melynek tagjai közül kettőt szeretnénk említeni, akik az 1820-as években Versegghy munkásságával foglalkoztak, mindketten a későbbi nagy akadémiai nyelvten megteremtői, s írásaik a harmincas, ill. inkább a negyvenes évek nagy nyelvészeti munkálatainak előkészületeként értékelhetők. Czuczor Gergelyről és Vörösmartyról van szó.

Czuczor 1828-ban jelentette meg a Tudományos Gyűjteményben terjedelmes cikkét *A magyar nyelv állapota Gimnasiuminkban*⁹ címmel, melyben legfőbb bajként a megfelelő tankönyv hiányát említette. Részletesen foglalkozott a „boldog emlékezetű Versegghy” *Epitome Institutionum Grammaticarum Linguae Hungaricae* című munkájával, s oktatásmódszertani szempontból elemezve igyekezett kimutatni ésszerűtlen szerkezetét, használhatatlanságát. Kifogásolja, hogy csupa grammatikát ad, s hogy „a magokban ízetlen regulák után mingyárt alkalmas példákat nem találhat” az olvasó, de a nagyobb baj az, hogy „midőn már három esztendeig tanultak belőle ifjaink, még constructiót se tudnak csinálni, de nem is analizálhatnak helyesen, mert a beszédnek minden részeit nem ismerik.” (78-79. l.) Persze némi – noha nem alaptalan – literátori féltékenység is árnyékolja az ítékezést, mikor az idiómákkal kapcsolatban azt írja, hogy a közmondásokon és leveleken kívül a szerző „igen kímélve, vagy inkább fősvényen bánt a magyar jobb írók darabjaival, mert a magáén kívül az akkor ismert írók munkájából semmit nem vegyite közéjük.” A cikk egyébként Versegghy nyelvészeti tételeinek igazságával nem foglalkozik.

Vörösmarty éppen ebből a szempontból veszi vizsgálat alá a Ságghy Sándor által szerkesztett Versegghy életrajzot.¹⁰ Megadja az életmű értékét megillető tiszteletet,

⁸ KazLev V. 1894. 153. l.

⁹ Tudományos Gyűjtemény. 1828. X. 72-83. l.

¹⁰ Vágotai Kálmán /Vörösmarty Mihály/: *Némely nyelvünkbeni különbözésekről.* = Tudományos Gyűjtemény 1826. III. köt. 61-83. l.

Verseghyt fáradhatatlan munkás hazafinak nevezi, s „ha egyéb, már régen ismeretes munkái nem volnának – írja –, csak ezen maradványok is oly becsesek, hogy lehetetlen nem érezni, nem sajnálni veszteségünket.” Vörösmarty írásának éle tehát nem a személyt érinti, nem Verseghy nyelvészeti munkáit általában, még csak nem is a sokak által és némi joggal támadott ortográfiai felfogása ellen irányul, sőt ezt „nevetséges dühösködésnek” tartja, s az ezen vitázók – szerinte – /Berzsenyitől kölcsönzött kifejezéssel/ „igen a kérgeken rágódnak”: az igazi veszély – szerinte – az ikes igék esetében forog fenn. Hibáztak eddig is az írók, mondja, részint gondatlanságból, részint tudatlanságból, de „Verseghy kikelése óta már rendszeresen áradtak a hibák, s amit azelőtt nyomtatásban bajjal láthatánk, most egész bátorságban napfényre jő.” Ezt a veszélyt kellett idejében megfékezni, mert „ebben – mint írja – hazánk szép nyelvének értelmessége forog fenn, melyre ügyelnünk kell.” Vörösmarty polémiájában tehát nem Révaitól „direkt” levezetett tételekkel érvel, hanem egy elfogadhatatlannak ítélt tételt a gyakorló nyelvész biztonságvá utasít el. Ezzel le is lehetne zárni az ügyet mint egy példát „a költő jobban érzi” egyik esetére, csak hogy ebben az esetben nem csupán arról van szó, hogy egy tudományos „pártharc” utócsatározásaiba beavatkozik a költő egy vitairattal, hanem ez egyúttal átgondolt, a nyelv funkcionális egészére is tekintő állásfoglalás, mely nemcsak a költő első nyelvészeti munkája, hanem első prózai publikációja is. A bírálat részletei is szakszerűek, meggyőzők: alapelve a tolerancia és következetesség. Végül pár szóval utalva Verseghy szövegében található ellentmondásokra megerősíti a bevezetőben tett kijelentését, miszerint „Verseghynek, mint minden munkás és buzgó hazafinak, hálával tartozunk.”

A bár fontos, de végül mégiscsak egy részproblémával kapcsolatban kifejtett állásfoglalás után jóval később -1831-ben – a már akadémikus Vörösmarty szembe került azzal a feladattal, hogy olyan nyelvi standardet teremtsenek, mely az egész nyelvre vonatkozva a nyelvhasználat, a helyesírás normáit a hivatalosság szintjére emelve mindenki számára elfogadhatóan és kötelezően biztosítsa. Ez már nem a bevezetőben említett, a hazafiság szellemében megfogalmazott igény, hanem egy magasabb fokú nemzeti nyelvi tudatosság, mely a már elért eredmények rögzítését, kodifikálását követelte. Ez az igény a jobbakban már korábban is megvolt, Verseghyt is – kivált a Neufferfasste ungarische Sprachlehreben – ez vezette, ha nem is tudta elfogadtatni teóriáját, de e törekvés intézményi háttérét, rangját az akadémia tudta megadni. Ezt az elvárást elég korán – 1806-ban – Horvát István fogalmazta meg pontosan, írván: „Ezután ha valaki hibásan ír édes anyanyelvünkön, kinevetést fog érdemlenni, nem ugyan hibájaért, mellyet bajos akárkinek is elkerülni: hanem tunyaságáért, melly gátolta őt attól, hogy fő kötelessége szerént a nyelvet nemcsak szokásból egyedül, hanem grammatika szerént is tanulta volna.”¹¹

Az Akadémia viszonylag rövid idő alatt kiadta a Magyar helyesírás és szóragsztás főbb szabályait 1832-ben, melyet Vörösmarty és Toldy készített el azon célból, hogy megszüntessék az akadémiai kiadványok szövegközléseinek következetlenségeit. A kiadvány koncepciója kétségtelenül Vörösmartyé. A kézirat példány rövid bevezetőjének szempontjai, s a kéziratban található javítások, betoldások is arra utalnak, hogy e munka legnagyobb részét a költő végezte. E szabályzat kiadásával egy időben, illetve ugyanazon évben jelent meg Vörösmarty Kurzgefasste ungrische Sprachlehre című tankönyve is, melyről éppen száz évvel később egy jubileumi cikkben állapítja meg Kemény Ferenc,¹² hogy nem gyakorló nyelvtanár műve, voltaképpen nehezen áttekinthető szabályok halmaza ez a

¹¹ Horvát István: Mindennapi. Bp. 1967. i. h. 294. l.

¹² Kemény Ferenc: Vörösmarty Mihály százéves német-magyar nyelvtana. = M. Ped. 1932. 29-32. l.

nyelvtan. E kifogás akkor érthető igazán, ha összevetjük a Magyar helyesírás és szóragasztás főbb szabályaival. Kisebb-nagyobb eltérésekkel annak rendjét követi, s kiegészíti a német nyelvtől eltérő magyar nyelvi sajátosságok ismertetésével, részletesebben foglalkozva az igékkel, természetesen külön az ikes igékkel minden polemikus felhang nélkül. Tehát nem tankönyv ez a mű a szó mai pedagógiai értelmében, inkább a Magyar helyesírás és szóragasztás... német nyelvű változatának tekinthetjük, kiegészítve elég bőséges kétnyelvű dialógussal és irodalmi szemelvényekkel Kisfaludy Sándortól, Fáytól és Vörösmartytól.

De miért volt fontos azonnal németül is közreadni ezt a szabályzatot? Feltehető, hogy ugyanazon megfontolás vezette, mint Verseglyt. A legjobbnak ítélt koncepció alapján kidolgozott nyelvi rendszert minél szélesebb körben ismertté és elfogadottá tenni: különösen a magyarul nem tudók számára a legismertebb, a német nyelv közvetítése révén. A mai nyelvkönyvekben szokásos gyakorlatok Versegly könyvéből is hiányzanak, de hiányzanak az egyéb egykorú nyelvkönyvekből is. A tankönyvszerűséget Verseglynél a katekizmus-szerű kérdés-felelet rendjén feldolgozott anyag jelenti, de a Neufferfasste ungarische Sprachlehre-jében ezt nem találjuk, csak a pontosan megfogalmazott szabályok tömegét, a gyakorlatiasság szempontját – csakúgy mint Vörösmartynál /ebben egyez a két mű/ – az akkoriban divatos, szituációkra épített, modellszerű párbeszédjek jelentik. A hangjelölésben a zárt *ë* kivételével, mely csak Verseglynél található, egyeznek. A szóképzéssel Vörösmarty nem foglalkozik, egyáltalán az egész műre az áttekinthetőségre való törekvés, a táblázatszerűség jellemző. /Ebből a szempontból a késői recenzió, Kemény Ferenc ítélete túl szigorú./ Ugyanakkor Versegly körültekintő és körülményes magyarázatai inkább egy kézikönyv igényével íródtak, mintsem gyakorlati nyelvkönyvként. /Terjedelmük is ezt mutatja: Verseglyé példaszövegek nélkül 303 l., Vörösmartytól ugyanez 50 l./ Az igeragozásban s a birtokos személyragozásban természetesen mindkettő a saját elméletüket követik, illetve Versegly /a 106-112. lapon/ részletesen kifejti az ikes ragozásról vallott külön véleményét is. Az arányokra pl. jellemző, hogy míg Vörösmarty éppen csak megemlíti a tárgyragot egy sorban, ez Verseglynél három oldal. Mondattannal, illetve a kötőszavak-utalószavak használatával csak Versegly foglalkozik, aki végül a magyar verselés tárgyaló fejezettel zárja a kötetet.

Annyi ebből az első közelítésre készült egybevetésből is kitetszik talán, hogy mindkettőnek célja a teoretikusan igaznak vallott nyelvi, nyelvhelyességi normák elfogadtatása, tudatosítása és megszilárdítása, s ehhez legalkalmasabbnak Versegly először a német, majd a magyar, míg Vörösmarty – s ez már az idők jele – előbb a magyar majd a német változat – közlését tartották alkalmasnak. Tudjuk, hogy a nyelvi vitában végül Révai felfogása győzött, de ebben Vörösmarty is jelentős szerepe volt, kis részben e Kurzgefasste ungrische Sprachlehre révén. Noha a két nyelvkönyv közül a Verseglyé a teljesebb, a kidolgozottabb, mégis ekkorra /1832-ben/ már a Révai-Vörösmarty-Czuczor-féle felfogásnak volt döntő hatása. Nagy kár azonban, hogy az együttműködés helyett a pártoskodás, az intolerancia a különbözőséget erősítette, s Versegly tiszteletreméltó s hatalmas gondolati építménye végül nem vált részévé a későbbi akadémiai szintézisnek.

Szörényi László: Verseghy Ferenc Káldi-féle bibliafordításáról írott értekezésének tudomány- és művelődéstörténeti vonatkozásai

Utolsó, még életében megjelent könyvében Verseghy Ferenc hatalmas vállalkozásba fogott. El akarta érni, hogy az égetővé vált új katolikus bibliafordítás ne olyan legyen, mint ahogyan azt az egyház túlnyomó súlyú konzervatív szárnya akarta, vagyis ne legyen a XVII. század első felében készült Káldi György-féle fordítás újranomása, hanem lényegileg új fordítás, amely Káldi szövegéből csak azt tartaná meg, ami nem avult el sem nyelvileg, sem hermeneutikailag. A „Dissertatio de versioné Hungarica Scripturae Sacrae” keletkezéstörténetét régebbi előadásomban már tisztáztam az esztergomi Prímási Levéltárban őrzött iratanyag alapján.¹³ Most arra vállalkoznék, hogy megvilágítsak néhány kérdést, amely egyrészt Verseghy bibliatudományi forrásaira és fordítási elveire vonatkozik, másrészt megkíséreljem elhelyezni az egész vállalkozást a költő életművének egészében.

A legfontosabb kérdésnek az látszik, hogy mennyire tartotta szem előtt Verseghy e művében Herdernek a héber költészetéről alkotott felfogását. Herder neve az értekezésben nem fordul elő. Azonban – szerencsére – nem csupán a veszprémi Egyházi Értekezések szerkesztőjének, Horváth Jánosnak levelét ismerjük, amelyben magasztalja Verseghynek az ő lapjában közölt zsoltárfordítását, és egy tárgyi kérdés kapcsán hivatkozik Herder véleményére¹⁴, hanem közvetlen bizonyítékunk is van arra, hogy Verseghy e műve fogalmazása közben sem feledkezett meg ifjúkora kedves német szerzőjéről, aki – mint Szauder József kimutatta – oly döntő hatást gyakorolt költői és történetfilozófiai fejlődésére.¹⁵ Ugyanis (úgy látszik, Horváth János biztatására), előbb magyar nyelvű, talán szintén könyv nagyságú tanulmányban akarta tisztázni a Bibliával kapcsolatos véleményét, azonban ez a magyar nyelvű fogalmazvány elveszett, vagy ez idáig lappang.¹⁶ Egy részlet azonban megmaradt belőle! Ez nem egyéb, mint Jób könyvének harmadik fejezetéből az első 26 versnek fordítása és magyarázata, amelyet elhunyt barátja hagyatékából kegyeletes szavak kíséretében Horváth János közölt lapjának 1823-as évfolyamában.¹⁷ Verseghy itt a harmadik vershez a következő megjegyzést teszi: „Kerüli a Magyar Poéta még az olyan igéket is, mellyek inkább szenvedők, mintsem művelők, foglalatoskodók. A legrégebb napkeleti nyelveknek leggyönyörködtetőbb tulajdonságai közé tartozik az, hogy neveiket többnyire művelő igékből csinálván, még amazokba is oly lehetőséget és munkálkodást öntenek, mintha élének, mozganának.”¹⁸ A felhozott, igékből képzett névszói példák: ásó, fogó, fúró, fúvó, szívó, evedző, stb. Mindezt azzal kapcsolatban jegyzi meg, hogy megvédelmezze a szóbanforgó Jób-hely saját maga által alkotott fordítását: „Vesszen el az a nap, melly engem a világra hozott:”

¹³ Szörényi László: Verseghy értekezése a Káldi-féle bibliafordításról. – In memoriam Verseghy Ferenc 2. Emlékkönyv a Szolnokon 1982. december 3-án tartott tudományos ülés anyagából. Szerk.: Szurmay Ernő. Szolnok, 1983. 43-54.

¹⁴ Horváth Konstantin: Az „Egyházi értekezések és Tudósítások” története. 1820-1824. Verseghy Ferenc és Horváth János levelezése. 1819-1822. Veszprém, 1937. 38.

¹⁵ vö. Szauder József: Verseghy és Herder. – A romantika útján. Tanulmányok. Budapest, 1961. 142-162.

¹⁶ vö. Horváth Konstantin: i. m.: vö. Császár Elemér: Verseghy Ferencz élete és művei. Budapest, 1903. 371.

¹⁷ Egyházi Értekezések és Tudósítások /a továbbiakban: EÉT/, 1823. II. sz. 122-134.

¹⁸ i. h. 127-128.

Ha összehasonlítjuk a posztumusz cikkben fordított verseket, szó szerinti egyezést találunk a Dissertatio megfelelő helyével.¹⁹ Az indoklásban azonban a latin változat egyáltalán nem tér ki az igéből képzett névszói metafora költői szépségének a nyelv napkeleti eredetéből származó előnyeire, amelyről pedig ott olyan szépen mondja, hogy „kellemes” és „a beszédet hallatlanul megleveníti”. Igaz, hogy a Dissertatio céljának nem volt szükséges eszköze az esztétikai megalapozás, míg a magyar változat viszont sokkal kevésbé polemikus, mint a latin: Káldi nevét nem is említi, csak általában kifogásolja a régi fordítás hibáit.

Az egyházi értekezések lapjain megjelent Verseghynek egy másik nagyobb műve, „Az Egyházi Magyar ékesenszóllásról való barátságos Tanácskozások”. Ez tulajdonképpen nagyszabású, rendszeres retorika. Folytatásokban jelent meg, egy ma már csak néhány könyvtárban föllelhető folyóirat hasábjain, könyv alakban való megjelentetése igen nagy nyereség volna. Az egyes retorikai műveletekre, ill. alakzatokra példákat is hoz, vagy saját szöveget, vagy legtöbbször – bibliai idézetet, esetleg egy bibliai szöveg prédikáció céljára retorikailag bővített parafrázisát. Érvelésében nem rejti véka alá forrásait, van mikor Pope: „Essai on Criticism”-jére hivatkozik, egy más helyen pedig Herder nézetéhez csatlakozik, aki a „Vom Geiste der hebraischen Poesie” I. részének 7-8. lapján úgymond – „igen elmésen vitattya azt, hogy az olyan nyelv az érzékenyítő rajzolásra legalkalmasabb, melly a neveket igékre, és az igéket nevekre legkönnyebben változtattya, és így többnyire olly nevekkel él, mellyek igékből lettek. Az igék tudni illik vagy cselekedetet vagy szenvedést jelentenek: a belölkök lett nevek is tehát vagy cselekedők vagy szenvedők, és így annál érezhetőbbek és érzékenyítőbbek is, mivel szinte élni, mozogni látszanak. A fogó a kovács kezében, az ütő a harangban, a mutató az órában, a törő a mozsárban olly képeket tüntetnek előnkbe, mellyekből szinte magokat e szerszámokat fogni, ütni, mutatni, törni, lessük.”²⁰

A Jób könyvéből készült fordítás-mutatványhoz csatlakozó érvelés szinte szó szerint megegyezik az itt Herdertől idézett gondolattal. Herder művében szó szerint ez áll: „Nicht wahr, Sie sagten, daß Handlung und Darstellung das Wesen der Poesie sei, und welcher Theil der Sprache mahlt Handlung, oder vielmehr stellt sie selbst dar, das Nomen oder Verbum? – Das Verbum. – Alsó die Sprache, die viel ausdrückende, malende Verba hat, ist eine poetische Sprache: je mehr sie auch die Nomina zu Verbis machen kann, desto poetischer ist sie. Ein Nomen stellt immer nur die Sache todt dar: das Verbum setzt sie in Handlung, diese erregt Empfindung, denn sie ist selbst gleichsam mit Geist beselet. Erinnern Sie sich, was Leßing /Leß ings Laokoon: Berlin 1766./ über Homer gezeigt hat, da bei ihm alles Gang, Bewegung, Handlung sei, und da darinn eben sein Leben, seine Wirkung, ja das Wesen aller Poesie bestehe. Nun ist bei der Ebräern beinahe alles Verbum: d. i. alles lebt und handelt. Die Nomina sind von Verbis hergeleitet und gleichsam noch Verba: sie sind wie lebendige Wesen in der Wirkung ihres Wurzelursprungs selbst aufgenommen und geformt. Bemerken Sie in neuern Sprachen, was für Wirkung es in der Poesie thut: wenn Verba und Nomina noch nicht weit getrennt und jene zu diesen werden können. Denken Sie an das Englische, das Deutsche: die Sprache, von der wir reden, ist gleichsem ein Abgrund der Verborum, ein Meer von Wellen, wo Handlung in Handlung rauschet.”²¹

¹⁹ Franciscus Verseghy: Dissertatio de versioné Hungarica Scipturae Sacrae /.../. Budaë, 1822. 100-105.: magyarul: Verseghy Ferenc: Értekezés a Szentírás magyar fordításáról. Ford.: Bartha Lászlóné, Borok Imre, Györi Gyula. Szerk.: Szurmay Ernő. előszó: Szörényi László. Szolnok, 1987. 155-157.

²⁰ Verseghy Ferenc: Az Egyházi Magyar Ékesenszóllásról való barátságos Tanácskozásoknak Folytatása. ÉÉT 1821. III. sz. A Pope-hivatkozás: 114.: a Herder-idézet: 125.

²¹ Herders Sämmtliche Werke. Hrsg. von Bernhard Suphan. Bd. XI. Berlin, 1879. 227.

verssorokra és parallelizmusokra osztva”.²⁷ Verseghy ezután közli a tizenhárom parallelisztikus sorpárra felosztott zsoltárt. Ízelítőül hasonlítsuk össze a Káldi javításaképp közölt változat és a parallelisztikus változat 9-11. versét:

I.

9. Vezérelly engemet igazságodban Jehovah! s egyenged meg előttem ellenségeim miatt ösvényedet.

10. Mert szájokban nincs egyenesség: szíveikben veszélyeket forralnak.

11. Tátott sír a' torkok: nyelveikkel csalárdul hízelkednek. – Kárhoztasd meg őket Isten!

hadd vesztekre válni tanácsaikat: gonoszágaiknak sokasága miatt űzd szét azokat, kik ellened fellázúlnak.²⁸

I.

9. Vezérelly engemet igazságodban Jehovah!

's ellenségeim miatt

egyenged meg előttem ösvényedet.

10. Mert szájokban nincs egyenesség:

szíveikben veszélyeket forralnak.

Tátott sír a' torkok:

nyelveikkel csalárdul hízelkednek.

11. Kárhoztad meg őket Isten!

Hadd vesztekre válni tanácsaikat.

Gonoszágaiknak sokasága miatt űzd szét azokat,

kik ellened fellázúlnak.²⁹

Látjuk tehát, hogy Herdertől két rendkívül fontos dolgot is átvett és alkalmazott fordítása kimunkálásában: az orientális költői nyelv igeközpontúságára vonatkozó megfigyelést, amelyet bőségesen kamatoztatott fiatal kora óta gyűjtögetett és szótárilag elrendezett hatalmas szókincse költői kiaknázásában,³⁰ valamint a parallelizmus membrorum verstanti elméletét, amelyet nemcsak az idézett példa fordításban hasznosított, hanem nemegyszer a zsoltármagyarázatok között is parallelizmus alapján állított helyre megromlott olvasatokat.³¹ Nyilván taktikai okokból nem írta le Herder nevét a hercegprímás támogatásával készülő disszertációjában. Herder egyrészt evangélikus volt, és Verseghy erőteljes protestánsellenes kirohanásokat is beleszórt könyvébe, hogy megvédje helyesírási elveit. Másrészt Herdert, akárcsak a legtöbb felvilágosodott német író, ekkortájt már régen indexre tett Ferenc császár cenzúrája.³² Ezért azok a biblikus szaktekintélyek, akikre lépten-nyomon hivatkozik, és akiknek magyarázatait felhasználja, lehetőség szerint katolikus szempontból feddhetetlenek. Már amennyire olyan kényes területen, mint a bibliamagyarázat, meg lehetett valakinek úszni a konfliktusokat. Anton Dereser pl. Verseghy egyik fő auktora (1757-1827) ugyan sarutlan karmelita szerzetes volt, de egyetemi tanári tevékenysége Bonnban 1786-tól kezdve két táborra osztotta a német teológusokat: a liberális katolikusok és

²⁷ Dissertatio..., 125.

²⁸ i. m. 123.

²⁹ i. m. 126.

³⁰ vö. Gáldi László: Verseghy, a szótáríró. MNy 1957. 261-275.

³¹ pl. Dereser alapján a II. zsoltár 9. versénél: Dissertatio..., 119.: az V. zsoltár 10. verséről: i. m. 124-125.

³² vö. Sashegyi Oszkár: Német felvilágosodás és magyar cenzúra. 1800-1830. Budapest, 1938. /Minerva Könyvtár 130./

a protestánsok lelkesedtek érte, a konzervatív katolicizmus annál inkább támadta. Ugyanis azt a programot hirdette meg, hogy a katolikus teológiát a hermeneutika alapjára kell fektetni, történetileg tárgyalni és nem latinul, hanem a nép nyelvén előadni. Különböző viszontagságok után – pl. a franciák deportálták és majdnem leguillotinozták – Karlsruheban összetűzött a fejedelemmel, elvesztette tanári állását és Svájcba menekült: Verseghy könyve írásának idején Luzernban volt a püspöki szeminárium régense, de az üldözés itt is utolérte, mert a pápai nuncius indifferenzizmussal vádolta, ezért Boroszlóba kellett távoznia. Itt éppen az Ó- és Új-testamentum exegézisét tanította a *Dissertatio* megjelenése idején.³³ Úgy látszik, Verseghy bármennyire megbánást is tanúsított múltja miatt ebben az időben, ízlésében és tudásában nem vált soha konzervatívvá. Erre utal az Újszövetség fordításánál és magyarázatánál használt fő segítségének, Leander van Ess-nek példája is. Johann Heinrich van Ess – Leander a szerzetesi neve volt –, 1772-ben született Westfáliában és 1847-ben halt meg. A *Dissertatio* idején a marburgi egyetem tanára, egyházjogot tanít és prédikál. Az Újtestamentum német fordítását a protestáns Drewes zu Dretmold lelkésszel készítette, az elég egyedülálló vállalkozást részben a hildesheimi püspöki helynök hagyta jóvá a katolikus olvasók részére, részben a drezdai evangélikus udvari prédikátor a protestánsoknak. Az 1807-ben először kiadott könyv 1815 után egyre több kiadásban jelent meg, egyre több egyházmegye és egyetemi fakultás hagyta jóvá terjesztését. /1822-től kezdve az Ószövetséget is lefordította több kötetben, de ennek megjelenését Verseghy már nem érthette meg./³⁴ Verseghy mindenesetre egy szóval sem említi, hogy Van Ess egy protestáns lelképásztorral működött együtt a bibliafordításban, hiszen ez nyilván nem vívta volna ki a primás és a nemzeti zsinat tetszését. Feltehetőleg pedig arról is tudott, hogy Igaz Sámuel Bécsben, 1820-ban lefordította és Kis Bibliája elé szerkesztve közölte Van Ess egy brosúráját a bibliaolvasás kötelességéről és hasznáról. Az ökumenikus szellemű írás erőteljesen sürgeti a Biblia minél szélesebb körökben való megismerését és az apostoli atyáktól kezdve szöveggyűjteményt állít össze mindazoknak az írásaiból, akik a Bibliát magasztalták.³⁵ Ráadásul az a mű, amely elé ez biztató előszóként megjelent, Jakob Christoph Beck hírneves bázeli professzor, Maróthy György hajdani tanárának, későbbi levelezőpartnerének angol kálvinista forrás alapján készült bibliasummázata, konkordanciával és a jeles mondások gyűjteményével.³⁶ Az sem elképzelhetetlen, hogy Verseghy a német teológusnak nem csupán magyarázatos bibliafordítását ismerte, hanem azt a törekvését is, hogy bebizonyítsa: az ő általa választott gyakorlat a helyes, a Bibliát mindig az eredeti görögből és héberből kell fordítani, nem pedig a katolikusoknál elfogadott Vulgatából, sőt e kérdés megtárgyalására még pályadíjat is tűzött ki, sőt 1816-ban szöveggyűjteményt jelentetett meg latinul azoknak az egyházatyáknak az írásaiból, akik nem fogadták el a Vulgáta csálhatatlanságát. Mindenesetre Verseghy gyakorlata teljesen ezt az elvet követi.

³³ Életéről ld. Varrentrapp: *allgemeine Deutsche Biographie* /a továbbiakban: ADB/, V. k. Leipzig, 1877. 60.

³⁴ Életéről ld. Reusch, ADB VI. k. Leipzig, 1877. 378-379 Teljes bibliafordítását Heckenast Gusztáv Pesten még 1859-ben is kiadta: *Die Heiligen Schriften des Alten und Neuen Testaments*, übersetzt und herausgegeben von Leander van Eß der Theologie Doctor. /.../

³⁵ Kis biblia, avagy a' keresztyénnek hite és kötelességei a' Szent Írás szavai szerint. – Ezt megelőzi: a' Bibliáról 's annak olvasásáról való elmékedés, és az Anyaszentegyháznak világos szava szent és nagy tisztelétű Tanítóinak Munkáikban a' Biblia közönséges olvasásának kötelező és hasznos voltáról. Bétsben, Strauß Antalnál, 1820. /a bevezető: V-XCI./

³⁶ Id. i. m. Előszó, III-IV. ; vö. Lengyel Imre – Tóth Béla: Maróthy György külföldi tanulmányútja. Debrecen KLTE Könyvtára, 1970. /Könyv és Könyvtár, VIII:1/, valamint uók: Maróthy György nevelési törekvéseinek külföldi gyökerei. Könyv és Könyvtár, VIII:2. /Debrecen, 1971./ 53-102.

Dominicus von Brentano /1740-1797/ először 1790-ben jelentette meg főművét, az Újszövetség fordítását és magyarázatát. Ő is egyik főforrása Verseghegynek. Főtörekvése az esztétikailag jól megformált és az olvasóközönség által jól érthető és élvezhető szöveg volt. Utána az Ószövetség fordításába fogott, 1798-ban, egy évvel halála után jelent meg Mózes öt könyve: munkáját azután Dereser fejezte be. A népnyelvhez való közelítésében a jó értelemben vett népszerűség célkitűzésében Verseghegy őt is követte.³⁷

Nézzük meg végül, hogyan illeszkedik Verseghegy félbemaradt bibliafordítása utolsó éveinek egyéb irodalmi törekvéseihez. Irodalmi mondok és nem tudományost, hiszen az Analyticában összefoglalt nyelvészeti rendszerét töretlenül átviszi a Dissertatio érvrendszerébe is, és lépten nyomon hivatkozik is saját nyelvtudományi munkáira. Sághegy Sándor életrajzából tudjuk, hogy ugyanebben az időben foglalkozott Ovidius Metamorphosésának fordításával is.³⁸ Sajnos csak az I. Könyv és a II. Könyv első tizenkét szakasza készült el. Ovidius tolmácsolásakor részben ugyanolyan költői problémákkal kellett küzdeni, mint a Genesis fordításakor. Nem véletlen, hogy mindjárt Mózes I. Könyve I. fejezete 1. versének magyarázatában azon az alapon támadja Káldi megoldását, /Kezdetben teremté Isten a menyet és a földet./ és védi a saját, az Isten szó elé határozott névelőt illesztő megoldását, hogy Káldi úgy hangzik, mintha Ovidiust hallanók, aki így szól a Metamorphoses első énekében a káosz megszüntetéséről: „sic ubi dispositam, quisquis fuit ille Deorum, congeriem secuit.”³⁹ Tegyük hozzá az ő fordításában

„így valamely Isten legfőbb osztályira szegvén a zavarék gyüleményt, s törvényes rendbe szorítván...”⁴⁰

Fölerősödött benne a fenség, a természetfestésben megvalósítható költői sublimitas vágya ebben az időben. Az Egyházi Értekezések c. folyóiratban találjuk Delille leíró költeményének fordítását.⁴¹ Sághegyénél olvashatjuk azonban A Teremtésnek Képe c. költeményét, amely a hajdani Baróti Szabó Dávid által Kassán közölt és megdicsért, Szauder által herderi ihletésnek tulajdonított kezdeményezést folytatja,⁴² de a friss bibliai, elsősorban mózesi élmény nyomán. Budai erkélyéről nézi a napfelkeltét és pillantja meg benne a világteremtés ősi képét. Azután – prózában – így fejezi be: „De áh! minekutánna a Teremtésnek e mindennapi képét férjfikoromtúl fogva majdnem naponkint gyönyörködve néztem, csudáltam, imádtam: most, mikor azt különösebben lerajzolni ügyekeztem, megérintett engemet az Úrnak keze, eggy súlyos és hosszas nyavalya által a halálra megintvén. Azt találtam azonban még szomorúbb elmélkedéseimben is, hogy nagy, irgalmas, és hatalmas az Úr, mikor sújt, és mikor gyógyít, mikor csapással látogat, és mikor kegyelmével vigasztal. A legszebb napnak, melly az egész természetet feleleveníti, az végtére a sorsa, hogy ismét elalkonyodik, és még nagyobb pompával kerekedik ki.”⁴³ Öregkori költészete tehát összefonódva tudományos munkájával, biblikus ihletkörben mozog. Erre utalnak a veszprémi lapban közölt zsoltárparafrázisai is, amelyekben erőteljes szubjektívizmussal könyörög bocsánatért és átkozza ellenfeleit. Oly szavakkal könyörög pl. a 70. zsoltár parafrázisában, amelyek

³⁷ Életéről ld. Werner, ADB III. k. Leipzig, 1876. 313.

³⁸ Verseghegy Ferenc Maradványai és élete. Budánn 1825. 223. – A fordítás-töredék szövege: XIII-XVI., 1-116.

³⁹ Dissertatio..., 24.

⁴⁰ Verseghegy Ferenc Maradványai..., 15.

⁴¹ A képzelő erőnek nagy művei az Emberben, Delille után. EÉT 1824. III. k. 79-90.

⁴² Verseghegy Ferenc Maradványai..., 133-137.: vö. Sághegy jegyzetét Baróti Szabó magasztalásáról: i. m. 225.: vö. Szauder József: i. m. 158.

⁴³ Verseghegy Ferenc Maradványai..., 137.

mintegy összefoglalják életének minden hányattatását, és még hajdani börtönére is utalnak:

Ne vess meg engem vénségemben:

Ne hadgy el, ha erőm hanyatlik.

Mert ellenségim közel fúnak ellenem:

tanácsot tartanak, kik lesbe vették éltemet.

Sok súlyos inséget túrettél énvelem:

de új életre hoztál ismét,

a föld mélyéből visszavezérelvén.”⁴⁴

Verseghy abban a tudatban dolgozott utolsó percéig, hogy van még ideje: utolsó munkáját mégis úgy választotta meg, hogy méltó búcsút vehessen az élettől.

⁴⁴ EÉT 1822. III. k. 133-135.

Fried István: Verseghy Ferenc magyar grammatikája

Nem csekély elégtétellel szolgálhatott Verseghynek a Helytartótanács ama „intimátum”-a, amelynek kelte 1814. január 31., száma: 25342, célja pedig magyar nyelvtankönyv készítése, méghozzá „határozott princípiumok” alapján.⁴⁵ A határozat személyre szabottan Verseghy három évtizedes munkásságát figyelembe véve készült, és ezt ő maga is így fogta föl. Egyrészt azért, mert 1814-ben ő volt a legalkalmasabb, a legképzettebb és a leginkább elmunkálatokra támaszkodható nyelvész, akitől rendszeres nyelvtan kidolgozása várható, másrészt, mert az „ellentábor” /előbb Révai Miklós és Horváth István eszközökben nemigen válogató vitastílusa, utóbb Kazinczy Ferenc kevésbé durva, de semmivel sem méltányosabb/ügyködése legfeljebb az irodalmi vagy a tudományos életben kérdőjelezte meg Verseghy szerepét, valójában csupán le- és nem meggyőzni volt képes a náluk semmivel sem csekélyebb érdemekkel rendelkező költő-grammatikust. Harmadrészt pedig Verseghy régről kapott felszólításnak vélt engedelmet tenni, az 1790-es esztendőket sokat ígérő és főleg a kedvezőtlen külső körülmények miatt csírájában elfojtott törekvéseit vélte beteljesíteni.

Az eddigi szakirodalom viszonylag kevesebb figyelmet fordított arra, hogy megkísérelje annak földerítését: mi lehetett Verseghy szerepe az Urániához tartozó kisebb irodalmi körben.⁴⁶ Annyit tudunk mindössze, hogy Verseghy is publikált az Urániában. S annyi ismeretes még, hogy az Uránia „visszhangtalansága” csak látszólagos, Csokonai és Vitkovics mindenesetre a későbbiekben is visszhangozták Kármán értekezésekben és a szépirodalomban leírt tételeit. Ismeretes továbbá, hogy a „nemzet csinosodása” kifejezésként, célkitűzésként is elő-előkerül a későbbiekben. E helyen csak fölvetjük a kérdést: mire gondolt Kármán és gondolt-e valakire, mikor programadó értekezésében ezt írta:

„ki ne óhajtana, hogy támadjon köztünk egy Adelung, aki egy tökéletes, a nyelv belső világából folyó criticum lexiconnal ajándékozza meg hazánkat?”⁴⁷

Kármán-idézetünk mellé tegyük a következő tényeket:

- 1/ Az Urániában publikáló Verseghy akkor már közzétette első latin nyelvű nyelvészeti munkáját, amelynek alapelveihez lényegében mindig hű maradt.
- 2/ Adelung valóban vezető tekintélyként jelent meg a magyar nyelvészeti szakirodalomban /nemcsak Verseghy, hanem Révai előtt is/.
- 3/ Akkor már Verseghy megkezdte fogsága alatt kibontakozó szótári gyűjtő munkáját, ilyen értelemben tájékoztatta a finn nyelvészt, Henryk Gabriel Porthant. Szótára – sajnos – csak töredékben maradt ránk, ún. „brünni gyűjtés” néven elemezte Gáldi László.⁴⁸

Verseghy Ferenc fogsága alatt még majdnem baráti viszonyban állt Kazinczyval. Ismerték egymás munkáit, a Kazinczy-hagyaték jó néhány Verseghy-kéziratot

⁴⁵ /Verseghy Ferenc/: Magyar Grammatika, Buda 1818., I. A továbbiakban ebből a kiadásból idézek. Ismeretes a mű második, 1821-ből való kiadása is. Ennek kézirata: MTAK Kt, K. 708. Az előszó szerint 1820-ból való.

⁴⁶ Gálos Rezső: Kármán József. Bp., 1954.

⁴⁷ A Kármán-idézetek forrása: Kármán József: Válogatott művei, Bp., 1955.

⁴⁸ Gáldi László: A magyar szótárirodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban. Bp., 1957.

/költeményeket, fordításokat, illetve nyelvészeti elmélkedést/ őrzött meg. A röpke papírszeletké, egykorú és későbbi följegyzések figyelembevételével írt sorokat az 1795-ös esztendő néhány eseményét tartalmazó önéletrajzi műből, a „Pályám emlékezete”-ből érdemes idéznünk:

„Verseghy nagy dolgokat forral: Adelungunk akar lenni s grammatikát ad s lexikont /.../ Nincs filozófusabb nyelv, mint a miénk! – ezt kiáltozza kevélyen és örvendezve /.../ Felhozatá lexikona artikulussait, melyeket apró papiros szeletekre irkálva egy zsákba vetve tart. Mindent nagyot akar, nagy grammatikát, nagy lexikont...”⁴⁹

Most ne szembesítsük Kazinczy rekonstruált és egykorú véleményét /ti. ugyanerről a tényről egészen másképpen számolt be Kis Jánosnak 1797-ben: „Versegi Magyar Lexikont és Grammatikát dolgozott fogságában. Budán közölte velem plánumát. Sokban igazsága van – est ubi peccat”.⁵⁰, s ne térjünk ki arra sem, hogy a legalábbis jóindulatú figyelem miképpen változott teljes elítéléssé. Inkább a Kármán- és a Kazinczy-megállapítások egybecsengését halljuk meg: ti. Verseghy azt az igényt kíséri meg kielégíteni, amit Kármán fogalmazott meg A nemzet csinosodásában. S ez annál inkább is így lehetett, mivel nem csupán a feltehetőleg szóban (is,) elhangzott kijelentések rokonságát dokumentálhatjuk a megfelelő Kármán-sorokkal, hanem más hasonlóságok is szembeötlenek Kármán nem nyelvészeti, hanem az általános kulturális fejlődést célzó és Verseghynek ugyancsak a nyelvészetet szélesebb kontextusban szemlélő megállapításai között.

Ha Kármán ekképp nyilatkozik A nemzet csinosodása hasábjain: A nyelv belső állapotjából folyó kritikai lexikon nem elegendő, „a szó, beszéd nem bölcsesség. Kulcsa a tudományoknak, mód, eszköz a bölcselkedésre”,⁵¹ akkor Verseghy a nyelvművelés európai példáira vonatkoztatja a nyelvnek mint eszköznek funkcióját: „Nem nézték ők a nyelvet egyébnek, hanem csak eszköznek, mellyel az egész nemzetnek eszét lassankint megvilágíthassák, szívét pedig a jónak szeretetére felhevíthessék.”

Éppen ezért Kármán József az írói alapfeladatok megsértésének tarja az erőszakolt újításokat: „Elborította a sok korcs szók, idéetlen faragású, hangú, a nyelv természetével ellenkező és fület sértő szók sáskaserege egész literatúránkat...” Az író hasznavehető tanulságért ír, a szívhez kell szólania, tehát a „józan értelem kötelei”-t és a „szív édes láncai”-t tartja szem előtt.

Verseghy szintén kárhóztatja az ilyen típusú újításokat: „a nyelvnek hibás és szokatlan hangjai, csak az imént koholt értelmetlen szavai, ösmeretlen szóformálásai, tétovázó, rendetlen, s kény szerint öszveférceltt ortográfiái, s idegen nyelvekből kölcsönözött szókötései a füleket sértik...” Majd a nyelvben jelenlévő „korcsos különösség”-ekről ejt néhány szót.

Végezetül még egy idézet Kármántól, amely mintegy összegzi álláspontját ebben az 1790-es esztendőkből már fontos kérdésben, és kiterjeszti elítélő véleményét bizonyos típusú irodalmi alkotásokra:

„Visszás, a nyelv és értelem szent törvényeivel ellenkező, idéetlen és erőltetett faragás volt sokaknak szüleménye: elrontották, megszeplősítették szűz nyelvünket

⁴⁹ Kazinczy Ferenc: Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok, S.a.r.: Szauder Mária, Bp., 1979, 353-354.

⁵⁰ Kazinczy Ferenc Levelezése II, 421-422.

⁵¹ A gondolat /esetleges!/herderi eredetéről: Gálos: i. m. 185.

és mivel mindég csak követtek, mindég csak emlékeztek, sohase formáltak, sohase gondolkoztak, kivették eredeti erejéből, szívós és velős természetéből nyelvünk egész alkotását és ha így új megcsonkított és megrútított szókból összeraktak egy visszasán hangzó, értetlen korcs verset, azt hitték, hogy a Helikontól egyenesen szakadtak és a Pegazus habjaitól részegek.”

Minekelőtte a megfelelő Verseggy-sorokat párosítanánk a Kármán-idézethez, felhívjuk a figyelmet arra, hogy Kármán eredetiség-programjának feltehetőleg éppen Verseggy volt a legkevésbé követője, hiszen egyetlen színvonalú lírai termése jórészt német nyelvű költők alkotásainak magyarításaképpen fogható föl, és kisebb epikájában, regényeiben sem mondható egészen önállóan. Verseggy így csupán a nyelv belső természetén – szerinte – erőszakot tevő költői irány elítélésében azonosul Kármán felfogásával: „A nemzeti csinosításnak megszoklására annál alkalmasabb a nyelv, mennél kevesebb benne a szükségtelen, szokatlan, érthetetlen új szó, a hasonlóképpen szükségtelen, kiavultt értelmű régi szó, a helytelen szóformálás vagy szóhajlítás, az idegen szókötés, és az idegen szójárás”. Majd más helyen keserű szavakkal kel ki Verseggy nyelvünk „Herostratos”-ai ellen: „Valamint az előbbiek az új gyökérszavakkal, úgy mások az érthetetlenül és szokatlanul formáltt származékokkal gyújtogatták a nyelvnek, nevünk, létünk, nemzeti karakterünk legszentségesebb forrásának, és oszlopának tiszteletre méltó templomát /.../” Ezek után fordul ama poéták ellen, „a kik az ilyen nyelvrongáló szavak nélkül verseket írni nem tudnak...”, ennek következtében „a nyelvet beszemetetik...” Verseggy egyezik abban is Kármánnal, hogy elutasítja a purizmus egyoldalúságát, s a nyelvtani szabályokat a „nyelv természeté”-ből vezeti le. Két olyan művét is ismerjük, amely ezt a szándékot a címbe emelve hirdeti: az egyik rövidebb, tankönyv formájú mű: „Kurzgefasste Regeln der Ungarischen Sprache aus der Sprache selbst gezogen...”, 1804-ből való:⁵² a másik részletesebben kidolgozott, szintén német nyelvű nyelvtan, amelynek címében már céloz a magyar nyelv „keleti” felépítésére, de arra is, hogy ezekből a szerkezeti sajátosságokból vezeti le a nyelvtani szabályokat.⁵³ S amit Kármán is hangsúlyoz: a magyar nyelv egyedisége, nyíltabban kimondva: nemzeti volta, az Versegghynél határozottabban és egyértelműbben hangsúlyozódik. Ne felejtjük: míg Kármánnál csak feltételezzük a Herder-olvasást, Versegghynél bizonyítékaink vannak erre, hivatkozások, lábjegyzetek, idézetek. „Eggy és ugyanazon igazságot// eggy és ugyanazon indulatot más szavakkal, más szókötéssel, más szójárással fejez ki a Görög, mással a Deák, mással a Francia, a Német, az Anglus, az Olasz: és még is mindnyájan egyformán értik, egyformán érzik. Az igazság és az érzemény emberi, de az eszköznek, mellyel közöltetnek, nemzetinek kell lenni.”

Nincs oly távol ez a nézet a Kazinczyétól, aki a patriotizmus és a kozmopolitizmus egymást kiegészítő, egymást megnemesítő voltáról írt a szerb költőtársnak, Lukiján Musicinak.⁵⁴ Távol van azonban a Kazinczyétól az a történeti-kulturális változásokat a nyelv váltoásaival együtt szemlélő magatartás, amely éppen ezért az antikok és a modernek harcának tanulságait vetíti rá a központba került nyelvkérdésre. Nem az irodalom vagy az esztétikai problémák normatív felfogásában tért el egymástól Kazinczy és Verseggy /Verseggy bizonyos

⁵² MTAK Kt. M. Nyelvt. 8-r 16.sz. A kézirat a Szapáry-családtól Eötvös József közvetítésével jutott a MTA Könyvtárának kéziratárába. A kéziratárba kerülés ügyéről vö.: Arany János levelét, Uo. RAL 185/1867.

⁵³ Neufferfasste ungarische sprachlehre, worin die verschiedenen Mund und Schreibarten der ungarischen Sprache kurz angezeigt, die Regeln aus dem morgenländischen Bau der Sprache selbst hergeleitet... und erläutert werden, Pesth 1805.

⁵⁴ Kazinczy Ferenc Levelezése IX, 275-277.

kérdésekben még orthodoxabb álláspontot foglalt el Kazinczynál/, hanem a Herderre támaszkodó, mechanisztikusan értett evolucionizmus miatt, amelyet Verseggy egyként vallott nyelvészeti munkáiban és tanító költeményeiben, sőt a nyelvészeti munkák függelékeként közölt ódaszerű versben is /A zsémbes öreghez című költeményben/.

Barátságos beszélgetések címen tervezett és részben közreadott – beszélgetés formájú – példamondatai közül kivált a VI. beszélgetés keltheti föl érdeklődésünket.⁵⁵ Itt a nemzetietlenséget ostorozza, összhangban a korszak más, főleg szépirodalmi igényű alkotásaival, a rosszul nevelt gróffiú nem tanulja meg becsülni a magyar nyelvet. De nem kevésbé felelősök az arisztokrácia és a társadalom magyar nyelvtől történt elfordulásáért a magyar grammatikusok és írók. „Magyar Grammatikáink – írja Verseggy – többnyire a deák vagy más európai Grammatikákra vannak építve. Tudgyuk pedig, hogy napkeleti nyelvünköt a napnyúgotiak rámájára szabni annyi, mint fonákul munkálkodni.” A másik tábor sem kap több kíméletet költő-grammatikusunktól: „Mások egészen a napkeletiekhez akarván nyelvünköt szabni, elfelejtik, hogy napkeletben született ugyan, de napnyúgotban nevelkedett.” Verseggy még egy nézetet bírál, azt, amelyet teljes egészében – a grammatikai vitákból okulva ugyan név nélkül – a Révaiéknak tulajdonít:

„Vannak, kik azt akarják, hogy úgy beszéljünk és írjunk, mint a régi magyarok, meg nem fontolván, hogy az eleven nyelv a nemzet culturájával járván, naponkint változik.” /A tiszta Magyarság című munkában ekképpen fogalmazta meg Verseggy ezt a gondolatot: „a nyelvek /.../ mindaddig, még elevenek, szintolylan változások alá vannak vetve, mint a cultura...”⁵⁶

Kiszorulván az irodalmi és a tudományos életből, Verseggy mindenekelőtt tankönyveiben, tankönyvtervezeteiben kísérte meg nézeteinek elfogadtatását, elterjesztését, népszerűsítését. Tankönyveinek egy része kéziratban maradt: mint ahogy kéziratban maradt a kuriális stílusról fogalmazott nagy munkája is.⁵⁷ Alapelvei, sőt, gondolatai levezetései mégsem maradtak titokban, hiszen kiadott munkái nem egyszer a kéziratban maradt változatok kifejezései, teljesebb vagy egy részletkérdésre jobban összpontosító fejtegetései. Verseggy egyik művéből a másikba egész bekezdéseket, fejezetrészleteket emel át, nem szűnő makacssággal ismételteti mondandóját, érveit, példáit. A német, majd latin nyelven kiadott nyelvтанát a Helytartótanács felszólítása következtében magyarul is megjelentette. Ez a Magyar grammatika jóval több egyszerű könyvnél, a magyar nyelvтан iskolákra szabott rendszerezésénél. Teljességre törekvése mellett a nyelvművelési gondolatok történetileg megalapozott kifejtése, a nyelv szemlélet határozott vonásokkal történő körvonalazása, és emellett a könyvnek főleg apró betűvel szedett részeiben a vita a vele ellentétes elvekkel jelzi: Verseggy kihasználta az alkalmat, és nyelv szemléletének, nyelvről alkotott gondolatrendszerének summáját igyekezett adni, hogy aztán a nyelvfilozófia körébe vágó gondolatokat majd Felelet-ében⁵⁸ összegezhesse.

A Magyar Grammatika-ban a kérdés-felelet forma utal vissza a tankönyv jellegre, ám már a „tanító urak”-hoz intézett negyvennyolc lapos bevezető is inkább egy gondolati rendszer váza, mint pedagógiai-didaktikai alapozás. A nem is oly rejtett

⁵⁵ Jellemzően ez a beszélgetés csupán a német nyelvű nyelvтанban /vö. 9. sz. jegyzet/ olvasható. Az első öt beszélgetés: *Exercitationes Idiomaticae Hungarici...* Buda, 1816.

⁵⁶ A tiszta Magyarság, Pest, 1805.

⁵⁷ Vizota Gyula: Révai, Verseggy és a tiszti szótárak. *Nyelvtudományi Közlemények* 1905, 194-234.

⁵⁸ A Filozófiának Talpírgazságaira épített Felelet, Buda, 1818.

vitazándék lépten-nyomon kiütözik, és a joggal sértődött grammatikus a könyv már említett apró betűs részeiben igyekszik ellenfeleinek visszavágni.

„Az tudni illik a sükeretlen homokra épített vélekedéseknek természete, hogy mihelyt fontos okokkal ostromoltatnak, szorulttságból a legfényesebb igazságot is lábokkal tapodgyák, a legnemesebb hasznokat feláldozzák, azok ellen pedig, kik szemek elejébe fáklyát tartanak, gorombaságra fakadnak, csak hogy kábító tündérségeket fenntarthassák.”

Igazának érdekében riasztó képeket vázol föl, előbb „a régi Babilóniai toronynál megvegyűltt, vagy inkább megzavartt nyelvhez tökéletesen hasonló” állapot látomását, amely a nyelvkoholók tevékenységének eredménye, majd a Mondolatra hivatkozva, a nyelv nemzeti karaktere ellen vétőket vádolja, úgy csempészik a magyar nyelvbe a sok fölösleges idegen szót, mintha „a szomszéd nemzetek mind összeesküdtek volna arra, hogy nyelvünköt sarkaiból egészen kiforgassák, nevetségessé tegyék, és örök romladékok alá temessék.”

Ezekkel a törekvésekkel szemben az vezet célhoz, ha a nyelvet a nemzeti csinosítás eszközének tekintjük. A nyelvművelés Verseghy felfogásában a nemzeti művelődés fejlesztésével azonos, és ilyen módon bölceleti alapozást igényel. Már kérdés, hogy ez a bölcelet Herder és Condillac műveiből származik, erősen visszautal a felvilágosodásra. Vezércsillagul Kármánhoz hasonlóan a „józan ész”-t /Kármánnál: józan értelem/ tartja, de ehhez Verseghy felfogásának megfelelően az emberségnek /a herderi humanitás gondolatának?/, a hazafiúságnak és a nemes indulatnak kell párosulnia. Egy apró betűs megjegyzés szerint: „A józan észnek oktatásból tudgyuk, hogy a valóságos nemzeti csinosodás, avagy cultura nem a hiú ragyogást, nem a pazarló luxust, nem a minden egyebet láb alá tapadó kérkedést, hanem egyedül csak az észet, és a szívet ügyeli.” /Ismét Kármán értekezésének gondolatait érezzük Verseghy soraiban/

A sok vitázó sor mellett azonban figyeljünk föl Verseghy pozitív programjára is, amelyet úgy foglalhatnánk össze: buzdítja a grammatikusokat, a tanítókat, a tanulókat, hatoljanak be még hozzá fáradhatatlan tanulással, a nyelv szívébe, tapogassák ki ott szép rendben álló nemzetiségeit. „Merem én így jövendőlni – s itt talán még az általa oly nagyon tisztelt Herderrel is, nevezetes jóslatával is perbe száll–, hogy anyanyelvünk nem sokára a legműveltebb és legérzékenyebb Európai nyelvek között fog diszeskedni.”

Ez volt Verseghy célja, ezért vállalta a nem túl hálás feladatot, német és latin nyelvű grammatikája után a magyar nyelvtankönyv készítését. Persze, korábban Révainak és aztán Kazinczynak is a magyar nyelv szépítése, általánossá tétele, a művelt nyelvek közé emelése volt a célja. Csak épp más úton indultak el, más eszközöket véltek célszerűnek: s ha a források egy része hasonló volt is, a források értelmezésében annál inkább szembeütköző az eltérés.

A ma kutatója tisztelettel tekint vissza a hajdan egymással vitatkozó, de a jó ügy érdekében – még kedvezőtlen külső körülmények között is – alkotó grammatikusokra, nyelvművelőkre, és nem egyszerűen a nyelvfejlődés egy állapotát leíró elődöket látja bennük, hanem gondolkodókat mindenekelőtt, akik egy-egy nyelvtani kérdés megoldásához koruk Európájának fejlődési tendenciáit, jelentős egyéniségeinek munkáit is figyelték. Emberség és hazafiúság a józan ész mellett: oly szempontok, amelyek időszerűségét ma sem lehet tagadnunk.

Függelék

/Verseghy Ferenc Ajánlása 1804-es német nyelvű nyelvtan tankönyvéhez/

Méltóságos Gróf Szápáry Leopoldina Kisasszonyhoz.
Méltóságos Gróf Kisasszony!

Örömmel tapasztalván, hogy Méltóságod methodusom szerint a' magyar nyelvben kevés üdő alatt szép előmeneteleket tesz, kötelességemnek tartottam, a' regulákat, mellyeknek öszveszedésében 21 esztendeig dolgoztam, rövid sommában Méltóságod elejébe terjeszteni a' végből, hogy azoknak tanulását a' mennyire lehet, megkönnyebbítsem.

Vegye Méltóságod tőlem e' kis szolgálatot jó névenn, 's engedgye meg, hogy általa e1 mai naponn, úgymint Méltóságod születésének ünnepénn azt is megmutassam, melly kimondhatatlan a' tisztelet, mellyel Méltóságodhoz viseltetek, és hogy, még élek, vagyok Méltóságos

Gróf Kisasszonynak

köteles szolgálója
Verseghy Ferencz

Kerényi Ferenc: Verseghy Ferenc és a színpad

Analyticae institutionum linguae hungaricae c. művének /Buda 1816-1817/ harmadik részében, amely „A magyar nyelv művészi felhasználása”-ról szól és amely – az egészhez hasonlóan – értelemszerű adaptációja Johann Georg Sulzer Allgemeine Theorie der schönen Künste c. munkájának, Verseghy – német mintája alapján – háromféle drámatípust különböztet meg a kiváltandó hatás szempontjából: a gyönyörködtető, a tanító és a hazafias drámát.⁵⁹ E mögött azonban egységes dráma- és színházfelfogás rejlett, középpontjában az „érzékenység” fogalmával, amely mindenféle közvetlen /a jót megkedveltető/ és közvetett /a rosszat elítéltető/ erkölcsi hatás befogadói feltétele – hiánya ridegséghez, tunyasághoz vezet, halmozása viszont /a túlzott elérzékenyülés révén/ szintén cselekvésképtelenséget, állhatatlanságot eredményezhet. S minthogy a kutatás régen tisztázta, hogy Verseghy az Analyticae kéziratán már fogsága, tehát 1794 előtt is dolgozott,⁶⁰ így műve alkalmas arra, hogy Verseghy és a színpad kapcsolatát felvázoló áttekintésünk keretében szolgáljon a pálya egészében.

Költőnk mindhárom említett drámatípusban tett kísérletet, már 1794 előtt is. A gyönyörködtető dráma kategóriájában tarthatjuk számon A formenterai remete c. énekesjáték fordítását Kotzebue-ból /megj.: 1793, bem.: Pest 1793. október 28./. A tanító célzatúak közé maga Verseghy sorolta másik Kotzebue-átültetését: „Ilyenfajta drámára már korábban törekedtem példát mutatni A szerelem gyermeke c. darabommal...”⁶¹ /megj.: Budai Magyar Theátrum I. 1792, bem.: Buda 1792. június 14./ Mellétehetjük Aiszkhülosz-fordítását, A' le-bilintezett Prométheust /megj.: Budai Magyar Theátrum II. 1792/. Az 1790-es évek hazafias drámái között pedig feltétlenül említendő az elveszett szövegű, csak színlapjairól ismert Szécsi Mária /bem.: Pest, 1794. június 11./.

Verseghy dramaturgiai tájékozódása hazai viszonylatban korszerűnek és tipikusnak nevezhető. A színháztörténet, jelesül Solt Andor ma is a „morális” és a „patrióta színház” kettősségében látja a felvilágosodáskor magyarországi játékszín-eszményét.⁶² Azt pedig már maga Verseghy leszögezte – a színházba járó ember tapasztalataként, hogy a szórakoztató műsor mindig és mindenütt a játékrend zömét alkotta, amikor és ahol egy színtársulat rendszeres repertoárt alakított ki, közönséget toborzott magának és jövedelmeiből igyekezett megélni.⁶³ Ugyancsak tipikusnak tekinthető, hogy Verseghy – akár a régi magyar színészet legtöbb szerzője – saját életében és pályáján sűrítetten élte át a drámafejlődésnek és a hivatásos színjátszás kialakulásának stációit. A szolnoki gyermekévekből megőrzött életszínjátéki emlékekre a pesti piaristák és az egri jezsuiták iskolai játékaik következtek, ez kiegészült német és magyar előadások nézői élményével és Georg Schwarz német komikusszínész évtizedes barátságával⁶⁴ – íme, előttünk áll az előzmény- és élmény-háló, amelyből a magyar /és általában a hivatásos/ színjátékot eredeztetjük.

⁵⁹ Az Analyticae magyarul: A magyar nyelv törvényeinek elemzése, Szolnok 1977. 834. Lapszámaink a továbbiakban is erre a magyar nyelvű kiadásra vonatkoznak.

⁶⁰ Császár Elemér: Verseghy Ferenc élete és művei, Bp. 1903. 142.

⁶¹ I. m. 837. Verseghy fordításának autográf kézírata, amely utóbb sűgópéldányul szolgált: OSZK Színháztörténeti Tár, N. Sz. Sz. 1.

⁶² Solt Andor: Dramaturgiai irodalmunk kezdetei /1772– 1826/, Bp. 1972.

⁶³ I.m. 235.

⁶⁴ Császár i. m. 4-7. 59. 115. 119.

Verseghy játékszíni elképzelései más vonatkozásban is szervesen kötődtek a magyar irodalmi közgondolkodás motívumaihoz. A szerelem gyermeke 1791-ben készült fordításának előszavában a Kotzebue-t játszó, sőt ezt a darabját megrendelő revali /=tallinni/ nemesi műkedvelők példáját tartja követendőnek a hazai gyakorlat számára: „Ha a’ Magyar Nemesség a’ mi kisebb várossainkban efféle theatrumokat tartana: amellet, hogy a’ téli napokat kellemetesen múltatná, és a’ helyes erköltsi tanításokkal bővelkedő Játékdarabok által sok jót tanulna s’ tanítana: az ilyen városok környékén, kivált télen, sokat szenvedő Szegényeken is, sokat segíthetne.” Verseghy tervét a kutatás korábban alacsonyra értékelte: életrajzírója, Császár Elemér Péczeli József színházeszményének pusztá megítélését látta benne, Mályuszné Császár Edit pedig egyenesen a polgári színház fogalomrendszerébe gondolkodni nem tudó magyar felfogás jellemző megszólalásaként értelmezte az előszót és a benne foglalt javaslatot.⁶⁵ Ma másképpen látjuk. Komparatívabbá vált szemléletünk jogosnak fogadja el az észtországi párhuzam felemlítését: nem feledjük, hogy 1790-ben Kazinczy Ferenc is hasonló módon, nemesi műkedvelő ifjak betanításával kívánta létrehozni Hamlet-fordítása szövegével a magyar nyelvű színjátszást, és hogy a Verseghy-fordítás 1791-ben készült, mikor az első előadás után éppen szünetelt a magyar színészek tevékenysége: ismerjük a műkedvelés és a hivatásosság közötti átmeneti formákat /például a nagyenyedi kollégium diákjainak hazatérőben tartott, útközbeni előadásait/. Végül figyeljünk fel a Péczeli-programtól eltérő vonásokra is. Ott az iskolavárosok, itt megszorítás nélkül helységek tágabb köre: ott diákszínjátszás, itt rendszeres téli évadok: ott a didaktika és az erkölcsnemesítés egysége, itt ezeken felül a szórakoztatás és a jótékony célú adakozás is.

Ha most már Verseghy színházfelfogásának és színházkultúrájának egyéni vonásait keressük, ahhoz két könyvtár listája nyújt még hasznos támpontokat.⁶⁶ Ezeken a megint csak tipikusnak nevezhető magyar és zömében német drámaszövegek mellett feltűnő a táncjátékok és az operalibrettók nagyobb száma. A könyvtárlisták színházi anyaga beszédes bizonyítéka Verseghy felkészültségének a szórakoztató-gyönyörködtetőnek nevezett műfajok területén, a színházművészet komplexitása terén mutatott fogékonyságának, zenei képzettségének és /hítségű tapasztalataival megközelített/ érdeklődésének a színészi mesterség eszköztára és hatásmechanizmusa iránt. Ez avatta Verseghyt a magyar zenedramaturgia és a prozódia történetének kiemelkedő alakjává, aki az Analyticae-ben minden más magyar kortársánál részletesebben foglalkozik ezekkel a kérdésekkel.

Nemcsak időrendben, de hatásában és választott munkamódszerében is August Kotzebue érzékenyjátékának, A szerelem gyermekének magyarítása igényli az első helyet. A Das Kind der Liebe /1790/ egyike a legjellemzőbb Kotzebue-szövegeknek: hatásos dramaturgiával tesz élvezhetővé, átélhetővé felvilágosodott erkölcsi elveket, bármilyen rendű-rangú és iskolázottságú nézője számára. A címben is exponált fő témába, a törvénytelen fiú élettörténetébe sikerrel illeszt mellékmotívumokat, az érzékenység és az erkölcsi magasabbrendűséget bizonyítandó, a nemesi származással és az arisztokrata rangkórsággal szemben. Fokozza a morális hatást, hogy a régi előítéletek nem intrika útján, egy vagy néhány szereplőben elkülönítve jelennek meg a színpadon, hanem báró Vadligeti nyugalmazott őbesterben szemünk láttára kerekedik felül az új, az érzékeny ember. Már nem akarja lányát atyai paranccsal, érzelmei ellenére férjhez

⁶⁵ Császár i. m. 58-60., illetve Mályuszné Császár Edit: Polgári-forradalmi eszmék és az első magyar színtársulat másora, ItK 1956:157. Péczeli terve: Minden Gyűjtemény 1789. II. 68-70.

⁶⁶ Deme Zoltán: Verseghy könyvtára, Bp. 1985.

kényszeríteni, de még szüksége van a saját hajdani bűnével /az egykor elcsábított Bodnár Magdolnával és fiával, a szegénységében már-már útonállóvá lett Ferencsel/ való szembesítésre ahhoz, hogy végül házassággal tegye jóvá a történeteket, természetes fiát törvényesítse, és hozzájáruljon lányának az új erkölcsöt írói szócső gyanánt hirdető Prédikátorral történő kézfogójához. „Az Úr egy nemes szívű ember – én pedig csak nemes ember vagyok” – mondja immár teljes meggyőződéssel az V. felvonásban. Az az írói fogás, hogy a felvilágosodott erkölcs parancsa papi személy szájából hangzik el, aki ráadásul a régi szép, romlatlan idők is felemlegeti, nemcsak a magyar nemesi olvasó- és nézőközönség rokonszenvét biztosíthatta, de Verseghy számára is különösen vonzóvá tette a fordítás munkáját. A Prédikátort pedig – talán nem túlzunk ezzel – boldog és viszonzott szerelme is közelíthette Verseghy akkori érzelmi állapotához. E színpadi alteregónak tekintett figura is hozzájárulhatott, hogy 1793-ban a hivatalos egyházi vélemény a Millot-fordító Verseghyt a protestánsok kegyének keresésével vádolta.⁶⁷

Kotzebue szövegét Verseghy magyarította, azaz hazai környezetbe helyezte annak, a korban általánosan elfogadott és majd az *Analyticae*-ben is leírandó elvnek alapján, miszerint a nézőt a saját élettapasztalatához közeli történetek és figurák indítják meg igazán. A magyarítás sikerült voltát, stíluserejét – szövegpéldával – már Császár Elemér elemezte, máig ható érvénnyel.⁶⁸ Megállapításait most két újabb adalékkal egészítjük ki. Az eredetiben Wilhelminének nevezett asszony a magyarban a beszédes Magdolna nevet viseli, mintegy utalva arra, hogy életével vezekli le hajdani szerelme, egyszeri botlása vétkeit. A régi családi bútordarabnak számító „asztalnok” német Christianként még csak bőbeszédű és bizalmaskodó, magyar Kristófként azonban Verseghy már azzal jellemzi őt, amivel általában az elmaradt ízlésű, parlagias figuráit: magafaragta kádenciás versekben beszélteti.⁶⁹

A szerelem gyermeke színpadi recepciója során fel kell figyelni arra, hogy bemutatásával a magyar színészet megelőzte Pest-Budán a németeket, akik csak 1793 márciusában vállalkoztak színrevitelére,⁷⁰ hogy az egyik leghatásosabb mellékszereplő, a piperkőc, franciás és anyanyelvét elfelejtő Muldai gróf figurája mennyire szervesen illik a magyar drámairodalom külföldieskedőinek sorába, megelőzve Csokonai Vitéz Mihály Sertepertijét és Lipitlottyát, valamint az Erdélyi Játékos Gyűjteményben megjelent A jártas-költés vőlegény c. vígjáték báró Mélyvölgyét. /Ez utóbbit az irodalomtörténet A kérők mintájaként tartja számon.⁷¹ A pest-budai magyar színészet műsorán ráadásul A szerelem gyermekét tíz nappal előzte meg Bessenyei György vígjátékának, A filozófusnak bemutatója: Pontyi ottani vádjaira az idegen módi majmolásáról szinte élő válaszul jelent meg a színpadon az a Muldai gróf, akinek megveretése Párizsban a forradalmi nép által /lásd elbeszélését a IV. felvonás 5. jelenetében/ szinte drámai igazságszolgáltatásként hatott.

A le-bilintsezett Prométheus – Bornemisza Péter Magyar Electrája óta – az első görög tragédia-fordítás irodalmunkban. Verseghy átültetése ezúttal is szolgál értékes drámatörténeti tanulságokkal bizonyítva ismét, hogy az *Analyticae* elvei már 1792-re készen voltak költőnk fejében, sőt napi írói gyakorlatában is érvényesültek. Verseghy Aiszküloosz verses szövegét tudatos differenciálással

⁶⁷ Császár i. m. 89

⁶⁸ I. m. 63-4.

⁶⁹ Verseghy verstani nézeteire, illetve ezek változásaira I. Orosz László: A magyar verstani eszmélkedés kezdetei, Bp. 1980. 72-3.

⁷⁰ Vö. Lugosi Döme: Az első Magyar Játzószíni Társaság játékkrendje 1790-1801, ItK 1934:176.

⁷¹ Waldapfel József: A kérők mintája, ItK 1929:48-56.

fordítja. A cselekményt előrevivő dialógusokat prózában adja vissza, a strófák és antistrófák rendszerét azonban megőrzi. A monológoknál lépcsőzetesen építkezik: a vers és a próza váltakozása igyekszik követni a lelkiállapotot, az érzelmek hullámzását.⁷² Az *Analyticae*-ben is, utóbb Versegly az egyszerű cselekmény mellett inkább a kiváló jellemet tekintette ebben a drámában a nézői érzelmekre és erkölcsökre hatás fő eszközének.⁷³ E fordítási megoldással viszont a szöveg az énekesjátékok és táncjátékok szokásos szerkezeti sémájához közelített, hogy tudniillik a recitativók vagy az azokat helyettesítő prózadialógusok, illetve a némajáték /pantomim/ vitték előre a cselekményt, a jelenet hangulatát, a szereplők lelkiállapotát viszont az áriák, együttesek, illetve a zárt táncszámok összegezték.

Ezt a drámaszerkezetet szinte vegytisztán mutatja Kotzebue „néző egyszersmind és énekes játék”-a, *A formenterai remete* c. háromfelvonásos, amelyből – Versegly instrukciója szerint – „az énekeket /.../ ha a Játék tsak néző, a darabnak minden kára nélkül el-is lehet hagyni, vagy ha tetszik, szóval mondani. Melly utolsó esetben mindazáltal azokat, a mik az énekekben foglaltatnak, a prósábúl, hogy kétszer ne mondassanak, ki kellene hagyni.”⁷⁴ Kotzebue-nak ez a darabja a vallási és erkölcsi toleranciát, a nemzetek, szokások és hagyományok természetes egyenlőségét hirdeti, s mindezt egy társadalmon kívüli helyszínen, Formentera szigetén ábrázolja, ahol újra egymásra talál a 18 évvel ezelőtt széthullott spanyol családból a remetévé lett apa és a törvénytelen fiú. Mahmud Hasszán algíri török kalózkapitány pedig érintetlenül kapja vissza megszöktetett lányát, hogy végül Szelima és Don Pedro házasságával ne csak a két család, de a két vallás és kultúrkör is – az emberiség legáltalánosabb elveinek egyetemességében – egyesüljön. „Mitsoda nagy szív, mitsoda nemes indulatú ember tündöklök e’ tsalmás-Törökben! Oh emberek! tiszteletre méltó a’ mi felebarátinknak embersége, akár azok európai palotákban lakjanak, akár a’ Tungúzusoknak kulibáikban!” – mondja a remetévé lett spanyol grand a II. felvonás zárójelenetében.

Kotzebue énekesjátéka nemcsak a Lessing *Bölcs Náthán*jában világirodalmi szinten megfogalmazott felvilágosodott tolerancia hatásos dramaturgiai „aprópénzre” váltása, hanem ennél jóval közelebbi hasonlóságot mutat Mozart vígoperáinak librettóival, kivált a Szöktetés a szerájból szövegkönyvével – „török” környezetétől Pedrillo figuráján át olyan zenedramaturgiai megoldásig, hogy Hasszán Mahmud (Szelim basához hasonlóan) nem kap énekszólámot.⁷⁵

A formenterai remetének két, közel egykorú fordítása maradt fenn: Verseglyé mellett Boér Sándoré, amely az Erdélyi Játékos Gyűjteményben jelent meg, 1793-ban Kolozsvárott. Boér „az erdélyi jattzo színhez alkalmaztatta” az énekesjátékot, azaz a három felvonást kettőre vonta össze, több jelenetét elhagyta, továbbá „ezen Darabból a sok énekek, a nagy Spanyol, és Török Sokaság, s nehéz Játtzó szini készületek kimaradtanak...” A 20 zárt énekszámából mindössze négy dal maradt. Amíg Boért elsősorban a személyi és tárgyi feltételek hiányos volta, a kolozsvári alkalmi játszóhely, a Rhédei-ház szálaja és a társulat összetétele készítette változtatásokra, addig Versegly a szövegtartalomhoz is hozzányúlt, „némelly keményebb kifejezésekre nézve meg-enyhítette.” E módosításokat a szakirodalom már korábban és részletezően értékelte, s azokat egyértelműen az egyházellenes

⁷² Versegly i. m. 882-4.

⁷³ Uo. 867-8.

⁷⁴ Versegly fordítása az Endrődy János szerkesztette Magyar Játék-Szín IV. kötetében jelent meg: Pest 1793. Az áriák külön voltak meg Versegly könyvtárában is: Deme i. m. 73.

⁷⁵ A szellemi hátország itt ki nem fejthető kérdéskörére l. Fodor Géza: Forma és világnézet a felvilágosodás kori zenedrámában, Magyar Filozófiai Szemle 1973/1-2. 50-101.

tendencia gyengítéseként magyarázta.⁷⁶ Ma ezt is némileg árnyaltabban fogalmazhatjuk újra: nincs törés vagy ellentmondás Verseghy világlátásában, e művében is a dogmák és a babonás vakhit ellen foglalt állást, s a vitathatatlan enyhítő átfogalmazások nem érintik a lényegét, az érzékeny embereszmény erkölcsi fölényének kérdését.

Verseghy negyedik – és letartóztatása előtti utolsó – drámai művéről tudjuk a legkevesebbet, pedig a Szécsi Máriát minden egykorú forrásunk „eredeti vitézi játék”-nak nevezi. Forrásául Mérey Sándor 1796. évi darablistája, az 1794. és 1808. évi két színlap egybehangzóan Gyöngyösi István Murányi Vénusát jelöli meg.⁷⁷ Ugyanezt bizonyítja a színlapok névanyagának Gyöngyösivel való egybevetése: 12 szereplő neve vagy megjelölése származik onnan. Azzal a különbséggel, hogy az 1808-as színlap a nevek átvételében sokkal pontosabb, az 1794. évihez képest. A dráma nyomtatásban nem jelent meg, szövege elveszett, pedig legalább két kézírata létezett. Az egyik, amely alapja volt az 1794. évi ősbemutatónak, 1800-ig követhető nyomon az első magyar színtársulat könyvtárában és kiírt szerepeivel együtt bizonyára osztozott a játékszíni könyvtár 1801. évi losonci pusztulásában.⁷⁸ Az 1808-as pesti előadás – mint azt a színlapok egybevetése mutatja – három női epizód szerep elhagyásában és két új szolga beírásában különbözött az 1794. évitől. Mindez nem feltételez átdolgozást, a szöveg pedig érkezhett közvetlenül a Budán élő Verseghytől. Ez a példány sem maradt fenn: 1834-ben már nem volt meg Pest vármegye színházi könyvtárában, bár a lajstromot játékszíni zsebkönyvében közreadó Könyves Máté tudott arról, hogy a témát Verseghy is feldolgozta. Országosan azonban 1820 után, tehát még költőnk életében Kisfaludy Károly hasonló című és témájú vitézi játékát kezdték olvasni és játszani. Kivált, hogy az nyomtatásban is megjelent. Verseghy drámájának mindössze a két, említett előadásáról tudunk.

Verseghy korai színpadi műveinek utóéletét a magyar színjátszás helyzete és a közönség ízlése szabta meg. A le-bilintsezett Prométheus – minthogy nyomtatásban is elérhető volt – ott szerepelt már a pest-budai magyar színtársulat legkorábbi, 1792. december 12-én felvett inventáriumában, és ugyanúgy megvolt a kolozsvári-debreceni színtársulat könyvtárában 1810-ben,⁷⁹ de osztozott az 1780/90-es évek drámafordítói mozgalmának keretében keletkezett klasszikus és klasszicista átültetések sorsában. Ezek nem bizonyultak versenyképesnek az énekesjátékok, az érzékeny- és vígjátékok mellett. Ferenczi Zoltán említi ugyan egy pontosabb dátum nélküli, 1804 előtti előadását Kolozsvárott,⁸⁰ s a lehetőséget az említett játékszíni könyvtár-adat birtokában nem is zárhatjuk ki, de ezt a kutatás színlap- vagy sajtóforrással igazolni nem tudta.

A szerelem gyermeke viszont a hivatásos magyar színjátszás legkorábbi műsorrétegének egyik leghatásosabb játékdarabja lett. Addig is, amíg elkészül a korszak színlapjainak teljes közgyűjteményi katalógusa, idézzük fel színpadi pályafutásának fontos és látványos állomásait. Kolozsvári bemutatójára már 1793. február 21-én sor került: Debrecenben az első hivatásos előadáson /1798. augusztus 11./ ezt játszották, de színre került még a budai Várszínházban is 1833-ban és 1835-ben, sőt eljutott – egy előadás erejéig – a Pesti Magyar Színház műsorára: 1839.

⁷⁶ Császár i. m. 60-1. és Mályuszné Császár Edit i. m. 158-9.

⁷⁷ Bayer József: A magyar drámairodalom története, Bp. 1897. II. 425. Színháztörténeti Értesítő 1954:190-1.: OSzK Színháztörténeti Tár, Színlapgyűjtemény

⁷⁸ Vö. Kerényi Ferenc: Az első magyar színtársulat könyvtárának története, Magyar Könyvszemle 1974/3-4. 331-8.

⁷⁹ PmL, Színházi iratok gyűjteménye, 1. doboz és Kerényi Ferenc: A kolozsvári-debreceni színtársulat könyvtára 1810-ben, Magyar Könyvszemle 1978/3-4. 262.

⁸⁰ Ferenczi Zoltán: A kolozsvári színészet és színház története, Kolozsvár 1897. 522.

április 2.! Szerepein tehát három színésznemzedék tanult országszerte. A reformkor egyetlen, viszonylagos épségben fennmaradt vándorszínész-igazgatói hagyatéka, Balog Istváné évtizedes és országos játszottságát adatozza: már 1820-ban, pályája kezdetén megvolt a drámaszöveg játékszíni könyvtárának alapállományában, és szerepel annak évtizeddel későbbi 1830-as összeírásában is. A játszási helyek pedig így sorjáznak: Veszprém /1821/, Szombathely, Keszthely, Marcali, Kaposvár, Nagybajom, Nagykanizsa /1827/, Kaposvár /1828/, Kötcse, Ireg /1830/, Tinnye, Selmec, Besztercebánya, Gyöngyös /1834/, Gyöngyös /1835/, Jászberény, Heves, Abony, Kecskemét, Baracska /1836/, Ráckeve /1837/. Feltűnő, hogy a társulat főként a népesebb helységeken vagy reprezentatívabb magánkörnyezetben, mint az iregi gróf Viczay-kastély, adta elő az igényesebb, több díszletet igénylő, nem zenésíthető játékdarabot.

A formenterai remete viszont – egyetlen díszletének szerényebb scenikai igényével, prózában, ám énekkel színesíthetően előadható variabilitásával – még a kistársulatoknak is kedvelt, sikeres darabja lehetett. Balog István valamennyi könyvtárlistáján /1820, 1826, 1830/ szerepelt, de őrizte zenei anyagát is. 1833-ban átigazította az immár negyven éves fordítást, s amikor 1838-ban felszámolta készleteit, több példányából egyet eladván, még maradt is egy másik, továbbá külön is „Formenterainak textusa”. A játszási helyek listája pedig: Kunszentmiklós, Kalocsa /1820/, Keszthely /1821/, Tapolca /1826/, Sümeg, Szombathely, Keszthely, Kaposvár, Nagybajom, Nagykanizsa /1827/, Harkány, Pusztanyék /1830/, Mosdós /1831/, Dombóvár /1832/, Somorja /1833/, Tinnye, Párád, Gyöngyös /1834/. A formenterai remete szintén eljutott a budai Várszínház színpadára is: 1835. október 17-én játszották.⁸¹

A Budára visszaérkezés után megjelent első munkát, a börtönben írott Rikóti Mátyást /megj.: 1804/ – most kizárólag szempontjaink szerint vizsgálva – számos ponton találjuk az eddigi gyakorlat, a német esztétikai hatás visszaigazoló összefoglalásának és az Analyticae előlegezésének. A kántor zenei tevékenységében Verseghy egyforma élességgel ítéli el a programzenét mint provincializmust, a világi műfajok játszását a templomban, sőt a befejező részben Rikóti még rossz táncosnak is bizonyul...⁸²

Pozitív ellenpéldaként verses-táncos köszöntőt kap jobbágyaitól az Óbester, este pedig A varázsfuvola áriáiból és duettjéből ad műsort önmagának az úri társaság, amelynek végén az óbester Sarastro áriájával áldja meg a szerelmeseket.⁸³ Verseghy – Batsányi János végül csak egyetlen duettet átültető szándéka, Csokonai Vitéz Mihály német kollációjának sokáig csiszolt, de szintén töredékes fordítása mellett – a harmadik jelentős költőnk, aki A varázsfuvolához nyúlt.⁸⁴ A szerelem gyermeke fordításához pedig a Plébános önéletrajzi vonásokkal felruházott, a Prédikátor „egyenésági leszármazottjának” tekinthető alakja köti a Rikóti Mátyást. S ha hozzávesszük, hogy egész sor közvetett színháztörténeti adalékot is találhatunk a szövegben, a zenei gyakorlatra tett utalástól a hangeffektusok színpalak mögötti előállításának módján át az alkalmi színpad és az alkalmi allegória ironikus, de pontos leírásáig – valóban fontos láncszemnek tekinthetjük a Rikóti Mátyás strófáit.

⁸¹ Balogh István naplója, kiadta Barna János, Makó 1928. Itt helyesbítjük Bayer József sajtóhibás adatát is a várszínházi előadásról: nála 1834 szerepel, vö. A nemzeti játékszín története, Bp. 1887. II. 428-9.

⁸² Az I., az V., a VII. dalban: 8., 60-2., 101-2.: V. dal 64-5.: XII. dal, 186-7.

⁸³ VI. dal, 75-80.: XI. dal, 162-6. Az áriák kottáját mellékletben közli.

⁸⁴ Vö. Császár i. m. 130. 257. 260. és Pukánszky Kádár Jolán jegyzeteivel A boszorkánysíp fordításához: Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Színművek 1. 1793-1794, Bp. 1978. 307. A Varázsfuvola első teljes magyar fordítása, Sebestyén Lászlótól éppen a Rikóti Mátyás évében, 1804-ben jelent meg Vácott, A varázssíp címen.

Második pályaszakaszában Versegly nem ért el olyan színpadi sikereket, amilyeneket két Kotzebue-fordításával aratott. 1805-ben, Pesten kiadott újabb fordításában ismét a német darabgyároshoz folyamodott: Eduárd Skóczyában, avvagy egy szökevénynek az éjszakája. Munkája azért nem válhatott közismertté, mert vele egy időben Kolozsvárott Benke József színész is lefordította, a darabnak két szerepét is eljátszotta, és az erdélyi színtársulattal Magyarországra érkezve, azt műsorán is tartotta.⁸⁵ Így az is érthető, hogy az 1834-es, említett drámajegyzékben a Benke-féle fordítás szerepel.⁸⁶ Maga a dráma sem jelentett új feladatot vagy akár tematikai gazdagodást Versegly pályáján. Igazi érzékenyjáték ez is, a Stuartok korába helyezve. A trónkövetelő üldözése, a hadi jelenetek azonban csak elbeszélés vagy hangeffektus formájában kerülnek színre az egyetlen, kastélyszobát ábrázoló díszletben. A György- és a Stuart-pártiak egyaránt érzékenyek, elismerik egymás vitézségét. Az angol király dicsvágyó generálisa annyira elszigetelődik a dráma végére, hogy meg sem szólal az utolsó jelenetben, amikor – az érzékenyjátéki dramaturgia szinte kötelező előírása szerint – a legmagasabb rangú szereplő, a cumberlandi herceg levonja az erkölcsi tanulságot: „A kötelesség azt hozza magával, hogy az ellenséggel harczoljunk, az emberség pedig azt, hogy a szerentsétlenek a menekedésre kezet nyújtsunk.”

A Rikóti Mátyásban található névnapi köszöntő-jelenet szinte előlegezi azt a dramatikus kantátát /A magyaroknak hűsége és nemzeti lelke/, amelynek szövegét Versegly „Storz verseiből szabadon fordította és kidolgozta /.../ az Ország Gyűlésének végével 1808.”⁸⁷ A Ferenc királyt és az országgyűlésen megkoronázott feleségét, Mária Ludovikát ünneplő mű fellépteti a VII/1808. tc. alapján Vágra telepített magyar katonai akadémia /a „Ludovicaeum”/ jelképes fiúkórusát is, mint ahogyan – a kézirat általánosabb helymegjelöléséhez képest – a nyomtatott librettó már Rákos mezejére teszi a szimbolikus helyszínt is, /a királyné-koronázás és az országgyűlés persze Pozsonyban zajlott/, s a német szövegváltozatban meg is magyarázza a hely jelentőségét. Az erfurti találkozó és a Napóleon elleni fegyverkezés egyetemes hangulata mellett Verseglyt az évben felemelt nyugdíja és a megpályázott budai cenzori állásra várakozó reményei indították a nagyon lojális hangnem megütésére.⁸⁸

A két felvonásra tagolt énekesjáték bilingvis librettója 1809-ben Pesten nyomtatásban is megjelent, Pacha Gáspár zenéje azonban elveszett. Annyi megállapítható mégis, hogy a végig énekelt szöveg /recitativókban és áriákban/ az énekesjátékok szokott sémáját követi, cselekménye azonban voltaképpen nincs, az áriát is éneklő szólisták kivétel nélkül allegorikus alakokat jelenítenek meg: magyar ruhás Génusz, Hűség, Mars, Apolló. Jelentős szerep jutott a kórusnak: Pacha férfi-, női és gyermekkart is előírt, ezek a fináléban vegyes karrá egyesülnek: a női kar egyszerűbb táncfeladatot is kapott. A zenekar szerepe alárendeltebb. Nyitányt játszottak, valamint a 2. és a 3. jelenet között egy andante-tételt: „A muzsika megszeli...” A zenei anyag utóbb önállósulva, zenei egyvelegek részeként vagy betétszámként élt tovább: Déryné például – aki a bemutató idején még nem volt a pályán – a Génusz áriájával aratott évtizedeken át ismételt sikert: „Volt benne egy nagy ária, mely nekem igen tetszett s kiirattam magamnak és sok év múlva, midőn engem bevettek Erdélybe, Kolozsvárra, azon áriát választottam legelső felléptemül a kolozsvári színpadra.” De miközben a vándorszínészet nagy

⁸⁵ Benke József színházelméleti írásai, s.a.r. Kerényi Ferenc, Bp. 1976. 35. 37. 45. Benke egyébként fontos szerepeket játszott Versegly más fordításaiban: előbb a Kocsmárost, utóbb Vadligeti óbester a szerelem gyermekében és Wesselényi Ferencet a Szécsi Máriában: uo. 36. 49. 52., illetve 48.

⁸⁶ Könyves Máté: Játékszíni koszorú, Bp./! 1834. 142.

⁸⁷ Kézirata: OSzK Kt. Quart. Hung. 3659.

⁸⁸ Vö. Császár i. m. 279-80.

primadonnája hosszan és felsőfokon szól Pacha zenéjéről: két szövegrészletet is idéz ugyan, a passzus végén azonban megjegyzi: „A cantate textusát nem tudom, ki készítette.”⁸⁹

Verseghy törekvése komplexebb, a háromféle hatást egyesítő színjátékok létrehozására egyre kevesebb megértésre találhatott a nagy fluktuációjú, szegényes scenikai és zenei lehetőségekkel rendelkező vándortársulatoknál. Igaz, a közönség megnyerése és kiszélesítése szándékával ezek az együttesek is előadtak énekesjátékokat, amint arra A formenterai remete sikeréről szólva adatokat is hoztunk, továbbá a zenés műsort pótló quodlibeteket, sőt olykor egyszerűbb táncjátékokat is, de a Verseghyt inspirálható színvonal és a tényleges gyakorlat között szakadék tátong. A színészet és az irodalom divergenciája – amint azt Kisfaludy Károly első, gyorsan túlhaladott és az írótól is mihamar megtagadott sikerei bizonyították – folyamatos tendenciaként érvényesült. A Szécsi Mária 1808. december 7-i pesti díszelőadása például /az idősebb br. Wesselényi Miklósnak, a Kolozsvárról Pestre jött színtársulat tulajdonosának névnapjára, bérletszünetben/ karénnel, a színház kivilágításával és a felvonásközökben Lavotta János koncertjével emelkedett ki a hétköznapi előadások sorából, holott Verseghy az Analyticae-ben is határozottan leszögezi, hogy a szünet a néző pihenését és az addig látottak újragondolását szolgálja /elősegítve ezzel is az erkölcsi hatás elmélyítését/, és azt táncsal vagy koncertszámokkal nem szabad megzavarni.⁹⁰

Az említett alaptendenciát bizonyítja a Verseghy-hagyaték drámakéziratainak sorsa és elemzése.⁹¹ Költőnk – szintén Sulzer lexikona nyomán – már 1791-ben hangsúlyozta a tánc fontosságát: „A’ musikában, a’ tántzban, és a’ verselésben való izlés leghamarabb el-árúlyya a’ belső caractert, avagy sziv-bélyeget az emberben.”⁹² A kolligátum azt is bizonyítja, hogy az elméleti érdeklődésen túl gyakorlati lépéseket is tett ezen a téren. Az essőből a’ Csurgó alá c., 11 jelenetből álló szerelmi cselvígjáték /Verseghy kifejezésével: „nézőjátékos rapszódia”/ „a’ gyermekbalétnak értelmére kulcs gyanánt szolgál.” A két színhelyen – két városi szobadíszletben – játszódó egy-felvonásosnak a választottjaikat kölcsönösen féltékennyé és így szerelmi próbára tevő fiatalok sokszor feldolgozott történetének hét szereplője van: a két pár mellett „Chevalier de la Calotta, Magoshegyi baráttya” /a külföldieskedő, tanácsokat adó nagyvilági jóbarátta „szelídült”/, aki ismét Mozart-librettót, a Cosi fan tutte szövegekönyvét idézi fel bennünk⁹³: továbbá a szép Treszka és Gyurka, a két falusi. A kettős csel a Falusi Inderkedések avvagy a próbára tett szeretők c. táncjáték /Verseghy szavával: „Pantomimákból és tánczokból vegyesleg álló víg Ballet két osztályban”/ színpadán zajlik. Abban a szerkezetben, amelyet az 1790-es kiadással összefüggésben rögzíthettünk dramaturgiai sémaként.⁹⁴

Verseghy az Analyticae-ben elfogadja a tánc Noverre-től származó definícióját és /a zene és a beszéd analógiájára/ a táncművészetnek azt a képességét, hogy

⁸⁹ Déryné naplója, s.a.r. Bayer József, Bp. 1900. I. 113-4. A kolozsvári fellépés története, a Génuszjelmez leírásával: II. 124-7.

⁹⁰ Verseghy i. m. 848.

⁹¹ OSzK Kt. i. h. valamennyi Verseghy-autográf.

⁹² Rövid értekezések a musikáról VI. énekekkel, Bécs 1791. Hasonmás kiadása: Szolnok 1972. Kortársai közül egyedül Kisfaludy Sándor mutatott – a Medina Mária-szerelem érzelmi indíttatására – hasonló érdeklődést a színpadi tánc iránt.

⁹³ Da Ponte más, opera seria-szövegekönyveit tartalmazza Verseghy 1810. évi, hiányos könyvtárlistája, ugyanott több Schikaneder-, Stephanie-librettó is található, vö. Deme i. m. passim

⁹⁴ A vígjátékot említette, szereplőneveit közölte Gálos Rezső: Verseghy Ferenc ismeretlen drámatörredéke, ItK 1933:286-90. Szövegét a hagyatékból Deme Zoltán közölte: Verseghy Ferenc kiadatlan írásai, Szolnok 1983 II. 5-13., a baletet Kerényi Ferenc: Táncjáték Verseghy Ferenc hagyatékából, Táncművészeti dokumentumok, szerk. Maácz László, Bp. 1980. 136-40.

kifejezhet erkölcsi és érzelmi mondanivalót. Az erre eszközül szolgálható négyféle színpadi tánc lehet groteszk, komikus /ezek a népelet ábrázolására vannak/, a félkarakteres a mindennapi élet komikus cselekményeit ábrázolhatja, míg a karakteres vagy méltóságteljes már a tragikum körébe tartozik, s akár szóban, akár együttesben fordul elő, a jellemfestés közvetlen eszköze lehet.⁹⁵ Ebből a szempontból vizsgálva a Falusi Inderkedések 18 előírt számát, közöttük mind a négyre találunk példát, noha a megnevezések olykor nem elégségesek az egyértelmű besoroláshoz. Groteszknak tekinthető a II: /"Eggy Medvetánc"/, bizonytalanok a „falusi”-nak vagy „country-dance”-nak nevezett számok /I., III., VIII., IX., XII., XVIII./ és a „szökdöső”-nek minősített típus /X., XVI., XVII./. Verseghy maga nevezte „fél characterű”-nek a VI. és a XI. táncszámot: nemzeti karaktertánc a VII. /"Eggy új francia Négyes"/. Végül karakteres a XIV. /"Eggy Komor Kettős"/.

Jelenlegi ismereteink szerint csak a táncjátékot vitték színre, amelyet – ahogyan a kézirat is állítja – „Ehrenstein János szerzett, és negyven gyermektanítványi által előadott.” Az előadás időpontját /szemben korábbi, 1822-es hipotézissel/ Fried István állapította meg érvényesen: 1813.⁹⁶ Felvethető, hogy ugyanezt táncolták-e 1815-ben, Katyerina Pavlovna nagyhercegnőnek, a nádor sógornőjének látogatása alkalmából, mikor a főrangú vendéget – többek között – „a Budai Polgár gyermekeknek magyar Balettje” szórakoztatta, a budai német színházban is.⁹⁷

Fried az egész kéziratcsomót erre az időszakra datálja. Mellette szól, hogy a Marczibányi-Majthényi családnak ajánlott, töredékben maradt Zotmund – Gálos Rezső jó érvelése alapján – mindenképpen 1815 előttinek tekinthető.⁹⁸ Verseghy színpadi törekvéseinek újabb nagy csomópontja tehát az évtized közepére esett. Az élenkülő tevékenység motívumai még feltáratlanok, további kutatásokra várnak: A magyaroknak hűségét előadó, 1811-ben már pantomimet, további eredeti énekesjátékot is produkáló, a Kultsár István igazgatása alatt látványosabb szcenikára törekvő pesti magyar színtársulat hatása mellett szól a nemzeti tematika jelentkezése: ellene, hogy a kantátát nem követte műsorukon újabb Verseghy-bemutató, és hogy a gyermekballetet is a németek játszották el. A pesti Német Színház megnyitása /1812/ aligha jöhet számításba: a Falusi Inderkedéseket sem itt, hanem Budán adták elő.

A Zotmund, a Majthényi fő nemes famíliának törzsöke, avvagy a Posonyi Ostromlás c., három felvonásra tervezett énekesjáték /amelyből elkészült az I. és a II. felvonás tervezete, továbbá az I. felvonás 1-3. jelenetének szövege/ ugyanis változatlanul közelebb áll az érzékenyjáték XVIII. századvégi típusához, mint az alig néhány évvel ezután átütő sikereket arató vitézi játékhoz. Verseghy megőrizte az énekes játék szokásos dramaturgiai szerkezetét is: az érzelmek és a színpadi hangulatok változását, erősödését a prózából recitativóba átcsapás jelzi. A töredék eszmei mondanivalóját Zotmund áriája foglalja össze, ebben a közjó emlegetése és a vitézkedő hangulat keveredik: „A bajnok csak honnyának / ügyelvén köz javát, / Legkedvesebb tárgyának / felejtí tós baját. / Nincs a mi gyengíthesse, / mihelyt a harczi riad.” A Castor és Pollux, avvagy a Testvérszeretet még inkább töredék: az időmértékes prolóógus „kellemetes versekben” ígéri a történet megénekelését, az invokációt azonban csak szereplőlista és mindössze 12 verssor követi. Ez bármely elemzéshez kevés: ezért csupán feltételezhetjük, hogy az 1810-es évek fellendülő és a neoklasszicizmus stiláris túlsúlyával meggyarapodó drámairóadalomhoz

⁹⁵ Vö. Verseghy i. m. 970-1.

⁹⁶ Fried István: *Egy kis Verseghy-filológia*, It 1985: 958-9.

⁹⁷ Hazai és Külföldi Tudósítások, 1815. június 3. és 7.

⁹⁸ Vö. Gálos i. h., a Zotmund-töredék szövegközlésével.

Verseghy ezzel a témával kívánt csatlakozni.⁹⁹ /A kéziratanyagban ezen kívül még egy francia és német drámatörredék maradt fenn./ S noha Verseghy a magyar drámairodalmat továbbra is figyelemmel kísérte¹⁰⁰ – nincs adatunk arra, hogy maga tett volna újabb kísérletet a színpad meghódítására.

Nem lenne azonban elfogadható Verseghy és a színpad kapcsolatáról készülő áttekintésünk – még a jelenlegi vázlatos formájában sem –, ha nem szólnánk a prozódia és a színpadi beszéd néhány kérdéséről, amelyek vörös fonalként húzódnak végig az életművön a Rövid értekezésektől az Analyticae lapjaiig, ahol is a harmadik rész kb. egyötödét szentelte a színházi előadás összetevőinek.¹⁰¹ Verseghy pályája első szakaszában – csak elméletben fejthette ki álláspontját a ritmus érvényesítéséről a színész beszédében: a Rövid értekezések kéziratát a költő 1791. június 24-én fejezte be – olyan időpontban, amikor Pest-Budán szünetelt a magyar színészet, és az 1790 októberi két előadás, a prózában előadott Igazházi még nem szolgálhatott elégséges tapasztalattal véleményének kifejtésére. Műve azért általában szólt a zene alá készült szövegek, így az énekesjátékok textusainak prozódiai követelményeiről: „Az olyan versekben, mellyek musika alá valók, nem tsak a' tökéletes rythmus, hanem még az is el-kerülhetetlenül szükséges, hogy a versekben lévő rythmusoknak valamennyi nemeivel tökéletesen meg egyezzenek.”¹⁰² 1793. május 6-án mutatta be a budai Reischl-házban a magyar színtársulat az első magyar énekesjátékot, a Pikkó herceg és Jutka-Perzsit. A második, Pesten, a Rondellában tartott, május 13-i előadásról írta Verseghy kritikáját a Magyar Hírmondó 1793. május 24-i számában.¹⁰³ A Rövid értekezések elveit alkalmazva, megállapította: „Az éneklésre kirendelt szavak metrum nélkül szűkölködven, a tactusnak, mely az éneklésnek lelke, és a musikában szinte az, ami a poésisben a metrum, meg nem felelhetek: és így az éneklő kéntelen volt vagy a rövid syllabákat hosszasan, és a hosszukat röviden énekelni, vagy az orchestert arra kényszeríteni, hogy magát tempótlan énekléséhez alkalmaztassa.” Verseghy magyarázatot is vélt találni ehhez, összekapcsolva Kari Wilhelm Ramler véleményét, melyet forrásként idézett, saját felfogásával a rímes-hangsúlyos versmérték elleni állásfoglalásban: „Valamint az egész darabnak célja az: hogy a mostani sükerületlenül érzékenykedő szomorú játékokat satírásan parodírozza: úgy a nyájas elmésséggel a mostani időkben különösen diszeskedő érdemes szertző úrnak hang-egyeztetését, mellyel a declamatióra való beszélgetésekben él, úgy nézem én e theátrális darabban, mint a cadentiás verseknek méltó satirizációját.”¹⁰⁴

Philipp Hafner paródiája, az Evakathel und Prinz Schnudi /„ein lustiges Trauerspiel” 1764: színpadon 1765-ben/ valóban a francia klasszikus tragédia paródiája volt, csekélyszámú zenei betéttel /ezek stájer táncdallamokra íródtak/, dialógusai pedig alexandrinusban készültek. Ezt magyarra általában páros rímű tizenkettesben fordították. A pesti német társulat 1792/93-ban öt előadásban játszotta a művet, valószínűleg Girzik Xavér Ferenc német színész librettójára. Az átdolgozásra már a németeknél is feltehetően azért került sor, mert a francia klasszikus és klasszicista tragédiát, amely markánsan jellemezte Bécs színházi életét egy emberöltővel korábban, de Pest-Budáét soha, nem kultiválván, a

⁹⁹ Könyvtárában már 1810-ben megvolt egy hasonló című balett szövegekönyve: Deme i. m. 69.

¹⁰⁰ Az Analyticae-ben nagy elismeréssel emlegeti Kisfaludy Sándor Hunyady Jánosát /1816/, mint a „politikai-történeti” drámatípus reprezentatív hazai darabját: i.m. 916. Könyvtárában is megvolt, akár Virág Benedek Hunyadi Lászlója /1817/, vö. Deme i. m. 35. 63.

¹⁰¹ E passzusokat nagy gonddal ismertette Bartha Lászlóné: „Olyan színészeket óhajtok...”, It 1980:148-59.

¹⁰² A VI. és XIV. lapon.

¹⁰³ A kritika szövegét legutóbb Legány Dezső közölte: A magyar zene krónikája, Bp. 1962. 128-9.

¹⁰⁴ Sulzernél is hasonló véleményt talált a merev francia tragédia-szabályok ellen, amelyek állandó szónoklásra kényszerítik a színészt. Át is vette az Analyticae-be: 987-8.

paródia-szándék elhalványult, ám ugyanakkor nagy szükségük volt énekesjátékokra, éppen a kezdődő magyar hivatásos színészet versenye miatt. A színlapon csak szignóval jelzett, és nem Hafner, hanem Girzik nyomán dolgozott magyar fordító, Szalkay Antal – amint azt a magyar bemutató színlapja róla híreli – elsősorban Aloys Blumauer Travesztált Aeneisének átültetésével szerzett hírnevet magának. „Tellyes e munkája-is poétai szépségekkel, elmés gondolatokkal, tréfás alkalmaztatásokkal, melyekre nézve tsak nem Originálnak lehetne tartani.” – szól a kétnyelvű színlap további ajánlása.¹⁰⁵ Verseghy Szalkayt feltehetően ennek hatására nevezi maga is kritikájában „szerző úrnak” és eddigi tevékenységének ismeretében, valamint a nyomtatásban is megjelent librettó végig verses és páros rímű tizenkettesben fordított szövege láttán-hallatán joggal és jóhiszeműen gondolt paródiára. /A parodizáló hajlam Verseghytől sem volt idegen./ Noha a „tréfás alkalmaztatások” – a magyar színészetre tett szövegutaláson kívül – elsősorban az elveszett zenei anyag utalásain mérhetők le: két siratója mellett a „magyar nótára”, illetve a „friss magyar nótára” megjelölés verbunkost sejtet. Minthogy azonban klasszikus tragédia, sőt egyáltalán verses dráma vagy énekesjátéknak ismerte meg és fogadta el.¹⁰⁶ A V. F. szignóval jegyzett kritika egyben újabb énekesjátékot is ajánlott a műsorra, a költő saját /és névtelenül már megjelent/ fordítását, A formenterai remetét.

Verseghy személyében tehát 1793-ra adva volt egy olyan kritikus és műfordító, aki egyedülálló képzettséggel és érzékenységgel rendelkezett a prozódia és a színpadi beszéd kérdései iránt. A továbbiakban azonban Verseghy kényszerű megszakítása pályája és a magyar vándorszínészet alakulása – e területen is – elkanyarodott egymástól. Az Analyticae e passzusai – Sulzer nyomán – az 1780-as évek német színészetének gyakorlatára utalnak: „A hallgató a megértett szavakban nem veszi észre másként az egy és oszthatatlan mondatot, mint ha azok a tempó segítségével szigorúan összekapcsolódnak és semmi sem választja szét őket, úgy illeszkednek egymáshoz, mint egy lánc szemei, közülük mindegyikre a következő láncszem várakozik, míg végül egy sajátos tónus jelzi a beszéd végét, és a hallottak csendes átgondolására szünetet iktat be.” /A színpadi szöveg legnagyobb egységei, a felvonások elhatárolása – mint láttuk – ugyanezt a célt szolgálta./ Ugyanakkor utal a színpadi ejtés modorosságának, romlásának lehetőségére is: „Mesterkélt nyújtás nélkül, sőt a gépies éneklés minőségének tökéletesítése nélkül lehetetlen, hogy a világos beszéd eme része megfelelően kibontakozzék. Aki pedig a zene alapján rájött arra, hogy hogyan érzik a művészethez nem értők, milyen tónusok összehangolásából alakul ki a taktus, és milyen taktusokból támad a melódia ritmusa: az könnyen megérti azt is, mi módon marad meg teljes beszédként a hallgatóban a szavak többsége egyetlen tónus hatására, bármilyen jelentésre utaló jelzés nélkül.”

A magyar színészet előadói stílusa azonban éppen a Verseghytől esztétikátlannak nevezett úton indult: „Valójában minden beszéd kellemes volta elvész, ha minden szótag és szó megkülönböztethetetlenül monoton lenne, és ha ezek ejtésében a hang magassága mélységgel, a nehézség könnyedséggel, a nyújtás rövidséggel, valami kellemes szabálynak megfelelően nem váltakozna.”¹⁰⁷ E korai korszakból egyetlen olyan forrást ismerünk, Vadnay Károly 1794. november 15-i levelét Kolozsvárról, amely az ottani színtársulat előadásait ebből a szempontból

¹⁰⁵ OSzK Színháztörténeti Tár, Színlapgyűjtemény. Hasonmásban kiadta Staud Géza: Az első magyar színtársulat színlapjai, Bp. 1960.

¹⁰⁶ A Pikkó herceg mintájára I. Ottó Rommel: Ein Jahrhundert Alt-Wiener Parodie, Wien-Leipzig 1930. Az énekesjáték metamorfózisa és részletes elemzése Pukánszky Kádár Jolánnál: Az első magyar énekesjáték..., Zenetudományi tanulmányok IX., szerk. Szabolcsi Bence és Bartha Dénes, Bp. 1961. 5-36.

¹⁰⁷ Verseghy i. m. 990-4.

jellemezte: „Legnagyobb hiba mind asszonyában, mind férfiában, egyet sem vevén ki, hogy magokat oly beszédre szoktatták, mint amilyennel élnek a gyermekek, mikor rigmust mondanak.” /Az országgyűlés alkalmából ott eljátszott klasszicista drámák, Metastasio-Cronegk- Wesselényi Miklós Codrusa és Péczeli József Voltaire-átültetése, a Tancred prózában készültek./ Az Analyticae megjelenésének évében, 1817-ben gr. Dessewffy József jellemezte Kazinczynak hasonló módon a Kassán játszó miskolci együttest, az idő tájt az ország legerősebb vándortársulatát. A színésznők „...nyifogók, nyáfogók. Szavok hangja nem természetes, és jóval túl megy azon garáditson, a melyre természetiképpen minden természeti tónnak is emelkedni kell a theátrumon. Ezen a természetlen hangon, minden hágás és esés nélkül változatlanul sebessen perdülő nyelvök forgása tehát duplán unalmas és kedvetlen egyformaságában.” Két év múlva, szinte szó szerint megismételte véleményét, azzal a különbséggel, hogy akkor már Dérynét sem vette ki közülük, mint 1817-ben.¹⁰⁸ Vadnay megjegyzése segít, hogy – a német színészet romlott szövegmintája mellett – hazai hagyományt is felmutassunk a „síró-éneklő” iskolának nevezett előadói stílus¹⁰⁹ keletkezésében: a skandalva ismereteket rögzítő oktatást, a legalsó foktól a kollégiumi deklamáció-képzésig. /Nemeskürty István egy megjegyzése szerint a stílus gyökerei még korábbra, a históriás énekek és széphistóriák XVI. századi előadói gyakorlatára nyúlnak vissza./ A magyar nyelv természetes időmértékének színpadi kizengetése azonban a következő generációra, az 1830-as évek kritikus- és színésznemzedékére, a romantika művészi forradalmára maradt.

¹⁰⁸ VADNAY és DESSEWFFY /1819-es/ levelének legutóbbi közlése: A vándorszínésztől a Nemzeti Színházig /Magyar Levelestár/, s.a.r. Kerényi Ferenc, Bp. 1987. 40. és 107. Az 1817-es Dessewffy-level: KazLev. XV: 194-5.

¹⁰⁹ A „síró-éneklő iskola” szakterminus második tagja ne tévesszen meg bennünket. Verseghy a beszéddallam változatosságát valóban az énekhez igyekezett közelíteni, vö. Analyticae 39. De – mint azt forrásaink bizonyíthatják Vadnay Károlytól Dessewffy Józsefen át az itt nem idézett Bajza József – a színpadi beszéd a gyakorlatban még a szövegértelemre és az interpunkcióra sem volt tekintettel, az éneklés tehát itt a beszéddallam öncélú és monoton rögzülésére vonatkozott.

Vargha Balázs: Rikóti Máttyás

Verseghy 1803. augusztus 28-án szabadult kilenc évig tartó fogságából. A következő évben már két jelentős szépirodalmi munkáját adta ki. Az egyik: Rikóti Máttyás, egy nyájas költemény, mellyel e híres magyar versszerzőnek pompás koszorúzása négy sorú rhytmusokban előadatik. A másik: Nagy nevezetű és nagy tekintetű Kolomposi Szarvas Gergely úrnak, mostoha ükömről kedves urambátyámnak víg élete és nevetséges vélekedései. /Első füzet 1804-ben, a második 1805-ben jelent meg/.

Ennek a két műnek sietős megjelentetése nem növelte írói megbecsülését, sőt végzetes hibának mutatkozott. Már a két cirkalmas cím alapján is sokan úgy ítélték, hogy ódon, provinciális irományok ezek, alantas ízlésű olvasók szórakoztatására. Feltűnő, hogy mindkét műnek nevetséges tökfilkó a főszereplője. Könnyű volt rásütni a szerzőre: ha két tökfilkót választott ki hőséne, akkor ő maga a harmadik.

Két kötetének megjelentetésekor már erősen készült egy komolyabb munkának, a Tiszta magyarságnak kiadására. /Ez 1805-ben jelent meg/ Ám szépirodalmi műveinek kiadásával máris kitette magát az előzetes bírálatnak nyelvi és helyesírási nézeteit illetően. Így eshetett meg, hogy Kazinczy már 1805 januárjában, a Verseghy Ferenc-Révai Miklós vitát megelőzve kimondta végleges ítéletét Rikóti Máttyásról és írójáról:

„Tele van grammatikai és ortográfiai heterodoxiával /≠téveszmével/. Én belőle még csak egy éneket (!) sem tudtam elolvasni.” (Levele Kis Jánoshoz).

Nem túloz itt Kazinczy a nemolvasás dolgában. Valóban hamar félredobhatta a könyvet, hiszen még azt sem volt érkezése megfigyelni, hogy nem énekeknek, hanem daloknak nevezi Verseghy a mű részeit. Nemcsak provinciális, nemcsak barbár írásmódú, hanem olvashatatlan is – mondja Kazinczy.

Bármennyire visszatetsző is ez a sommás, lesújtó kritika, ez a jól megcélzott ütés a Kazinczynak mindig keze ügyében tartott furkósbottal, egy pontban mégis igazat kell adnunk a kritikusnak: Rikóti Máttyás története valóban nehezen olvasható. Mégpedig első renden azért, mert nem páros, hanem négyes rímű tizenkettősökben van írva.

Gyöngyösi István híre-neve még akkoriban is hatalmas volt. Lelkes olvasói bámulták – egyéb kiválóságai mellett –, hogy minden strófában össze tudja hozni a négy rímelő szót. Ám a művelt irodalmi közízlés akkor már nem bravúrnak, hanem a szellemi tohonyaság csálhatatlan jelének tekintette az ilyesféle rímelést:

Örvendem Nagyságod friss egészségének,
mellyel ma megélte ünnepét nevének.
Kívánok minden jót becses személyének,
sok számos esztendőket kedves életének.

(Rikóti Máttyás, 53. l)

Parodizált kántori felköszöntő versezetként elfogadhatjuk ezt a négy sort. De hogy a hős minden megnyilatkozása, a vele társalkodók, vele vitatkozók minden

mondása, s azon fölül minden leírás is végig ugyanebben a kényelmes formában íródott /néhány dalbetét kivételével/, azt bizony nehéz elviselni. Ebben Kazinczynak van igaza.

Hősének költői sorsát összekötötte Verseghy ezzel a versformával, de a magáét nem. Négyes rímet sehol máshol nem találunk nála. Többi elbeszélő költeményét páros rímű tizenkettesekben írta, lírai verselése pedig tobzódott a hangsúlyos, időmértékes, rímes és rímtelen formákban. Nem hibázott tehát egész életművére kiterjedően ezzel a versforma-választással. Nem tett úgy, mint Batsányi János, aki a legszemélyesebb, legbensőbb érzéseit bízta rá erre az önmagát túlélte versformára. Ha viszont rászánt volna Kazinczy egy kis fáradságot, s végigolvassa a verset, vagy akár csak belelapozva rápillant a vers vége felé az eltérő tipográfiájú strófákra, esetleg éppen a kóta-mellékletre: őt is fölüdítették volna Mozart – Schikaneder Varázsfuvolájának megmagyarosított áriái, duettjei.

Tudjuk, hogy Csokonai már korábban fordított a Varázssípból: de elég összehasonlítani egyetlen versszakot – előbb Csokonai, aztán Verseghy fordításában –, hogy kimondhassuk a szentenciát: Verseghy mint énekversek fordítója magasan fölülmúlja Csokonait.

Csokonai:

A madarász vagyok én la,
Vígadok hejsza, hopszasza.
A madarászt minden határ,
S fia, apja esméri már.
Tudok a madárcsaláshoz,
Azért lehetek illy vidám,
Mert minden madár enyim ám.

Verseghy:

Madárfogásból élek én,
s örömmel végzem tisztemet.
Jól ösmer engem minden vén,
s a gyermek hordja híremet.
Tórt vetni, csalni jól tudok,
s nem rosszul fúvom sípomot:
azért a cifra tollasok
el nem kerülik markomot.

Rikóti Mátyás neve beszélő név. Arany is ezzel a szóval idézi fel a tanyasi temetési szertartás kántorát:

Félvállra csapta száját és rikolta,
Mint valamennyi mester Kálvin olta.

A szent rikoltás – úgy látszik – nincs felekezethez kötve. Mátyás azonban nem csupán kántor, hanem univerzális művész és ezermester. Eredeti alkotó tehetség félműveltségében is.

Orgonájának hangszíneit próbálgatva felfedezi a programzenét:

Így rajzolja börtben a földnek rengését,

húsvét vasárnapján a kőnek zörgését,
pünkösdkor a tüzes nyelvek szörcsögését,
s karácsony éjféلكor a szamár böngését.

Festőnek, szobrásznak is kiváló ez a kántor:

Járatos ő szintúgy a képrajzolásban,
egész kis boszorkány a képfaragásban,
párja talán nincs is a bábcsinálásban,
non plus ultra pedig a lópingálásban. (8. l.)

Színjászó kört vezet: kilenc parasztfiút beöltöztet görög vitéznek, s kilenc lánykát műzsának. Természetesen az előadás díszleteit s a gyerekek jelmezeit is ő maga tervezi és eszkábálja.

Magos tollbokréta lógott kalapjokon,
kócbúl vitézkötés mind a két vallókon,
hűvelyetlen szablya fábúl oldalokon,
s nagy papírostarsoly szablyamadzagjokon. (127. l.)

A templom falát, a kálvária stációit és az úr koporsót kifestette a ma naiv művészeknek nevezett dilettánsok módján:

... feketében írván a zsidó bírókot,
magyar köntösökben az írástudókot,
kábátokban pedig a pogány kínzókot.

Legpompásabb, de végzetterhes alkotása egy bábos Betlehem:

Betlehemünk szintúgy az ő faragása,
mellyben szépen látszik a bőcső ringása,
sok vidám kecskének furcsa főmozgása,
s egy egész csordának szájtátogatása.

Ez a karácsonyi bábjáték nem Versegly kitalációja. A 17-18. század szerzetesei, különösen a jezsuiták nagy sikerrel alkalmaztak látványos bábtrükköket. Olvashatunk följegyzéseket dróton rángatott bábuk csodatételeiről, hasbeszélő szobrokról, s a híveket elámító egyéb látványosságokról. Hajlok arra a föltevésre, hogy a Szigeti veszedelem második énekének csodatétele: „Háromszor láttaték Zrínyinek feszülete, Hogy hozzá lehajolt...” – szintén egy Rikóti-szabású ezermester közreműködésével valósult meg.

De változnak az idők: elszáll a barokk szemfényvesztés divatja, megújul a lelkipásztori eszköztár. A bólogató kecskék és a marionett-Krisztusok lomtárba kerülnek. A hívek figyelmét a hitszónokok retorikai bravúrai és hitvédelmi érvei vonják magukra.

Rikóti végzete az új plébános személyében érkezett meg, aki áttekintve új állomáshelyének hitéletét és az egyházi felszerelések leltárát, arra a következtetésre jutott, hogy a kántor művészi munkássága lealacsonyítja a religiót. A tanácsbelieket arra kérte: ne adjanak többé alkalmat a kántornak művészi képességei fitogtatására. A tanácsbeliek ellene szóltak a plébánosnak:

Dicsérni kell inkább, úgymond, kántorunkot,

hogy így felcífrázta ingyen templomunkot,
Húven szolgálta ó eddig városunkot,
mindenkép ébresztvén ájtatosságunkot.

Ezzel kezdődnek meg azok a viták, csaták, amelyek azután a kántor nyilvános, látványos megszegényítésére vezetnek egy koszorúzási ünnepség keretében.

A pap és a kántor ellentéte egyik alapmotívuma az egyházi folklórnak. Emlegették hajdan az egyházi díjlevélnek ezt a pontját: tűzifa: papnak elegendő, kántornak a fele. Verseghy azonban fölébe emelkedik ennek a vulgáris hagyománynak. A cselekmény minden fordulatát, s a szereplők jellemzését gazdagon színezi.

A plébános láthatóan féltékeny az ezermester kántorra, akinek bábjai s egyéb alkotásai mélyebb hatást tehetnek a falusiakra, mint az ő hitszónoklatai. Ezt oda is vágja neki Rikóti:

Mit érthetne az Úr vagy a muzsikához,
vagy a poézisnak magyar ritmusához?
mit a stációknak lerajzolásához,
vagy egy Betlehemnek kifaragásához?

Tervet készít erre a plébános: hogyan kerekedhetne fölül ebben a kínossá válható versengésben. A kegyetlen akciót, Rikóti megleckéztetését egyházas és humánus érvekbe csomagolja:

Csúfot sem kell űzni a szentebb dolgokból:
mert ki orchestrákat csinál templomokból,
carrikaturákat szent rajzolatokból,
avvagy operákat egyházi dalokból,

okot ad a rossznak a csúfolódásra...

/Szinte már kálvinista puritánus érvelésbe hajszolja bele a plébánost a nagy elfogultsága Rikóti ellen./

Én tehát Mátyásnak koszorúzására
úgy nézek, mint végső bolondítására,
mellyből sok rossz forrhat valamint magára,
úgy szegény házának jövőendő sorsára,

hogyha ki nem valljuk a játék végével,
hogy csak tréfát űztünk poéta fejével. (147. l.)

Verseghy itt már mérlegel, hogy egyensúlyba hozhassa az olvasó Rikóti iránti rokonszenvét az elbeszélő költemény szereplőinek jó heccet remélő szervezkedésével.

A kántort egy helyen zavarba akarja hozni a kapitány, akit költőként tisztel a társaság. A görög bölcselőkről kezdi faggatni Rikótit ez a fölényeskedő ifjú.

Rikóti ezekre vállait vonítja,
fejét már amarra, már erre hagyítja,
ajakit nyelvével beszédre simítja,
bajusszát öklével kétfelé taszítja,

s végre egyet köpvén: „soha életemben
görögnek én, úgymond, sem mesterségemben
nem hittem, sem pedig kereskedésemben.
Öt görög, öt török tíz pogány szememben.” (92. l.)

Bár a sercintés nagy illetlenség kifinomult körökben, Rikóti győzedelmeskedik rátermett válaszával.

Nemcsak a fennkölt, komoly irodalomnak, a provincializmusnak is megvannak a világirodalmi kapcsolatai. A bugrisság nemzetköziségébe szépen beleillik a Kolomposi Szarvas Gergely, amelynek közvetlen időrendi és műfaji előzménye Gaal György füzetes kiadványa: „A tudós palóc avagy Furkát Tamásnak Mónosbélbe lakó sógor urához írt levelei”, ennek pedig az osztrák Eipeldauer Briefen, amelyet magyarra téve tisztelhetnénk meg: Egy tökfajú tiroli levelei vagy: Mucsai levelek. De akár Angliába is átpillanthatunk, ahol Laurence Sterne hét éven át írta és adta ki csevegéseit Tristram Shandy úr élete és gondolatai címmel. Kazinczy ismerte Sterne-t, fordította másik híres művét, az Érzelmes utazást, de eszébe sem jutott volna, hogy kapcsolatot keressen Verseggy és Sterne között.

Még szorosabb és előkelőbb világirodalmi családfával dicsekedhetik a Rikóti Mátyás, hiszen műfaját tekintve klasszicizáló vígeposz, s leginkább Boileau Pulpitusával rokon.

Miről is szól ez a „furcsa epopea”? Csokonai szinopszisát idézem: „...egy régi kántori pulpitudat a prépost feltetvén a kórusba, azt a kántor levetteti: melly miatt a két lelki atya öszveháborodván, miattok az egész káptalan és a szent kápolnának minden papjai, tisztei és szolgálja két részre hasonlanak: és iszonyú, de nevetséges csatát indítanak, kivált nagy, de ízetlen könyvekkel. Teljes ez a munka festésekkel, költeményekkel, poétái virágokkal, sóval és ecettel.”

Ami a sőt és ecetet, a poétai fűszerezést illeti: Boileau Pulpitusának lábjegyzetei jól el vannak sózva személyeskedő aktuális, tehát nekünk már semmit nem mondó célzásokkal. Maga a vers azonban bágyatag. A cselekmény csúcsán, a két tábor összecsapásakor mindössze annyit látunk, hogy a prépost áldásra emeli kezét, mire minden ellenfele meghunyászkodik. S máris visszavonulássá, sőt fejvesztett meneküléssé bomlik a csatarend.

Áldását elkezdi osztani azokra
A mellé két rendben állott útasokra:
Tudván, hogy akármelly ellenségnek árja
Ha ezt észbe veszi, őtet bé nem várja.
Sőt látja, a köznép kiáltja már ennek
A pártos tábornak: Térdre hitetlenek!
A kántor, ki látja messzéről ezeket
A mindjárt ráütő sebes szélvészeket,
Megijedett szívét hiába biztatja,
Hökkent bátorságát hasztalan nógatja,
Eltűn kevélysége, csak maga marada,
Reszket, enged, s végre ő is hátat ada.

(Kovács Ferenc fordítása, 1789)

Mi tagadás, Verseggy Rikótiya mozgalmasságban, képzelő erőben fölülmúlja a világnagyságnak, az esztétika atyamesterének, Boileaunak versét.

A vígeposzok egyik sztereotípiája, hogy összevesznek ketten valami csekélységen. Szócsatájukból ellenségeskedés, pártoskodás, hadi készülődés, végül csata támad. A konfliktust egy hangsúlyozottan semmit érő hitványság, a vígeposz címét adó tárgy pattantja ki mindjárt a vers elején.

Boileaunál a pulpitus ez, Popénál egy haj fűrt, Tassoninál egy vödör.

Ez az obligát kezdőmotívum a két klasszikus eposzra, az Iliászra és az Aeneisre utal. Mert lám, ezekben Trója várának birtoklásáért csaptak össze újra meg újra a háborúzó felek. A vígeposzban viszont nevétségesen értéktelen a tét. Ezzel gúnyolják a szerzők a perlekedésre, csatázásra mindig kész emberi természetet.

Gondoljuk meg viszont: a trójai gyilkos háborút is csekélység lobbantotta föl: egy alma. Érisz almája. Igaz, hogy három világszépe versengett érte, de hát megér-e egy szépségkirálynő-választás annyi pusztítást, annyi emberéletet?

Csokonai Dorottyája és Verseghy Rikótiya ugyanabban az évben jelent meg. Lehet, hogy egyidőben is íródott a kettő: a Dorottya Somogyban, a Rikóti Brűnnben /1798– 1799-ben./ Bizonyos, hogy egymás készülő művéről nem tudtak, így nem befolyásolta őket a másikkal az elgondolása.

Csokonai is a vígeposzi hagyományt követi az ellenségeskedés tárgyának, annak a bizonyos semmiségnek megválasztásában. De azért a farsangi matrikula mégsem hajfűrt vagy vödör. Szervesebben beleépül a csatározásba, mert csak a matrikulából lehet megtudni a dámák életkorát.. Márpedig ez bizalmas, sőt főbenjáró adat. /Matrikula, mint látni fogjuk, Verseghynél is van!/

Verseghy lemond a csatáról, egy kis bodzapisztolyos locsolkodástól eltekintve. Nála minden előkészület a poétai koszorúzáshoz fut ki, ami Voltaire párizsi, 1788-as ünneplésének travesztiája. A tárgy: itt maga a koszorú, amelyet végül Rikóti fejébe nyomnak. Magában semmiség, jelképnek becses, de ellenjelképnek megszégyenítő.

A plébános tervét egy-két szóra magáévá teszi az úri társaság minden tagja, sőt ők maguk tódítják, cifrázzák, szerepet kérnek a gúnyünnepség előkészítésében.

Az egész cselekmény az egység klasszikus törvénye alapján egyetlen nap alatt zajlik le: ez a nevezetes időpont pedig Szent István király napja.

Rikóti kezdi meg az ünnepeket egy templomi orgonafantázia eljátszásával, amely „Szent István vitáját” /értsd: csatáját/ kívánta ábrázolni:

Képzi legelőször ennek trombitáit
mikor harcra híjjá Kupának csordáit:
azután meg ennek sípoló szolgálait,
amint tárogatják pártütő nótáit.

Már az agyúkat is bőven pattogtatja,
mellyeknek zúgását fagottal mutatja,
s közben a puskákat azzal ropogtatja,
hogy a hangkulcsokat újhegygel fartatja.

Nyögni kezd ezután a féltónusokkal,

mint akik küzködvén kemény halálokkal,
s a balsorst vádolván hörgő panaszokkal,
megtöltik az eget foháskodásokkal. (62. l.)

A zenében ábrázolt cselekményt énekszóban fejtegeti Rikóti, hiszen:

Nem is érte volna senki fel eszével,
mit akart rajzolni sípos eszközével? (63. l.)

A misét és vele a templomi műsort bezáró verbunkos dallam úgy meghleti a félnótás obsitost, Katona Jóskát(!), hogy az oltár előtt táncrea perdül.

Ez az élet! úgymond hangos kurjantással,
felteszi csákóját kába mosolygással,
s megvegyítvén táncát egynéhány ugrással,
sarkantyúját veri módos tapsolással. (65. l.)

A táncos obsitost nagy nehezen kibotozzák a templomból, de a kínos, sőt veszélyes közjátékért is Rikótit teszik felelőssé.

Neki még egy elszámolni valója akad a mise után. Egy öreg paraszt – egy „sült realista” – szóvá teszi, hogy puska-és ágyúlövéseket utánczott zeneszámán az orgonista, holott Szent István korában még nem ismertek ilyen hadi eszközöket. Amit Rikóti erre a kifogásra felel, az már úgy hangzik, mintha az eljövendő magyar romantika előzetes mentsége kívánna lenni. Rikóti válaszul adott széptani axiómája így szól:

... a fő mesterség az a poétában,
hogy sok szép költemény legyen munkájában. (67. l.)

Ahogy a megszépítést kifejti Rikóti, abból az is kitűnik, hogy Verseghy keményen kutatta egykor a vallások őstörténetét.

Így ha olly mennyegzőt rajzol le könyvében,
melly Almusnak (Álmosnak) történt pogány üdében,
mikor még az erkölcs nyögven bölcsőjében,
vadság uralkodott nemzetünk színében:

rossz volna kitenni a tar igazságot,
s a mezőn tartani a nász mulatságot...

Kastélyt épít tehát szép menyasszonyának,
tükörrel megrakván falát szobájának
s idegyűjti színét atyafiságának...

Az Auróra és a többi almanach metszeteire ismerünk rá, amelyek a hét vezért díszmagyarba öltöztették. Egészen a 20. század elejéig, Zempléni Árpád Turáni daláig az volt a közfelfogás, hogy illetlenség volna őseinket olyan híven ábrázolni, ahogy a régészet és az összehasonlító néprajz eredményei alapján már lehetséges lett volna. Az eklektikus pesti épületek magyar vitézei még mindig Rikóti Mátyás esztétikáját követték öltözetükkel.

A templomi verbunkos-tánc olyannyira lezárja az események addigi sorát, hogy Verseghy bajosan tudja a masinát újra mozgásba hozni, s még hét dal erejéig működésben tartani.

Rikótira újabb megaláztatások várnak. Beöltözteti őt az egyik hölgy arkangyal-jelmezbe, hogy István napi felköszöntőt mondjon. Verseghy megfigyelő és megjelenítő képességét dicséri az a versszak, amely a kántor gesztikulációját rajzolja szavalás közben:

Ő hát homlokához érintvén baljával
s complementomokat rugdosván lábával
ezeket óraija harsogó szavával,
csípőiről gesztust lökdösvén karjával. (81. l.)

Elérkezvén a litánia ideje, Rikóti azonmód, angyal-öltözetben fut a templomba, hogy szolgálatát letudja. Majd föllép a legények és lányok színielőadásán Mars istent alakítva, még mindig arkangyal jelmezben. Szerencsésen hasra is esik. A vers itt már kezd teljesen szétoldódni. Bűnügyi ponyvahistóriákat mesélnek el egy bizonyos Kajcsiné viselt dolgairól. Szót kap a kapitány, aki – Rikótival ellentétben – igazi(!) költő, s ezért joga van ahhoz, hogy hosszú, bölcs, de a cselekményhez kevésbé illeszkedő poétikai leckét mondjon föl a hangfestés versbeli jogosultságáról. Ugyancsak ő rögtönöz szószaporító tervet arról, hogy majd egy év múlva milyen múzsatelepet rendez be Rikóti számára. Mindezt akkor, amikor a kántornak sokszorosan megígért koszorúzásában szeretnénk már végre gyönyörködni. De előbb részleteket énekelnek a Varázsfuvalából. De előbb rengeteg strófa hosszat leíródik Minerva palástjának rengeteg hímzett jelenete Akhilleusz pajzsának travesztiájaképpen.

Végre, a tizenkettedik dalban nyakába vetik Rikótinak azt a mennyei palástot, arcát „misztikus lárvába” rejtik, fejét megbabérkoszorúzzák, hátát megveregetik a poéták matrikulájával (!), s ilyen magasztalásokat halmozva hódolnak neki:

Most már oszlopa vagy a Múzsországoknak,
klasszikus kútfeje minden tudósságnak,
hajnali csillagja a poétaságnak,
világító napja széles e világnak. (181. l.)

Honnan ismerős ez a csúfságos ünneplés? Máté evangéliumából:

„Akkor a tisztartónak vitézei,, mikor Jézust kivitték volna a palotába, őhöz gyűjték az egész sereget. És mikor levetkőztették volna őtet, adának őreá veres palástot. És tövisből csinált koronát tőnek az ő fejébe, és nádszálat az ő jobb kezébe, és térdet hajtván ölölte, csúfolják vala őtet, ezt mondván: Egészséggel, Zsidóknak királyok!”

A passióra emlékeztető megdicsőítő megaláztatást fergeteges magyar táncjelenet követi, amelynek kétségtelen hőse Rikóti Mátyás – még mindig babérkoszorús fejjel.

... a házigazdának parancsolatjára
rákezd a muzsika egy magyar nótára,
s Rikóti lerakván a kis asztalkára
tudós slafrokjával misztikus lárváját,
meginti fennszóval muzsikus bandáját,
hogy neki frissebben pörgesse nótáját,
s elkezd nagy tűzzel fárasztó munkáját.

A gazdasszony látván betyár heveességét

odakanyarítja neki feleségét,
s mint mikor a kánya nem győzvén éhségét
nyíl gyanánt meglepi a csibék községét,

úgy rohan nejének Mátyás nagy lármával,
s jól termett derekát átkapván jobbával
úgy kezdi forgatni mind a két karjával,
hogy csak allig éri a földet lábával.

Aztán szabadon eresztvén szárnyára
a taktust csapdossa már sarkantyújára,
már meg tenyerére vagy csizmaszárára,
s édesen mosolyog táncoló társára.

Ez pedig módosan futtatván lábait
csípőre tűzi negédes karjait,
vagy Mátyásnak hallván tenyércsapásait
helyben megújítja sebes forgásait.

Ilyenkor Rikóti nekirugaszkodik,
terjesztett karjával belékapaszkodik.
De ez hóna alatt meg ellopódkodik,
s magányos táncára visszafutamodik.

Végtére csakugyan ölbe szoríthatja,
nyájas bosszúságbúi szörnyen megforgatja,
s már a levegőbe felkanyarítja,
már meg maga előtt fogva táncoltatja. (184-185. l.)

Bocsánatot kell kérnem Verseghy megbántott szellemétől, amiért Rikótiját nehezen olvashatónak mondtam az imént. Ennek a hiteles, érzékeny, lelkes, magyar táncbrázolásnak Arany Jánosig nem találni párját.

Kaposvári Gyula: Adalék Verseghy nemzetközi nyelvészeti kapcsolataihoz

Úgy érzem magam, mint aratás után a tarlón járó, a tallózó. Elöttem nagyhírű nyelvészek, irodalmárok betakarították a termést, nekem már csak az marad, hogy az itt-ott található kalászokat felszedjem.

Előadásom címeként talán helyesebb volna a „Verseghy Ferenc kapcsolatai finn nyelvészekkel”-t használnom. Kitűnik ez abból a faksimile kiadványból, amely mondanivalóm illusztrálására szolgál: „Verseghy Ferenc levele Porthan finn nyelvészprofesszornak 1794-ből.”¹¹⁰

A hasonmás kiadás Verseghy jól olvasható gyöngybetűivel két évszázad távolából szinte a költő-nyelvtudóst is idevarázsolja, ebbe a városba, melyről így emlékezett:

„Én kül Szolnoknak sükeres térségeit áldom,
hol remegő szemeimbe az első
napragyogás ötlött...”

S ha Verseghy szülővárosát említettem, engedjenek meg egy rövid kitérőt. Várostörténeti kutatásaim során ugyanis egy olyan újabb adatra bukkantam Verseghy édesapjával kapcsolatban, amelyet itt, a Verseghy tudományos ülészen megemlíteni szükségesnek tartok.

A szolnoki Ferences Rendház Historia Domusában 1748. november 7-éről az olvasható, hogy Versegi János úr, varsányi tisztartó a szolnoki rendháznak ajándékozott egy ezüst kelyhet ezüst tálkával, egy miseruhát színes hímzéssel, ezüst rojttal, egy kehelytakarót hasonlóképpen ezüst rojttal...¹¹¹

Fontos ez az adat, mert azt igazolja, hogy Verseghy édesapja Szolnokra költözése előtt a varsányi uradalomban, az egykori Rákóczi-birtokon volt a gazdasági ügyek intézője, de a vagyoni helyzetéről is tanúskodik: a rendháznak ajándékozott egyházi felszerelések ugyanis nem kevés pénzbe kerülhettek. S ha ehhez még hozzáteszem azt is, amiről a legutóbbi Verseghy tudományos ülészen számoltam be, hogy tudniillik: „Verseghy János itt a városháza közelében 1749-ben egy kis kápolnát is építtetett Szt. Rókus tiszteletére”¹¹², a két adat biztos támpontot nyújt a Verseghy-család vagyoni hátteréhez.

¹¹⁰ Verseghy Ferenc levele Porthan finn nyelvész professzornak 1794-ből. – „Az anyanyelv hete országos megnyitója és a Verseghy Tudományos Ülészak alkalmából hasonmás kiadásban megjelentette a Damjanich Múzeum és a Verseghy Könyvtár.” Szerkesztette és a bevezetőt írta Kaposvári Gyula. Készült a Damjanich Múzeum sokszorosító gépén 340 példányban. F. k.: Tóth László megyei múzeumigazgató

¹¹¹ Historia Domus Venerabilis Conventus Szolnokiensis. Ab anno 1731. I. – A Damjanich Múzeum kéziratárában. Anno 1748. „Eodem Anno et Die 7-9 bris Perillustris Dominus Provisor Varsániensis Joannes Verseghényi /sic!/ Mediorum Sui Genitoris Residentiae Szolnokiensis... Commiseratione motus donavit Unum Calicem Argenteum, cum Patina Argentea. Casulam Serveam Mixti coloris, cum Fimbrys Argentis, Bursam quoque cum Velo, et Pala pariter argenteis Fimbrys circum datam, ad insinationem ejus sunt absoluta 100 Sacra” – itt a beírás megszakad.

¹¹² Kaposvári Gyula: Újabb adatok Verseghy Ferenc és szüleinek szolnoki éveire. „In memoriam Verseghy Ferenc” 2 címen az 1982. dec. 3-án Szolnokon tartott tud. ülészak anyagából megjelent kiadvány 58-67. oldalán jelent meg. Szolnok, 1983.

Visszatérve Verseggy levelére, amelynek címzettje H.G. Porthan /1739-1804/, a turkui egyetem könyvtárosa, a finn-magyar nyelvrokonság és a finnugor nyelvek tudósa, beláthatunk Verseggy munkamódszerébe is, ahogyan lúdtollal rója a sorokat az árkus papírra, melynek mérete 12 x 38,5 cm és az első oldalra 82 sor fért rá. Érdekes megfigyelni, hogy minden lap alján a jobb sarokban órszavakat használ, amellyel a következő oldal legfelső sora kezdődik. De megfigyelhető az is, hogy emellett a 2-től a 7. oldalig oldalszámozással is él /pag. 1., 2. stb./.

Verseggy leveléből emeljük ki azt a részt /1. oldal 4-5. bekezdés/, amelyben nyelvészeti munkásságáról ír: „... Már a negyedik év telik el azóta, hogy a magyar nyelv szerkezetét kutatom azzal a céllal, hogy az így összegyűlt kutatási anyagokból összeállíthassam annak etimológiai-filológiai szótárát és végül grammatikáját. Annak a hosszú ideje tartó munkának az eredményei, amellyel a magyar szavak analógiáját, etimológiáját, hangrendjét gondosan megvizsgáltam, már olyanok, hogy azokból minden nehézség nélkül kihámozhatók ennek a nyelvnek azon általános sajátosságai, amelyeket nyilvánvalóan elsősorban kell ismernie annak, aki a magyar nyelvet valamelyik másikkal össze akarja hasonlítani.

Ahhoz tehát, hogy a finn és a magyar nyelv között meglévő azonosság, vagy hasonlóság foka a tudományos világ előtt kellően ismeretessé váljék, úgy látszik, semmi más nincs hátra, mint hogy Te, aki a finn nyelv tanulmányozásában fáradozol, megengedd, hogy munkám ebben a tárgyban a tiedhez kapcsolódjak...” A fordítást köszönöm az itt jelen lévő Győri Gyulának, aki a levelet a kiadatlan Verseggy kéziratok újabb kötetéhez készíti elő.¹¹³

Verseggy ebben a vallomásában nyelvészeti, szótárírói tevékenységével kapcsolatban megerősíti azt, amit a Verseggy szakirodalom is hirdet. Verseggyt mint a magyar felvilágosodás érdemes harcosát nagyban lelkesítette az 1790-91. évi pozsonyi országgyűlésnek a magyar nyelv érdekében hozott rendelkezése, erre mutat „A magyar hazának anyai szózatja” 1790-ből¹¹⁴, amelyben a nemességhez ilyen gondolatokat fogalmaz meg: „A törvény fejedelmi tehát s nem rabjai vagytok, s jobbító kezetek nem köti hátra bilincs...”

Vagy:

„A tudományoknak bő kéz kell, s elmeszabadság:
E kettő nélkül, sínlenek a nagy eszek.”

Az „Emlékeztető oszlop” című költeményében¹¹⁵ pedig azon követek nevét örökíti meg, „akik szívre vevék a haza-nyelvnek ügyét.” S hogy mennyire foglalkoztatják Verseggyt a nyelvtudomány kérdései, mutatja az 1793-ban kiadott Proludiuma¹¹⁶, amelyben nyelvtudományi elveit fogalmazza meg, tárgyalván a helyesírás, a nyelvhasználat és a nyelvjárások kérdéseit.

Ezeknek fő gondolatai szerepelnek Verseggy levelében, éppen ezért szóljunk ezekről, mielőtt a levél megírásának körülményeiről és a levél xeroxmásolatának Szolnokra, a Damjanich Múzeumba kerüléséről beszélünk.

¹¹³ Megjelenés alatt a „Verseggy Ferenc kiadatlan írásai” III. kötetében. Kiadja a Verseggy könyvtár, Szolnok.

¹¹⁴ A MAGYAR HAZÁNAK ANYAI SZÓZATJA /az ország napjára készülő magyarokhoz/ 1790 című önálló kiadás.

¹¹⁵ EMLÉKEZTETŐ OSZLOP /azoknak a hazafiaknak tiszteletére, akik az ország előtt júniusnak 11 és 12. napjain a hazanyelvnek bévétele mellett szólottnak címen önálló kiadásban megjelent költemény.

¹¹⁶ Francisci Versegi... Proludium in Institutiones Linguae Hungaricae ad Systema Adelungienum, genium item linguarum orientalium, ac dialectum tibiscanum et transylvanum exactas. Pestini,... 1793.

Az I. fejezetben a magyar betűkről ír.

Verseghy 39 tagolt hangot említ, /ebben van a zárt e is, ami ma csak nyelvjárásokban használatos/. A magyar helyesírás szabályai újabb kiadása szerint a hangok száma 40, ebből 14 a magánhangzó /Verseghynél a zárt e a 15./, és 26 a mássalhangzó /ebből kettőt, a dz-t és a dzs-t Verseghy nem említi. /Verseghy latin, német, francia és olasz¹¹⁷ szavakkal mutatja be a magyarhoz hasonlóan ejtett magánhangzókat /a, mint a német acht, az á, mint a latin amor szóban, az ö hangot a francia oeillet és soeur szavakkal igyekszik megvilágítani. Ezt látjuk az ü hang esetében a francia but szóban is./

A mássalhangzók közül a j-t a latin iambus, a c-t a latin civitas vagy cervus, a cs-t az olasz c ejtésével magyarázza e vagy i előtt a cecita /vakság/ szóban. A gy ejtéséhez a francia diable-t hozza példának, az ly-nél pedig az olasz piglare vagy a francia fille szót. Érdeemes megfigyelni, hogy mássalhangzó kettőzésnél ccs-t ír, nem pedig cscs-t.

A II. fejezet: A magyar nyelv magánhangzóinak osztályairól és összhangjáról.

Felismeri, hogy van hangrend, felsorolja a mély magánhangzókat, amelyek ma is így használatosak. Helyesen mutat rá, hogy a toldalékok magánhangzó szerint illeszkednek, valamint arra, hogy a toldalékok többalakúak is lehetnek /természetes, hogy nem a mai szóhasználat szerinti toldalékok és illeszkedés szavakat használja./

A III. fejezet: A betűk osztályairól és nyomósító változásairól.

Verseghy itt az ajakhang, foghang, ínyhang és a gégehang /tüdőhangnak nevezi/ elnevezéseket használja, a többi besorolása ma már más.

Felismeri, hogy toldalékolásnál változások lehetnek a szótőben, továbbá helyesen használja felszólításnál a j ragot /jel/, pl. vet, vessen, vessél vagy vess. – Közbevetőleg a kalmár szó Verseghyben a svédországi Calmar nevű várost idézi. Ugyanezzel a magyarozattal él a brünni szótári jegyzeteiben is „Kalmár, latin mercator – amely szó nekem a svéd Calmar nevű várost juttatja eszembe.” /Bárczi: Szófsz. szerint közepfelnémet/-

Az alanyi és tárgyias igeragozás példáit ma is így írná bármely nyelvész. A nyelvjárási ejtésre vonatkozó megjegyzései ma is iránymutatók /dió helyett gyiő, leány helyett jány/.

Az adóssága, latinul debitum eius vagy suum adósságja helyett – általános gyakorlat, de hogy ezt régen nem használták általánosan, régiek könyveinek írásmódjával bizonyítja, megemlítve azt, hogy a gróf Ráday könyvtárában meglévő Gyöngyösi: Murányi Venus c. könyvét 1791-ben lemásoltatta magának.

A IV. fejezet: a képzők, és ragok osztályairól.

Verseghy a képzők és ragok többalakúságát részletezi, az idegen és származékszavakat is helyesen magyarázza. A függelékként csatolt szójegyzékben Verseghy az a hanggal kezdődő szótöveket példamondattal nem kíséri,

¹¹⁷ Vö. Deme Zoltán: Verseghy könyvtára. Bp. 1985. 44.p. Verseghy olasz nyelvtudásáról írja: „A nyelvet nagyon valószínű, hogy brünni fogsága idején kezdte tanulni...” Verseghy 1794-es levelében az olasz példaszavak viszont arra utalnak, hogy a nyelv alapelemei ismertek voltak Verseghy előtt már 1794-ben, tehát Brünnben csak tökéletesítette olasz tudását.

elegendőnek tartja a jelentés megadását latinul. Lássunk néhány példát: Abajdocz: Farrago promiscuus = kétszeres, vegyes takarmány. Az aj crena, ae, Kerbenyílás, rovátka, bevágás tőszóból eredezteti az ajak, ajtó szavakat is, ma az uráli korból származónak tartják. Verseghy az alacsony szót az al tőszóból /alá, alatt/ eredezteti, ma tudjuk, hogy az uráli korból származik. Az alom szó is az al tőszóval van kapcsolatban. Az alszik az al-ból eredeztethető /az ugor korból/. Az ap finnugor alapszóból magyarázható az apad, apaszt, apály.

A kiválasztott példák mutatják, hogy a szójegyzék alkalmas lehetett a finn-magyar nyelvek összehasonlításához.

* * *

Verseghy levelének rövid ismertetése után szólnunk kell arról is, mi készítette a Finnországba küldött levél megírására.

A bécsi Hírmondóban olvasott arról 1794-ben, hogy Dobrovzsky József szláv nyelvész svéd, finn- és oroszországi útjairól számolt be Prágában, elmondta: a Pétervárott szolgáló finn lányok beszédét hasonlónak érezte a magyarral, fel sorolja a kala = hal, a víz = vezi stb. szavakat, s mivel ő nem tudott magyarul, javasolta, hogy magyar nyelvész keresse a kapcsolatot Porthan turkui professzorral, a finn szótár készítőjével. Verseghy figyelmét megragadta ez a lehetőség a finn-magyar nyelvek kapcsolatának kutatására.

Jellemző az európai tudományos élet nyitottságára, hogy a humanista műveltségű Verseghy milyen közvetlen hangú levélben fordul Porthan professzorhoz, természetesen megkönnyítette ezt a közös nyelv, a latin.

Nagy kár, hogy Verseghyt 1794. dec. 10-ról 11-ére virradólag lefogják, s csak 1803. szept. 6-án érkezik haza a kilencedfél esztendeig tartó rabságából, Kufstein, Grác és a brünni Spielberg hírhedt várbörtönéből. S mire itthon valahogy megkezdte új életét, 1804-ben Porthan professzor már ősei földjében nyugodott.

A kettőjük közti levelezésről Császár Elemér, Verseghy monográfusa nem tud. Kapcsolatukról Pápay József ír 1922-ben¹¹⁸, hivatkozva Setälä: Lisiä... /Adalékok a finnugor nyelvhasználat/ c. tanulmányára. Szinnyei József pedig 1928-ban, a budapesti finnugor kongresszus évében megjelent „Finnek, észtek” c. tanulmánykötetében beszél: „A finn-magyar nyelvrokonságról”¹¹⁹, Setälä és Pápay József tanulmányaira hivatkozva. Verseghy most közreadott írásának Szolnokra kerülése voltaképpen Csekey István egyetemi tanár – egykor a Verseghy Gimnázium diákja, majd 1923-1931 között a tartui egyetem professzora – által Szolnok város polgármesterének küldött levelének köszönhető, amelyből megtudtam, hogy Verseghy levelét Helsinkiben, az Egyetemi Könyvtárban őrzik.¹²⁰

¹¹⁸ Pápay József: A magyar nyelvhasználat története. Bp. MTA, 1922. 6. és 20. oldal, idézi forrásként Setälä: Lisiä suomalais-ugrilaisen kielentutkivauksen historiaan. Helsingissä, 1892.

¹¹⁹ Finnek, észtek, a magyarok testvérmépei c. tanulmánykötet, írták: Bán Aladár, Csekey István, Faragó József... Solymossy Sándor... Szinnyei József...

¹²⁰ Dr. Csekey Istvánnak, a tartui egyetem tanárának „... kezdeményező érdeme és oroszlánrésze van a Finnugorok Budapesten megtartott kongresszusában /1928/ /Szolnoki Újság. 1931. jan. 1./ A szolnoki lap részletesen beszámol Csekey Istvánnak Szolnokon a Verseghy Irodalmi körben „Északi rokonaink között” címmel tartott székfoglaló előadásáról is, megemlítvén, hogy „Verseghy első volt, aki együttműködést keresett a finn tudományos élettel, s erre vonatkozó több mint százéves levelét a helsinki egyetemi könyvtárban meg is találta.” /Szolnoki Újság. 1930. jan. 20.1./ Az előadás „praktikus kiegészítéseként Telegdi Róth Márta finn és észk költők magyar fordítású verseiből adott elő. Telegdi Róth Márta előadói készsége, szavalni tudása ma már Szolnok város komoly értékei közé tartozik.” – olvasható a cikk befejezéséig. Dr. Csekey István székfoglaló szolnoki előadásáról beszámoló jelent

Levélben fordultam Henrik Grönrooshoz, a kézirtár vezetőjéhez kérve mikrofilmen vagy xeroxon a levél másolatát, de nem csak azt kaptam meg, hanem E.N. Setälä: Lisiä... című tanulmányának a kópiáját is /Soumi III: 5, 1892/, amelyben Verseghy levele először nyilvánosságra került Finnországban¹²¹. Ezúton köszönöm meg Henrik Grönroos úr szívességét, aki ezt a fontos dokumentumot Szolnokra, a Damjanich Múzeumba eljuttatta. Ezzel az is lehetővé vált, hogy Verseghynek ez – a finn-magyar nyelvészeti kapcsolatok kialakításában szinte úttörőnek szánt – levele hazai földön is napvilágot lásson, s nemcsak a szövegét illetően, hanem valóságúen visszaadva Verseghy eredeti kézírását.

meg Helsinkiben a Suomen Heimo folyóirat 1931. márciusi számában is. Ebből még azt is megtudhatjuk, hogy a Verseghy Irodalmi Kör műsorában szavalt finn és észti verseket Bán Aladár és Faragó József fordította. /Suomen Heimo 1931. évi 3. szám 62. old./

¹²¹ A Helsinkibe írt levelemre 1969. szept. 4-i keltezéssel jött meg a válasz a xerox másolatokkal együtt. „Referring to your of August 16th 1969 we inform you that the Franz Verseghy’s letter in question is in our manuscript collections. It belongs to a collection dealing with history of the Finnish language, where, among other things, there are also letters to Porthan written by Hungarian scientists, We enclose for you free of charge a xerox taken of the original Verseghy letter dated May 13th, 1794.

The Verseghy letter has been published in E.N. Setälä’s research: Additions to the history of the Finno-Ugric philological research /Suomi III: 5, 1892/. We have also taken copies of the points concerning Verseghy...

Sincerely yours, Henrik Grönroos Keeper of manuscript collections.”

A levél iktatószáma a Helsinkii Egyetemi Könyvtárban: No. 162/M/69.

Szurmay Ernő: Újabb adatok Verseggy szolnoki utóéletéhez

Az öt évvel ezelőtti tudományos ülésen részletesen szóltam annak a 120 esztendőnek Verseggyvel összefüggő szolnoki eseményeiről, amely 1862-től 1982-ig, a költő-tudós emlékének első megörökítési szándékától az akkori ülés időpontjáig ívelt.

Beszéltem a főgimnázium tanári karának szerepéről a Verseggy-kultusz ápolásában. Szó esett az önképzőkör, majd a vármegye törvényhatósági bizottságának erőfeszítéseiről, a Verseggy szobor felállítására irányuló nemes szándékáról. A két háború közötti időszak Verseggyvel kapcsolatos emlékeit sorolva megemlítettem, hogy 1922-től a főgimnázium felvette Verseggy nevét 1926-ban megalakult a Verseggy Irodalmi Kör, amelynek legjelentősebb tette a költő hamvainak 1931. november 8-i hazaszállíttatása, majd 1934. szeptember 30-án a Borberek Kovács Zoltán alkotta bronz mellszobor leleplezése volt. A kör tevékenységét szinte csak tételesen soroltam fel. Így is kirajzolódott a körnek a város közművelődésében vitt szerepe egészen az 1950-es megszűnésig.

A költő születésének 200. évfordulójára megjelent emlékkönyv volt az előfutára az 1972-ben és 1982-ben kiadott és Verseggy munkásságáról addig nem publikált tanulmányokat tartalmazó köteteknek, amelyeknek közvetlen folytatása lesz a most elhangzott előadások anyagát közreadó kötet.

Ugyancsak egy 1935. évi szolnoki kezdeményezés kiteljesedése lett a Verseggy Ferenc Megyei Könyvtár 1972-től máig tartó törekvése Verseggy latin nyelvű műveinek magyarul történő megszólaltatására ill. kiadatlan írásainak megjelentetésére.

Ennek legújabb bizonyítékát, a Káldi-féle bibliafordításról szóló értekezés magyar fordítását az ülés résztvevői éppen most kapták kézhez.

Jóllehet az 1982-ben megrajzolt s az imént röviden felvázolt képen aligha változtat, mégis kiteljesíti azt az első világháborút megelőző három évtized művelődéstörténetének kutatása közben felmerült néhány újabb adat.

A szolnoki Polgári Kaszinóban 1862. február 16-án felvetett és már akkor elfogadott idea Verseggy emlékének megörökítéséről az 1880. december 12-i választmányi ülésen öltött testet egy olyan határozat formájában, hogy Verseggy szülőházát emléktáblával jelölik meg, s arcképét megfestetik az olvasóterem számára. Már a megvalósulást is oly közelinek érezték a kaszinó tagjai, hogy a leleplezést a következő év tavaszára tervezték a meghívottak széles körének részvételével.¹²²

Ami az országos visszhangot illeti, valóban volt ilyen. A Családi Képes Lap is hírt adott arról, hogy Verseggy szülőhelyén mozgalom indult a szülőház emléktáblával történő megjelölésére. Ennek kapcsán felhívja a figyelmet egy Székesfehérvárott dr. Ompolyi Mátray Ernő által feltalált daloskönyvre, amelyben Verseggy egykori paptársának, Potyondi egyházi írónak keze írásával megtalálható a Marsziliai ének teljes szövege. A Jász-Nagykun-Szolnok c. helyi lap munkatársa dr. Ompolyi szívességéből hozzájutott a Marseillaise-fordítás szövegéhez, és azt a lap Tárca-

¹²² Jász-Nagykun-Szolnok 1880. 51. sz.

sorozatában közölte is. A szövegközléshez a maga gondolatait is hozzáfűzte a „Marseillaise Magyarja” c. cikkében. Arra hivatkozott, hogy a Marsziliai ének addigélő hiányzott Verseghy nyomtatásban megjelent munkáiból, s a versnek csak egyes szakaszait őrizte meg a közel százados emlékezet. „Az abszolutista kormány gondoskodott, hogy a jakobinus iratokkal együtt a gyűlölt Marseillaise lendületteljes magyar fordítása is elrejtessék a nyilvánosság s az „atyai gyámkodás” alatt tartott népek elől.”¹²³ Valóban, a verset hiába keressük a Toldy Ferenc által 1865-ben kiadott Verseghy-kötetben.

Verseghy emlékének kézzel fogható módon történő megörökítése ugyan továbbra is váratott magára, de a vele való törődés még nyelvészeti jellegű vita kialakulására is ösztönzést adott. A Jász-Nagykun-Szolnok 1894. évi 11. számához csatolt melléklet ugyanis felvetette egy Szolnokon létesítendő irodalmi társaság ügyét, amelynek a célja a nyelv csinosítása, művelése és a közönségre való közvetlen ráhatás lenne. A gondolatot előterjesztő „Magyar” álnév alatt rejtőző cikkíró, (Magyary Gyula) a kiejtés szerinti helyesírás mellett tört lándzsát, s ebben éppen Verseghyre hivatkozott, mondván: „Úgy érzem e város nagy szülöttének, Verseghy Ferencnek szelleme jár körülöttem.”¹²⁴

A lap következő, 12. száma már hozta is a választ. A „Spectator” nevet használó recenzens (dr. Somogyi Ignác) nem az irodalmi társaság létesítésének szükségességével szállt vitába, hanem a cikkíró helyesírási nézeteivel. A hivatkozás ismét Verseghy, csak most a másik oldalról. Miután Spectator kifejtette a fonetikus és az etimologikus helyesírás lényegét, a következőket írta: „Nem akarom itt Verseghy nyelvészeti munkásságát ismételni, de hogy az sok tévedéssel, önkényeskedéssel volt összekötve, bizonyítják nagy ellenfelének, Révai Miklósnak erős támadásai, végül is a helyesebb Révai-iskola győzelme és Verseghy emlékének feledésbe menése.”

A némileg elfogult cikkíró még egy oldalvágásnak szánt epés megjegyzést tett imigyen: „Utóbbira talán maga Szolnok városa szolgálhat legjobb például.”¹²⁵

A versújító Verseghyről értekező, méltán hírnevessé vált Négyessy László főgimnáziumi tanár 1891. évi távozása után a már említett „Magyar” álnév alatt publikáló Magyary Gyula tanító emelte fel újra a Verseghyre való emlékezés meglehetősen megviselt zászlaját. „Egy teljesítendő kötelesség” c. 1895-ben írt cikkében a millenniumra való eszmei készülődés ürügyén pizskálta meg a város honatyáinak szunnyadó lelkiismeretét azzal, hogy ezredéves múltunkat becsülnénk meg, ha legalább azokról emlékeznénk meg méltóképpen, „akik hozzánk legközelebb állottak, vagy akik közülünk emelkedtek ki.” Ezek közül ő az 1757-ben Szolnokon született Verseghyt ajánlotta „kinek irodalmunk iránti buzgalmát tanúsítják számos munkái...” „Ezen – oly hányt-vetett életű férfiú – írja – aki végre koldusnak való nyugdíjon tengődve végezte be munkás életét, méltó arra, hogy emlékének áldozzunk.” Ez az áldozat – javaslata szerint – mindössze szerény emléktábla lenne s talán még annyi, hogy a helyi főgimnázium önképzőköre vegye fel a költő nevét és halála évfordulóján emlékünnepelet tartson.¹²⁶

A cikkíró óhaja – már ami az önképzőkört illeti, – még az év őszén megvalósult annak a Balogh Péter tanárnak a jóvoltából, aki egy évvel később 500 vidéki tanár

¹²³ Jász-Nagykun-Szolnok 1881. 12. sz.

¹²⁴ Jász-Nagykun-Szolnok 1884. 11. sz.

¹²⁵ Jász-Nagykun-Szolnok 1884. 12. sz.

¹²⁶ Jász-Nagykun-Szolnok megyei Lapok 1895. 3.28 sz.

közül egyedül lett az Országos Közoktatási Tanács tagja.¹²⁷ Egy kicsit Szolnok város átszállóhely jellegét is példázza, hogy Négyessy után 1897-ben Balogh Pétert is Budapestre helyezték.¹²⁸ Néhány év múlva egyébként ugyanez lett a sorsa az őt pályakezdőként felváltó Nógrády Lászlónak, a későbbi neves írónak, irodalomtörténésznek és gyermekpszichológusnak is. Addig azonban – sok egyéb mellett magára vállalta a Verseggy hagyomány és emlékezet ápolását Szolnokon. Hogy mire vállalkozott, azt tényszerűen érzékelteti, hogy három évvel Magyary Gyula felhívása után mindössze 20 Ft 40 kr. állt rendelkezésére a szülőház emléktáblával történő megjelölésére. Nógrády a közvélemény felrázására – alig egy évvel Szolnokra érkezése után – részletes Verseggy ismertetést közölt az akkor már Jász-Nagykun-Szolnok megyei Lapok címet viselő helyi újságban.¹²⁹ Nógrády szorgoskodásának, ismeretterjesztő előadásának, az általa ösztönzött mozgalomnak köszönhetően a Verseggy-emlékre egy évvel később már az általa öröklött összegnek több, mint tízszerese, 242 Ft gyűlt össze.¹³⁰

Műkedvelő előadások sora igyekezett Verseggy nevével megnyitni a publikum pénztárcáját. Ezek között bizony olyan is akadt, amely többet ártott, mintsem használt az ügynek, így volt ez akkor is, amikor a szolnoki műkedvelő ifjúság Géczy István „Gyimesi vadvirág” c. népszínművét adta elő a Scheftsik-kerti színházban a Verseggy szobor javára. A felkészületlen együttes csaknem üres nézőtér előtt kísérletezett. A bevételből még a kiadás fedezetére sem jutott. Nem sokkal járt jobban a Cigány-t előadó együttes sem. Nógrády azonban még a 15 K-ás adományért is köszönetet mondott¹³¹, miként az iparos ifjak önképző egyletének is az általuk juttatott 10 K-ért.¹³²

Bizony a szoboralapra inkább cseppent, mintsem csurrant a pénz. Amikor azonban a közadakozási kedv alább hagyni látszott, Nógrády tovább ütötte a vasat, vezércikkeket írt: Emléket a két hősnek címmel. A Damjanich-szobor javára nekilendült mozgalomhoz igyekezett a lelkes fiatal tanár hozzákötni a Verseggy-szoboralap kátyúba jutott szekerét.¹³³ Pedig a szorgos műkedvelőkön, a főgimnázium tanulóin kívül olyan patrónusa is akadt az ügynek, mint Vértes József, a törökszentmiklósi születésű író és újságíró. Verseggy Ferencz emlékezete címmel írt tanulmányát „a minden nemes ügyért lelkesedő magyar ifjúságnak” ajánlotta. A Fuchs Manó szolnoki könyv- és műnyomdájában készült nyolcadrét formátumú könyvecskét 50 filléres áron terjesztették főleg a diákifjúság körében. A címlapon is olvasható volt, de a helyi újság is beharangozta, hogy a könyv árából befolyó tiszta jövedelem a Szolnokon felállítandó Verseggy-emléké lesz. Vértes egyébként ifjú éveit Szolnokon töltötte, ez is magyarázza kötődését a városhoz. Az értekezéshez Nógrády írt előszót. Annak a hitének adott kifejezést, hogy „az ifjúság meg fogja érteni a munka szerzőjének hívó szózatát és nem késik filléreivel hozzájárulni azon emlék felállításához, mely az irodalom lelkes munkását, annak jeleltenül porladó hamvait, elfeledett emlékét méltán megilleti.”¹³⁴

A két fiatal, lelkes irodalmár törekvésének megvolt a maga eredménye. Erre utal az a tény, hogy 1902 tavaszán az adományokból, a műkedvelő előadások bevételéből, a tanulók gyűjtéséből s főleg Vértesi könyvének bevételéből már 772 K gyűlt össze

¹²⁷ Jász-Nagykun-Szolnok megyei Lapok 1896. 94. sz.

¹²⁸ Jász-Nagykun-Szolnok megyei Lapok 1897. 71. sz.

¹²⁹ Jász-Nagykun-Szolnok megyei Lapok 1898. 95. sz.

¹³⁰ Jász-Nagykun-Szolnok megyei Lapok 1899. 52. sz.

¹³¹ Jász-Nagykun-Szolnok megyei Lapok 1901. 62. sz.

¹³² Jász-Nagykun-Szolnok megyei Lapok 1902. 3. sz.

¹³³ Jász-Nagykun-Szolnok megyei Lapok 1901. 31. sz.

¹³⁴ Vértes József: Verseggy emlékezete. Szolnok. 1901. Fuchs Ny.

a Mezőgazdasági Takarékpénztárban a Verseggy-szobor javára megnyitott számlán.¹³⁵

Ma már nehéz eldönteni, hogy Nógrády lelkes buzgólkodásának volt-e köszönhető, vagy egyszerűen a „Gutta cavat lapidem non vi, sed saepe cadendo” elve érvényesült, de tény, hogy végre a hivatal is megmozdult. Amint erre „Verseggy Ferenc szolnoki utóélete” c. írásomban annak idején már utaltam, a vármegyei törvényhatósági bizottság javaslatára 200 K. letétbe helyezése mellett megyei gyűjtés indult a Verseggy-szobor céljára.

Amikor pedig a Budapesti Hírlap hírül adta, hogy a Tiszavölgyi Társulat Vásárhelyi Pálnak szobrot kíván emeltetni valamelyik tiszavölgyi városban, s erre a célra 10.000 K-t szavazott meg és Csongrád meg Hódmezővásárhely már el is indította a maga mozgalmát a szoborállítás jogának megszerzésére, Nógrády tüstént jelentkezett Szobor a nagy tiszai mérnöknek c. cikkével. Ebben sürgette, hogy Szolnok is tegyen valamit, hogy Damjanich és Verseggy szobra mellé Vásárhelyié is ide kerüljön. „Verseggy az első – írja -. Ő az életre ébredő magyarság nyelvének nagy technikusa, építője, tervezője a szépen zengő magyar nyelvnek. Vásárhelyi a már felébredt nemzet nagy emberének, Széchenyi Istvánnak jobb keze, a legnagyobb magyar hatalmas gondolatainak nemzetünk áldott földjébe írója. Számításokban rója egymás mellé ritmikus szépségével a mérnöki tudásnak zseniálisan egy másik zseni gondolatait. Damjanich is író: a nemzet epopéjájának legszebb strófáit írja zengő ágyúszó, puskaropogás között a nemzeti történelem dicső lapjaira.”¹³⁶

A Jász-Nagykun-Szolnok megyei Lapok 1902. május végén részletes cikkben tért vissza a törvényhatósági bizottság március 21-i határozatára abban a reményben, hogy az abban meghirdetett gondolat megyszerte megértő fogadtatásra talál.¹³⁷

A nemes elképzelés azonban aligha váltotta be a hozzáfűzött reményeket. Néhány község ugyan hozzájárult az alaphoz¹³⁸, de a szolnoki egyetemi ifjúság 1907 első napjaiban Nógrádyhoz eljuttatott 100 K-ás adományával együtt is csak 1711 K-ra emelkedett a betét.¹³⁹

Valószínűsíthető, hogy Nógrády László, a szoborügy motorja is elfáradhatott. Rengeteg terhet vállalt magára ugyanis az ún. ingyenes előadások, majd a szabad liceumi előadások tartásával. Nagy munkát igénylő, a város valamennyi elemi iskolás fiútanulójára kiterjedő vizsgálatot folytatott le, amelynek eredményéről a Gyermektanulmányi Társaság Szolnokon létesült első vidéki fiókjának alakuló ülésén számolt be.¹⁴⁰

Nógrády Verseggy-ügyben vállalt és vitt szerepének eltúlzása nélkül állíthatjuk, hogy 1909. évi Budapestre kerülése kiheverhetetlen érvágást jelentett. Ha ehhez hozzászámítjuk, hogy a város hivatalos és – tegyük hozzá – kulturális dolgokban hangadó és tehetős közvéleményét ezekben az években előbb a Damjanich-szobor felállítása, majd egyre inkább az állandó színház megteremtésének gondja kötötte le, könnyebben megérthetjük, hogy még az első világháború küszöbén is csupán néhány koronával haladta meg a 2000-et a szoboralap javára összegyűlt pénz.

¹³⁵ Jász-Nagykun-Szolnok megyei Lapok 1902. 13. sz.

¹³⁶ Jász-Nagykun-Szolnok megyei Lapok 1901. 33. sz.

¹³⁷ Jász-Nagykun-Szolnok megyei Lapok 1902. 5.29.sz.

¹³⁸ Jász-Nagykun-Szolnok megyei Lapok1902. 6.15. sz.

¹³⁹ Jász-Nagykun-Szolnok megyei Lapok 1907. 3. sz.

¹⁴⁰ Jász-Nagykun-Szolnok megyei Lapok 1909. 28. sz.

Mondanom sem kell, hogy annyi mindennel együtt még ezt is semmivé tette az első világháború, s annak minden következménye.

Így aztán az 1926-ban alakult Verseghy Körnek mindent előlről kellett kezdenie. De erről talán majd egy másik alkalommal!

Függelék

Magyar Rádió 3. műsora, 1987. március 30.

A műsor kezdete: 20.05 óra

A magyar nyelv hete

Verseghy Ferenc, a nyelvtudós

A beszélgetés résztvevői: Éder Zoltán, Fábián Pál, Margócsy István, Szűts László

Szűts László: Mikszáth Kálmán egyik szellemes krétarajza szerint Verseghy Ferenc kivételes tehetségű magyar polihisztor volt, akit utána is kevesen szárnyaltak túl. A magyar szellemi, tudományos, irodalmi élet XVIII. századi szakaszát tanulmányozva valóban zavarba kell jönnünk, ha Verseghy kezdeményezéseiről, termékeny kísérleteiről olvasunk. Ez a szolnoki polgárfiú behatóan foglalkozott verstannal, stilsztikával, egyszerre volt hittudós, bölcselemény, és Aiszkülös első hazai tolmácsolója. Írói, költői munkásságát eléggé ismerjük, de azt már kevesebben tudják róla, hogy jelentős nyelvtudományi műveket is írt. Ezek közül a legátfogóbb: A magyar nyelv alaktana és mondattana, és ennek folytatása, A magyar nyelv művészi felhasználása. Ezekon kívül még több könyvméretű tanulmány, illetve több iskolai grammatika is fűződik nevéhez. Ma Verseghy Ferencről beszélgetünk. Beszélgetőtársaim az Eötvös Loránd Tudományegyetem oktatói: Fábián Pál nyelvész, tanszékvezető egyetemi tanár, Éder Zoltán nyelvész, egyetemi docens és Margócsy István irodalomtörténész, egyetemi adjunktus.

Az első kérdést mindhárman szeretném feltenni. Ha Verseghyre mint nyelvtudósra gondolunk, akkor elsősorban azt tudjuk róla, hogy nagy vitája volt a felvilágosodás másik nagy nyelvtudósával, Révai Miklóssal. Révai megtámadta Verseghy első nyelvészeti munkáját a Proludiumot. Verseghy válaszolt ugyan A tiszta magyarság című munkájával, de mégis alulmaradt ebben a küzdelemben. Úgy érzem, hogy az utókor főleg erre a sikertelenségre emlékszik elsősorban, ha Verseghyről, a nyelvészről, a nyelvvelőlőről van szó. Révai munkásságát nagyra értékeljük, de mellette elhanyagoljuk Verseghyt. Vajon mi ennek az oka? Az első választ Fábián Pál professzortól várjuk.

Fábián Pál: Én azt hiszem, hogy Verseghy kudarcának az oka nem annyira Verseghyben keresendő, hanem a korban, amelyben Révai és Verseghy éltek. Akkoriban kezd fejlődni Magyarországon és Európában szinte mindenféle a történeti nyelvészet. A történeti nyelvészet többek között azt jelentette, hogy megpróbálták a múlt emlékeit feltárni, és a feltárt anyagnak az alapján a régi nyelvállapotot rekonstruálni és magyarázni. Révai ebben volt nagy mester. Verseghy ezzel szemben az akkori élő magyar nyelvre figyelt, és annak a törvényeit írta le. Az utókor, tehát a Révai és Verseghy halála utáni szakasz, egyre inkább a történeti szemlélet irányában tolódott el.

Szűts László: Mi a véleménye Éder Zoltánnak Verseghy háttérbe szorításáról?

Éder Zoltán: Azt hiszem, mint az eddigiekből is kiderült már, e kérdés voltaképpen kétágú. A kérdés egyik ágára, Verseghy háttérbe kerülésének saját korában rejtlő okára Fábián tanár úr már megfelelt. A kérdés másik ága az, hogy az utókor mind a mai napig miért szorította háttérbe Verseghy alakját és munkásságát. Én azt hiszem azért, mert a történeti nyelvtudomány, amely hazánkban hosszú ideig – a múlt század hatvanas éveitől csaknem egy évszázadon át – uralkodó volt, Révainak mint elődnek vagy pedig vélt elődnek a munkásságát helyezte előtérbe. Verseghy életművét pedig, amelyben a leíró nyelvészet kezdeteit

tarthatjuk számon, ugyanezért mellékesen kezelte. Ha pedig összehasonlításukra került sor, akkor – mint Bánóczy József, Révai első monográfusa írta – 50-50%-ban értékelték őket. Az említett Bánóczy egyebek között azt írta, hogy Verseggy mélyebben hatolt be a nyelv titkaiba, Révai pedig a nyelvészetbe. Ugyanakkor viszont a végső következtetése az volt, hogy kora legnagyobb nyelvésze és grammatikusa Révai volt.

Szűts László: Hogyan vélekedik mindezekről Margócsy István, az irodalomtörténész?

Margócsy István: Nekem némileg más a véleményem e kérdésben. Szerintem a maga korában sem volt egyértelmű Révai győzelme. A győzelemnek a látszatát az sugallhatta, hogy Révai heves támadásokat intézett Verseggy rendszere ellen, időnként nem tisztességes eszközöket is igénybe véve. Tudjuk, hogy álnéven írt tanulmányokat Verseggy ellen, amelyekben saját rendszerét, sőt saját személyét is dicsőítette, s a vitában egyszerűen nagyobb hangerőt ütött meg. Ugyanakkor Verseggy mindvégig ragaszkodott saját álláspontjához, jóllehet a vitába ily módszerekkel és ily nyíltan soha nem avatkozott bele. Révai egyébként korábban meg is halt és Verseggy nem tartotta volna illőnek a Révai személye elleni támadásokat a későbbiekben. Viszont a győzelem látszatát az kelthette, hogy Kazinczy és a nyelvújítók Révai rendszerét tekintették az igazinak vagy legalábbis a legelfogadhatóbbnak, továbbá az is, hogy Horváth István, Révainak későbbi utódja az egyetemen minden szempontból Révait istenítette és Verseggyt sokszor elég keményen támadta is.

Szűts László: Ehhez Éder Zoltán kíván még hozzáfűzni valamit.

Éder Zoltán: Igen, én is úgy vélekedem, Verseggy nem szenvedett vereséget a vitában. Alulmaradását nemcsak a történeti nyelvtudomány művelői, hanem még az irodalomtörténészek is vallották. Még az olyan éles szemű és tájékozott tudós is, mint Szauder József, azt írja, hogy Verseggy és Révai tollharcában az utóbbinak adott igazat a történeti fejlődés. Ezt éppen manapság már nem írhatjuk alá.

Szűts László: Ehhez kíván még Margócsy István hozzászólni.

Margócsy István: Vitájuk legfőbb jellegzetességét abban szokták megragadni, hogy a történeti és a szinkron nyelvészet ütközött benne össze. Én ebben is egy kicsit másként vélekednék. Arról van itt szó, hogy mindketten a felvilágosodás eszmerendszerének megfelelően egy nagy racionális nyelvi rendszert képzeltek el grammatikájukban, a különbség csupán abban nyilatkozott meg, hogy Révai a régi, általa még tisztának feltételezett nyelvállapotból kívánta ezt az abszolutizált rendszert kiolvasni, míg Verseggy saját korának nyelvállapotát tekintette annak a halmaznak, amelyből kiolvashatja a tiszta magyarságnak abszolút rendszerét. Tulajdonképpen mindkettejüknél a nyelv állandósága játszik szerepet, nem pedig a nyelv történeti mozgása: Révainál is teljesen mozdulatlan a történelem. Éppen ezért rendkívül jellemző az például, ahogy ők ketten megközelítik a magyar nyelv egyik igen sajátos jellegzetességét, az ikés ragozásnak a kérdését. Itt ugyanis egy olyan ragozási formáról, egy olyan nyelvi jelenségről van szó, amely teljes rendszerként valószínűleg a történelem folyamán sohasem működött. Révai úgy abszolutizálja ezt a rendszert, hogy olyan igealakokat talál ki, amelyeket a kódexekből vett példákkal sem tud igazolni, Verseggy viszont a szinkron nyelvállapot ingatagságából indulva ki – és ezt az ingatagságot elutasítva – az egész jelenséget ki akarja iktatni a magyar nyelv köréből, így az ikés ragozási formákat hibának, vagy idegen származéknak tudja be.

Szűts László: Hadd kérdezzem meg, hogy az idő kit igazolt. Révait vagy Verseghyt az ikés igeragozás tekintetében? Fábíán Pál tanár úrtól várjuk a választ.

Fábíán Pál: Tulajdonképpen az ország, helyesebben az egész magyar nyelvterület, a mai napig megosztott állapotban van az ikés ragozást illetőleg, mert nem egyformán ragoznak ikésen vagy iktelenül a különböző magyar nyelvjárásokban. Körülbelül olyasféle helyzet alakult ki, hogy az iskolák magukévá tették az ikés ragozást, tehát ott még azokat a gyerekeket is megtanították ikésen ragozni, akik nem tudták az ikés ragozást otthonról. Így például, amikor én 1941-ben az Eötvös Kollégiumba felvételiztem, Pais Dezső rám szólt egy elhibázott ikés ragozási forma miatt. Szombathelyen én azt soha nem hallottam, Pais tanár úr tanított meg rá, aki később a cikkeimben végig mindig következetesen kijavította az iktelen alakjaimat ikésekre, vagyis engem az iskola és az irodalmi nyelv, a tudományos nyelv tett ikésen ragozóvá. Alattuk a népnyelv és a kevésbé művelt köznyelv az iktelen ragozás mellé állt. Újra meg újra felviharzó vitákban küzdöttek egymással nyelvészek és írók azon, hogy ikésen vagy iktelenül ragozzunk-e. A kérdés a mai napig sincs eldöntve, tanúsítják ezt a nyelvészeti folyóiratokhoz és a rádióhoz érkező levelek, a nyelvtudományi intézeti közönségszolgálat adatai. Ma mintha inkább Verseghy javára billenne a mérleg.

Szűts László: Az ikés ige vagy inkább az ikés ige kérdésköréhez Éder Zoltán is kíván hozzáfűzni valamit.

Éder Zoltán: Véleményem szerint, ha igennel vagy nemmel kell erre a kérdésre válaszolni, hogy kinek adott igazat az utókor, akkor az én válaszom az, hogy Verseghynek. Tulajdonképpen az iskola és az irodalom tartotta fenn az ikés ragozást. De egyes írók is már saját nyelvérzékük és a saját nyelvhasználatuk alapján tiltakozni kezdtek ellene. Például Németh László egy cikkében már nagyon korán ki is fejtette, hogy számára az eszek és az eszem között nem az a különbség, hogy az eszek az hibás, és az eszem az a helyes, hanem az úgynevezett alanyi és tárgyi ragozás közötti különbségről van szó. Tehát a rendszerszerűség szempontjából nem kell sajnálnunk az ikés ragozás elvesztését. Igaz, szép sajátosága volt nyelvünknek, de tulajdonképpen egy nagyobb rendszerszerűségbe, az alanyi és a tárgyas ragozásnak a rendszerébe olvadt vagy kezd beolvadni az ikés ragozás. Tehát: Eszek kenyeret, de eszem a kenyeret. Ez a kettő közötti különbség kezd egyre inkább érvényesülni.

Szűts László: A sokat emlegetett jottista-ipszilonista háborúban Verseghy alulmaradt. Mi okozta ezt? Mit írt Verseghy a betűejtés és a helyesírás összefüggéseiről? Fábíán Pált kérem, hogy válaszoljon ezekre a kérdésekre.

Fábíán Pál: Először is: kik voltak a jottisták és kik voltak az ipszilonisták? Jottistáknak azokat a helyesírókat nevezték, akik példának okáért a „taníttya” módon ejtett szóalakot tanítja formában írták le, hasonlóképpen ezeket is: földje, kínja, éljen ahelyett, hogy „földgye, kinnya, éjjen”. A „fölgyé”-nek hangzó szóalakot az országnak az egyik fele úgy írta, hogy földje, tehát jottista módon, a másik fele pedig úgy, hogy földgye, tehát ipszilonista módon és a „kinnya” alakban is küzdött egymással a kinnya és a kinnya. Verseghy ennek az utóbbi tábornak volt a vezéralakja, ő fejtette ki a legrendszeresebben és legpontosabban ennek az ipszilonista tábornak az indokait. A fő érve Verseghynek az volt, hogy például a láttya alakban nem olyan hosszú ty-t kell látni, mint amilyen a hattyú szóban található, hanem ő bontotta a tty-t, t+tya kapcsolatra, tehát a lát tőnek és a tyta toldaléknak az együtteseként fogta fel a szó végét. Van is ebben valami. Elvégre a felszólító mód j jeléről és különféle változatairól szoktunk beszélni, a

tanítsa formában például s-ről. Tehát Verseghy a leíró látásmód alapján lett ipszilonista, hozzátéve ehhez az érveléshez még azt, hogy azért is célszerű a kiejtést jobban tükrözőtető írásmódot választani, mert ezzel a kiejtést az úgynevezett betűejtéstől megóvjuk. Verseghy attól félt – ami aztán a jottista irányzat győzelme után be is következett –, hogy például a földje szóalakot így is fogják mondani, olvasni. Ezt ő, aki kiváló zenész is volt, a magyar nyelv súlyos veszedelmének, romlásának tartotta. Mégis a jottista álláspont győzött, mert az volt az egyszerűbb. Nem kellett különféle ragváltozatokat megtanulni, hanem elég volt a tövet felfedezni és hozzátenni a mindig egyforma -ja, -je toldalékot.

Éder Zoltán: Éppen azt akartam kérdezni – elnézést kérve avatatlan közbeszólásomért –, hogy nem lett volna-e egyszerűbb a magyar helyesírás, ha Verseghy rendszerét követjük?

Fábián Pál: Nem, nem lett volna egyszerűbb. Sokkal bonyolultabb lett volna, tudniillik a hajója, epéje, írja, kapja szóalakok végén a birtokos személyrag vagy az igei személyrag teljesen világos. És ugyanezt keressük máshol is, hogy jelentkezzék, nincs ez még annyira elhomályosulva, amennyire a j módjel a különféle felszólító módú formák végén. Ha egyszer valaki megtanulta, hogy a személyrag -ja, -je, akkor ezt mindig a tőhöz illesztheti. A másik fajta írásmódnak sokkal több változata van. Az ipszilonizmus csatavesztésének jelentős oka volt az is, hogy a gy hang a d-ből származik, ugyanúgy, mint a ty a t-ből. A magyar helyesírás rendszere szerint a gy hangot tulajdonképpen dy-nal kellene jelölni. De ezt már nem lehetett Verseghy és Révai korában se tenni. Innen van az ipszilonistáknak az a következtetlensége, hogy a földgye alakot (a tövet megtartva) d+gy-vel, a kertye alakot meg ty-vel írják. Tehát számos következtetlenség támadt volna.

Szűts László: Éder Zoltán közbevetése után Margócsy István kíván még hozzászólni.

Margócsy István: A helyesírási kérdésben is igen szépen látszott mind a két gondolkodónak a rendszerszerűsége, ők ugyanis azt próbálták megcsinálni, hogy helyesírásukat egy princípiumra, egy alapelvre vezessék vissza. Révai itt a régiség alapján kikövetkeztetett etimológiát, Verseghy pedig a kiejtés alapján értelmezett szóelemzést vette alapul. Így természetesen a hangzó magyar nyelv egy princípium alapján soha nem rögzíthető írásban. Ezt valahol nagyon mélyen ők maguk is tudták, és ezért elképzelték egy olyan helyesírási reformot, amely a magyar nyelvből kiiktatná a kettős betűket és az ezzel kapcsolatos írásbeli anomáliákat. Mindketten – érdekes módon a cseh nyelv hatására – a mellékjeles írásmódot gondolták volna megvalósíthatónak. Természetesen ennek a javaslatáról a gyakorlati nehézségeket látva mindketten letettek, s csak mint elméleti lehetőséget vetették fel.

Szűts László: A nyelvművelésben egy-egy új nyelvi fejlemény megítélésében általában két elvre szoktunk hivatkozni: a nyelvtani rendszerre vagy a nyelvszokásra. Mi volt a fő elve Verseghynek? Margócsy Istvántól várjuk a választ.

Margócsy István: Ebben a korszakban a nyelvi rendszer és a nyelvszokás nagyon mereven szembe voltak egymással állítva. A tudósok a nyelvi rendszert tekintették a nyelv alapjául, és ezt gondolták megvalósítandónak, megírandónak a grammatikában. Ezért tulajdonképpen a tökéletes nyelvhasználatot mindig a tudós nyelvhasználatban próbálták megragadni. Természetesen itt ismét jelentős különbségek voltak a tekintetben, hogy ki hogyan viszonyult korának éppen

megvalósult beszédállapotához, az akkoriban nyelvszokásnak nevezett beszédaktusokhoz. Versegly itt toleránsabb volt. Jóllehet, a különböző nyelvjárási formákat ő is elutasította, de a szinkron nyelvállapotnak éppen adott és modern jelenségeit mégis megpróbálta rendszerében szentesíteni. Révai a maga nagyszabású, a régi nyelvet alapul vevő nyelvtanában, minden, a régítől eltérő nyelvváltozatot hibának és egyszerűen rossz kiküszöbölhető szokásnak tekintett.

Szűts László: Hadd kérdezzem meg, milyen eredményei voltak, vannak Verseglynek a nyelvleírásban. Éder Zoltántól várjuk a választ.

Éder Zoltán: Én a kérdést úgy fogalmaznám, hogy milyen új eredményeket hozott Versegly a nyelvleírásban. Margócsy István előbbi szavaiból kiderült, hogy Révai tulajdonképpen olyan nyelvtörvényeknek a betartását követelte, amelyek már csak részlegesen éltek korunkban. Ezzel szemben Versegly az élő nyelvhasználatból kiindulva számos olyan megfigyelést tett, amelyekkel gazdagította a nyelvleírást, gazdagította a grammatikát. Visszanézve kissé még a grammatikatörténetre, Pereszlényi Pál nevét kell megemlítenünk, mert az ő 1682-ben megjelent nyelvtanában rányomta a bélyegét az egész XVIII. század nyelvészetére, ő rendszerezte, ő írta le először részletesen az ikes ragozást. Révai az ő nyomában haladt. Ehhez képest Versegly volt az, aki sok újat hozott. Számos kérdésben ő tisztázta máig érvényesen az egyes nyelvsajátságokat. Néhány konkrét példát említve, egyértelműen ő döntötte el, hogy a magyar birtokosnak a ragja a dativuszi -nak, -nek, nem pedig az é, miként korábban állították, s ahogy Révai is tartotta. Versegly így írt erről: „Hogy az é genitivus nem lehet, azt könnyű átlátni ezekből a mondásokból is: a hercegé a kert, az emberé a lélek, melyek oly magyartalanok, hogy senki sem érti. De értelmesek ellenben ezek a mondások: a hercegnek kertje, az embernek lelke.”

Fábián Pál: Én is megtoldom Verseglynek az érdemeit példának okáért azzal, hogy elsők között vette észre a magyar nyelvtanírók között azt, hogy az összetétel mint szóalkotási mód, rendkívül hasznos. A nyelvújítók általában szóképzéssel, esetleg csonkítással, gyökelvonással, más dolgokkal kísérleteztek. Versegly észrevette az összetételek szaporodását, ilyenek alkotására buzdított. Lehet, hogy az összetétel sokasodásában közrejátszott egy bizonyos német nyelvi hatás is, de mindegy: Versegly jól látta a nyelvfejlődésnek azt az irányát, amely mára kiterjeszkedett.

Szűts László: Ez a buzdítás máig is hat ezek szerint, Fábián tanár úr?

Fábián Pál: A buzdítás a következőképpen értendő: Versegly korában a frissen alkotott, új szavaknak a 95%-a képzett szó volt, vagy más módon csinálták. Ezzel szemben áll 4-5 % összetétel. Mára a helyzet teljesen megfordult, tehát 100 új szóból 90 az összetett szó, és csak tíz az egyéb, tehát a képzéssel, csonkítással, egyéb szóalkotási módokkal létrehozott szóalkotás. A régi állapot sem volt szerencsés, ez a mai még sokkal szerencsétlenebb. Mintha a képzőinkről elfeledkezett volna a mai magyar nyelv, pontosabban, mintha a nyelvalkotók elfeledkeztek volna a képzőkről, ami hiba. Versegly jól látta a fejlődés lehetőségét, de ezzel mi kevésbé éltünk.

Szűts László: Tud-e néhány adalékot Margócsy István még az eredményekhez?

Margócsy István: Én elsősorban Verseglynek nem grammatikusi nagyságát dicsérem itt, hanem azt a hozadékot említeném, amit Versegly szemlélete a magyar nyelvfilozófiában és egy utána sajnos ki nem teljesedett esetleges általános

nyelvészetben jelenthetett volna. Versegghy igen komoly filozófiai műveltséggel rendelkezett, amely a maga korában többé-kevésbé még korszerűnek is volt nevezhető, és ezt a filozófiai műveltséget igen szorosan összekapcsolta a nyelvtanirói, nyelvészeti működésével. Ez sajnos korának más nyelvészeire nem volt mindig jellemző. Például Révai igen élesen elutasította a nyelv filozófiai megközelítését, és kizárólag a grammatikai felépítésre fordított igen nagy figyelmet. Versegghy ezzel szemben a nyelvfilozófiát, a nyelvi ideológiát tette tulajdonképpen vizsgálatainak alapjául, és ő, mint ahogy az utolsó nagy műve, A filozófiának talpigazságaira épített felelet mutatja, a nyelv eredetéről és működéséről rendkívül sok és igen tanulságos észrevételt is tett. Hogyha ezek a megfigyelései nagyobb figyelmet ébresztenek a maga korában, hogyha ezek a vizsgálatok tovább folytatók volna utána is, valószínűleg sokkal teljesebb és sokkal egészségesebb nyelvtudomány-fejlődéssel nézhetnénk ma szembe.

Szűts László: Kanyarodjunk újra vissza a szóalkotásokhoz, szóképzéshez, szóösszetételhez. Milyen volt Versegghy viszonya a nyelvújításhoz? Fábíán Páltól kérjük a választ.

Fábíán Pál: Versegghy szemben állt a nyelvújítással. Ha ennek az okait kutatjuk, akkor ennek talán azt a magyarázatát adhatjuk, hogy Versegghyt teljességgel áthatotta a nyelv rendszerszerű, logikus, tiszta szemlélete, amit nem tapasztalhatunk kortársainál. Itt most nem Révaira, nem Kazinczyra gondolok, hanem a kevésbé művelt, a nyelvtanilag tájékozatlan emberekre, köztük írókra is, de még inkább szakemberekre: matematikusokra, mezőgazdákra és így tovább, akik viszont a szavaknak igen nagy tömegét gyártották. Ez a nyelvtanilag, filozófiailag, történetileg képzetlen nyelvgyakorló közeg: a közönség olyan szavakat gyártott, amelyek nyelvtanunkban, nyelvtani rendszerünkben nem voltak beilleszthetők. Ez Versegghyt egyrészt bosszantotta, másrészt pedig mélységes aggodalommal töltötte el. Attól félt ugyanis, hogy a nyelv kivetkőzik önmagából. Tehát akkor, amikor Versegghy a nyelvújítás szabálytalan alkotásai ellen küzdött, márpedig küzdött, akkor nem valami elvont nyelvi eszmét próbált menteni, hanem a magyar nyelv magyarságáért hadakozott.

Szűts László: Margócsy István kíván hozzászólni még ehhez.

Margócsy István: Az újabb kutatások fényében a hagyományos neológus-ortológus megkülönböztetés, vagyis az a szemlélet, mely a viták résztvevőit nyelvi állásfoglalásaik alapján két ellentétes táborba osztja, ma már nemigen állja meg a helyét. Helyesebbnek látszik, ha a vita összes résztvevőjét egy nagy nyelvművelési mozgalomnak folyamatos skáláján próbáljuk elhelyezni, a nyelvi /nyelvszemléleti/ eltéréseiket nem kizárólagos, nem harci szembenállásként, hanem egymást kiegészítő, egymást folytató törekvésekként fogalmazzuk meg. Ami viszont a nyelvújítási vitában /mai szemmel nézve/ a legfontosabb, nagyon éles eltérést eredményezett, az nem a grammatikát érintette, hanem a szépirodalom nyelvét: a grammatikusok és az önálló sodó szépírók ütköztek itt össze. /E kérdésben egyébként Révai és Versegghy teljesen azonos nézeteket vallott, csak ezt nagyon kevesen tudták: Révai kézírata, melyben a nyelvújítással szemben foglalt állást, halála miatt akkoriban nem került nyilvánosságra. Versegghy – mint grammatikus – a nyelvet racionálisan szabályozható jelenségnek találta, s így a neológusok vezérével, Kazinczyval elsősorban abban a kérdésben különböztek össze, hogy Kazinczy az íróknak szabad nyelvalkotó jogot követelt, míg Versegghy a grammatikának azaz a nyelv rendszerének az írók feletti hatalmát vagy jogát hangsúlyozta. Itt tulajdonképpen nem is szigorúan vett nyelvi kérdésről, hanem irodalomszemléleti kérdésről, nevezetesen a költői nyelv különállásáról van szó.

Ám ennek a megvilágosítására alighanem itt már nincs időnk, sőt nyelvi szempontból talán ennyi elegendő is.

Szűts László: Ezzel a gondolattal be is fejezzük mai műsorunkat, megköszönöm beszélgetőtársaimnak a közreműködést, a válaszokat, és úgy érzem, hogy mai műsorunkkal, kerekasztal-beszélgetésünkkel talán sikerült valamicskét törleszteni abból az adósságból, amivel Verseghy Ferenc nyelvtudományi munkásságának értékelésében a köznek mindmáig tartoztunk. Bár a szakirodalom már sok eredményt tud felmutatni, ezeknek jó része még nem ment át a köztudatba. Reméljük, hogy egy összefoglaló Verseghy-monográfia nem várat sokáig magára.

Szerzőink

DR. HORVÁTH KÁROLY, könyvtárigazgató
DR. ÜRMÖSSY ILDIKÓ, Szolnok Megye Tanácsának elnökhelyettese
DR. CSEHÁK JUDIT, miniszterelnök-helyettes
DR. FÁBIÁN PÁL, tanszékvezető egyetemi tanár, ELTE
LENGYEL BOLDIZSÁR, Szolnok Város Tanácsának elnökhelyettese
DR. WÉBER ANTAL, egyetemi tanár, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság
alelnöke
DR. ÉDER ZOLTÁN, tanszékvezető egyetemi tanár, ELTE
DR. MARGÓCSY ISTVÁN, egyetemi adjunktus, ELTE
DR. SZABÓ G. ZOLTÁN, tudományos főmunkatárs, MTA Irodalomtudományi
Intézete
DR. SZÖRÉNYI LÁSZLÓ, tudományos főmunkatárs, MTA Irodalomtudományi
Intézete
DR. FRIED ISTVÁN, kandidátus, tanszéki csoportvezető, JATE
DR. KERÉNYI FERENC, a Színházi Intézet igazgatója
DR. VARGHA BALÁZS, irodalomtörténész
KAPOSVÁRI GYULA, nyugalmazott múzeumigazgató
SZURMAY ERNŐ, nyugalmazott könyvtárigazgató

Előszó	3
Dr. Ürmössy Ildikónak , a Szolnok Megyei Tanács elnökhelyettesének köszöntője	4
Dr. Csehák Judit miniszterelnök-helyettes megnyitó beszéde	6
Fábián Pál : Verseghy nyelvújító felfogásának korszerűsége	9
Lengyel Boldizsárnak , a Szolnok Városi Tanács Elnökhelyettesének a Verseghy tudományos ülésszakot üdvözlő szavai	17
Wéber Antal elnöki megnyitója	19
Éder Zoltán : Verseghy Ferenc nyelvújító kézikönyve.....	20
Margócsy István : A Révai–Verseghy vita eszme- és kultúrtörténeti vonatkozásai	30
Szabó G. Zoltán : Elméleti viták – gyakorlati nyelvtanok	37
Szörényi László : Verseghy Ferenc Káldi-féle bibliafordításáról írott értekezésének tudomány- és művelődéstörténeti vonatkozásai	42
Fried István : Verseghy Ferenc magyar grammatikája.....	49
Kerényi Ferenc : Verseghy Ferenc és a színpad	55
Vargha Balázs : Rikóti Mátyás	67
Kaposvári Gyula : Adalék Verseghy nemzetközi nyelvészeti kapcsolataihoz	76
Szurmay Ernő : Újabb adatok Verseghy szolnoki utóéletéhez	81
Függelék	86
Szerzőink	93